

NÄRINGSLIVETS RÄDDNINGSPÅN FÖR HÖGERPRESSEN

Rekord i mångfald
TIDERNAS
TIDNINGSSTAD

60+ i medierna
STEREOTYP
JOURNALISTIK

2023

MEDIEHISTORISK ÅRSBOK

2023

MEDIEHISTORISK ÅRSBOK

2023

MEDIEHISTORISK ÅRSBOK

SVENSK
MEDIEHISTORISK
FÖRENING

Redaktör:
Anders Franck
anders.franck@outlook.com

Redaktionsråd:
Professor Ulla Carlsson
Docent Jonas Harvard
Fil. dr Tobias Lindberg
Docent Kristina Lundgren
Docent Birgitta Ney

Mediehistorisk årsbok 2023
Anders Franck (red.)

Vinjett-teckningar omslag och titelsida: Björn Berg
Omslagets framsida: Flygreklam från slutet av 1920-talet för
ständigt krisande *Göteborgs Morgonpost*. Vid den tiden låg tidningens
redaktion vid korsningen mellan Västra Hamngatan och Södra
Larmgatan i centrala Göteborg.
Foto: John Eriksson.
Bildkälla: Göteborgs stadsmuseum.

© Författarna och Svensk Mediehistorisk Förening
Eftertryck utan författarnas och föreningens medgivande förbjudes.

ISSN 0282-020X
Produktion: eddy.se ab, Visby 2023
Tryck: Italgraf Media, Stockholm 2023
Utgivare: Svensk Mediehistorisk Förening
www.mediehistoria.se

Föreningen Sveriges tidningsmuseum 1947–1948
Föreningen Sveriges pressmuseum 1948–1960
Föreningen Sveriges pressarkiv och pressmuseum 1961–1974
Föreningen Pressarkivets vänner 1975–1999
Svensk Presshistorisk Förening 1999–2018
Svensk Mediehistorisk Förening 2019–

Innehåll

Förord	7
<i>Tomas Odén & Lennart Weibull</i>	
När industrin drev presspolitik	9
Näringslivets stöd till högerpressen på 1940- och 1950-talen	
<i>Birgitta Ney</i>	
En väg till litterär journalistik	65
<i>Udo Sponberg</i>	
Hela stadens tidning	95
<i>Ulla Carlsson</i>	
World Press Freedom Day 30 år	111
<i>Ellinor Melander</i>	
Agitatorn som tidningsman	121
<i>Orla Vigsö</i>	
Budgetsatir i svensk dagspress	143

<i>Anders Björnsson</i>	
Röster	157
Ett collage	
<i>Eva Lundgren</i>	
Uppdrag universitetsgranskning	169
<i>Anders Wenström</i>	
Tidningsstaden Vimmerby	
Sex redaktioner för sjutusen själar	187
<i>Lars-Åke Engblom</i>	
Vem fick lov att höras i den tidiga radion?	211
<i>Maria Edström & Ulrika Lagerlöf Nilsson</i>	
Mediebilden av 60+	229
Föreställningar om äldre på DN:s förstasidor 1912–2022	
PS	259
Svensk Mediehistorisk Förening	261
Verksamhetsberättelse för året 2022	
Medlemsförteckning	265

Förord

En massiv mobilisering pågick under 1940- och 50-talen i det svenska näringslivet. Den borgerliga pressen skulle med ekonomiskt bistånd från fonder och stiftelser räddas undan den hotande tidningsdöden. Hur den operationen principiellt och praktiskt organiserades – och i vilken utsträckning den lyckades – har Tomas Odén och Lennart Weibull i en omfattande studie av arkivmaterial från stödorganet Libertas närmare undersökt. Resultatet av sin analys presenterar de nu i Mediehistorisk årsbok.

Innehållet där präglas i övrigt som vanligt av betydande spännvidd. Birgitta Ney söker svaret på frågan vad Hasse Z menade, när han i *Svenska Dagbladet* 1903 karakteriserade Vera von Kraemer som en ”avgjort större litterär begåvning än journalistisk”. Udo Sponberg minns sin ungdoms husorgan *Västgöta-Bladet*, Ulla Carlsson rekapitulerar historien bakom den 30-årsjubilerande World Press Freedom Day och Ellinor Melander tecknar ett porträtt av den agitatoriske tidningsmannen Hinke Bergegren.

En liten bit in på 1990-talet slutade satirtecknarna i svensk dagspress att kommentera regeringens budgetproposition. Orla Vigsö undrar varför och lanserar själv en teori. Anders

Björnsson erinrar sig några av flydda tiders röster i radio, Eva Lundgren summerar tjugofem års publicistiska erfarenheter från Göteborgs universitets eget nyhetsmagasin *GU Journalen* och Anders Wenström berättar om en monumental hyllning till landets en gång tidningstätaste stad – Vimmerby.

Lars-Åke Engblom har läst brev som avslöjar hur Radiotjänst valde ut de medverkande till sina första sändningar och Maria Edström och Ulrika Lagerlöf Nilsson tidningar som möjligen säger ett och annat om svenska mediers syn på åldrande.

Och sist, men inte mindre historiskt, ett PS – om en bokstavligen enastående förstasida.

Anders Franck, årsboksredaktör

Tomas Odén & Lennart Weibull

När industrin drev presspolitik

Näringslivets stöd till högerpressen på 1940- och 1950-talen

En stark vänstervind i riksdagen, ett socialdemokratiskt program för ökad planhushållning och en borgerlig press som brottades med allt större ekonomiska svårigheter. Det var huvudorsakerna till att det svenska näringslivet i början av 1940-talet beslöt sig för att stödja de höger- och folktopartitidningar som ansågs vara mest illa ute. Tomas Odén och Lennart Weibull har undersökt strategin bakom och konsekvenserna av räddningsaktionen.

”Högerens Förlagsstiftelse [har] fr o m 1962 icke lämnat några subventioner till tidningarna, vilket är en följd av en målmedveten branschrationisering. Motivet för denna strävan har i första hand varit omtanke om tidningsföretagens anställdas ekonomiska trygghet. Våra erfarenheter har nämligen givit vid handen att subventioner aldrig kan ge tidningarna den konkurrenskraft som erfordras för att successivt nå en säker ekonomisk grundval som skänker å ena sidan erforderlig självständighet åt tidningen och å andra sidan ekonomisk trygghet för tidningens anställda.”

Citatet är hämtat från en skrivelse från Högerens Förlagsstiftelse till den statliga pressutredning som tillsatts 1963 (SOU 1965:22, bilaga 4B). Skrivelsen är svaret på en förfrågan som utredningen ställt till de politiska partierna och deras pressorganisationer, som uppmanats att redovisa i vilken utsträckning det under åren 1946–1964 förekommit stöd till dagspressen i form av bidrag eller andra former av ekonomiska insatser. Förlagsstiftelsen är i sitt svar något undanligande och pekar på ”redovisningstekniska” svårigheter.¹

Högerens tvekan att ge en klar bild av sitt tidningsstöd berodde troligen inte bara på problem med redovisningstekniken. En annan förklaring är troligen att huvudkällan till stödet – det svenska näringslivet – ogärna ville skylta med sitt stöd till enskilda tidningar eftersom man befarade att det skulle kunna uppfattas som kontroversiellt.²

I själva verket hade det ekonomiska stödet till högerpressen varit särskilt omfattande under den period som pressutredningens frågor avsåg. Bakgrunden var att näringslivets organisationer upplevde att värden som var viktiga för dem var starkt hotade. Socialdemokraterna hade genom stora framgångar i riksdagsvalet 1940 blivit den dominerande kraften i svensk politik, och i partiet fördes en ideologisk diskussion som 1944 resulterade i ett politiskt program som förespråkade ökad statlig styrning av näringslivet.

Historikern Niklas Stenlås har i sin avhandling *Den inre kretsen* visat hur det samlade näringslivet i denna situation mobiliserade både politiskt och ekonomiskt (Stenlås, 1998). En del

¹ När det gäller övriga svar kan nämnas att det för Stiftelsen Pressorganisation (dit Folkpartiet hänvisar i sitt svar), Socialdemokratiska partiet, Arbetarpressens Förlagsaktiebolag och Kommunistiska partiet finns redovisningar för hela perioden. Centerpartiet meddelar endast att inget stöd utgått.

² Kritik förekom emellanåt, främst i den socialdemokratiska pressen, som i *Afton-tidningen* 6/4 1954 (”Storfinansens miljonstöd åt de borgerliga”). Principiellt hållen kritik fanns även i andra tidningar, exempelvis i liberala *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 9/4 1954 (”Den subventionerade pressen”).

i mobiliseringen utgjordes av organiserat stöd till behövande tidningsföretag som man bedömde som pålitligt näringslivsvänliga, vilket innefattade tidningar med tydlig höger- eller folkpartiprofil.

Vårt syfte med denna artikel är att med utgångspunkt i Stenlås arbete fördjupa analysen av näringslivets stöd till borgerliga dagstidningar på 1940- och 50-talen med beskrivningar av vilka typer av stöd som sattes in och vilka effekter de fick på den svenska tidningsmarknaden.³

Framställningens fokus ligger på stödet till höger tidningar, som var den tidningsgrupp som under den aktuella perioden var särskilt drabbad av den så kallade tidningsdöden. Liberala tidningar klarade sig i allmänhet bättre, men även till denna tidningsgrupp förekom stöd från näringslivet.⁴

Vår studie gör inte anspråk på att täcka allt stöd till högerpressen, utan intresset är primärt inriktat på stödfonden Libertas, den fond som under 1940- och 1950-talen av allt att döma var den viktigaste kanalen för näringslivets stöd till höger tidningar. Trots detta har Libertas varit föga uppmärksammas i den mediehistoriska forskningen, förmodligen beroende på att källmaterialet varit svåråtkomligt.⁵ I vårt arbete har vi dock haft förmånen att ha tillgång till Libertas protokoll, utredningar, verksamhetsberättelser och annat arkivmaterial deponerat på Centrum för Näringslivshistoria i Stockholm.⁶ För

³ Studien är finansierad genom ett bidrag från Ridderstads stiftelse.

⁴ Stödet till folkpartipressen redovisas av Håkan Holmberg i boken *Strategier mot pressdöden* (1986).

⁵ I standardverket *Den svenska pressens historia*, band I–IV, finns bara tre hänvisningar till Libertas, trots att tidningar som stöttats av organisationen får åtskilligt utrymme. De som först lyft fram organisationens betydelse tycks vara Lars Furhoff (1966) och Britt-Marie Mattsson (1972; 1975). Som tidigare nämnts har Libertas stöd till den liberala pressen genom stiftelsen Pressorganisation beskrivits av Håkan Holmberg (1986).

⁶ Underlaget utgörs i huvudsak av dokument rörande Libertas, efter Bertil Kugelberg som var VD för SAF 1947–1966.

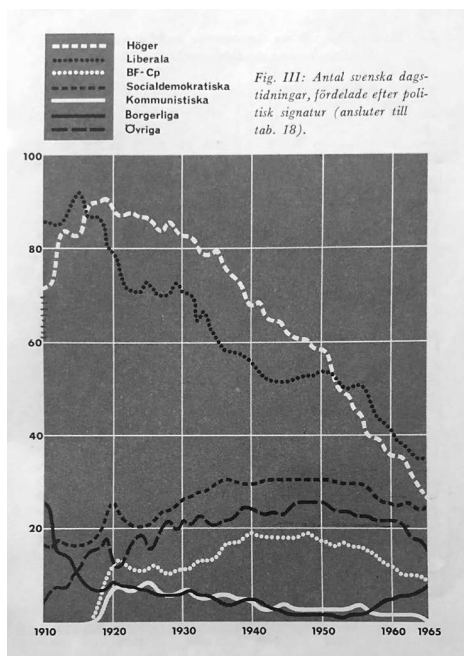
att bredda perspektivet har kompletterande uppgifter hämtats även från andra håll.

Framställningen består av tre huvuddelar. Den första ger en översikt av hur näringslivets presstöd växte fram, vilka principer som följdes och vad det avsåg, den andra ger en samlad bild av stödets omfattning och karaktär och den tredje beskriver hanteringen i tre konkreta fall. Slutligen söker vi göra en samlad bedömning av effekterna av näringslivets presstöd för högerpressens utveckling. Men vi börjar med att ge en överblick av samhällskontexten.

Den politiska spelplanen

I andrakammarvalet 1940 fick socialdemokraterna 53,8 procent av rösterna och därmed en egen majoritet. Det var partiets bästa valresultat dittills och en stor framgång för statsministern Per Albin Hansson personligen. Valframgången betydde visserligen relativt lite för den praktiska politiken eftersom Sverige under kriget styrdes av en samlingsregering, men klart är att den politiska vinden blåste i socialdemokratisk riktning (Esaiasson, 1990; Berggren, 2021; Östberg, 2021). Även om socialdemokraterna tappade något i valet 1944 stärktes bilden av vänstervind då ytterligare genom stora framgångar för kommunisterna. Samtidigt var samhällsklimatet i Sverige påverkat av att Sovjetunionen efter kriget hade flyttat fram sina positioner på den europeiska kartan. Inom näringslivet väckte de förändrade opinionsmönstren oro, särskilt som socialdemokraterna började planera för en efterkrigspolitik med ökad statlig styrning och planhushållning (Lewin, 1967).

I denna situation uppfattade tunga företrädare för näringslivet det som bekymmersamt att delar av den borgerliga pressen hade fått allvarliga problem med upplaga och ekonomi, samtidigt som den socialdemokratiska pressen just då klarade sig bättre (Tollin, 1965). De befarade att detta kunde leda till

Tidningsdöden 1910–1965. Vid seklets mitt förknippades begreppet främst med högerns och i viss mån folkpartiets tidningar. Det var först på 1960-talet som det i första hand kom att handla om A-pressen. Bildkälla: Sven Tollin, Svenska dagstidningar 1900–1965, utgiven av TU 1965.

att näringslivets åsikter och synsätt skulle bli svagt företrädade i pressen, med återverkningar på opinionen och på framtida valresultat.⁷ Visserligen fanns det på många håll i landet framgångsrika liberala organ med en bred samhällsbevakning (SOU 1965:22), men i flera fall ansåg näringslivet dessa tidningar politiskt opålitliga, och deras stöd till näringslivet uppfattades inte som självklart.

Oron för den socialdemokratiska pressens politiska betydelse var stark hos ledande näringslivsföreträdare. Även om A-pressen omfattade färre tidningar, ofta med begränsade upplagor, uppfattades de vara opinionsmässigt mer effektiva. Socialdemokratiska tidningar var spridda över landet, och de

⁷ Det fanns visst fog för oron. Under perioden 1920–40 hade högerpressen förlorat ett 15-tal dagstidningar (SOU 1965:22; Tollin, 1965).

drabbades vid 1940-talets början inte av nedläggningar på samma sätt som högerpressen (Tollin, 1965). Näringslivets organisationer menade att den ekonomiska uppbackningen från LO och det socialdemokratiska partiet bidrog till att stärka A-presstidningarna (jfr Furhoff & Hederberg, 1965:211ff). Slutsatsen blev att man måste möta det socialdemokratiska presstödet med motsvarande stöd till borgerlig press och då i första hand till högerpressen där problemen syntes vara störst.

Näringslivets presstöd

Att dagspressen var i fokus för det politiska opinionsarbetet var vid den här tiden självklart, och alla partier strävade efter att ha en egen tidning i varje större stad. Att ha tillgång till tidningar var avgörande för politisk framgång, och det uppfattades som legitimt att tidningarna åsiktsmässigt och i nyhetsurval stödde den grupp som de sympatiserade med och tvärtom (Kronvall, 1975).

För näringslivet, och då första hand Svenska Arbetsgivareföreningen, SAF, var det naturligt att stödja högerns och folkpartiets tidningar. Tidigare hade det skett lokalt genom att enskilda personer och företag engagerat sig i ortens tidning (Mattsson, 1972; Odén & Weibull, 2021), men från 1940-talet och ett par decennier framöver tycks det i första hand ha skett genom tre nationella stödfonder.

Näringslivets Fond

Äldst av de tre stödfonderna var Näringslivets Fond, ursprungligen tillkommen för att ge *Svenska Dagbladet* ett stabilt ägande. Tidningen, som sedan slutet av 1910-talet varit högerns ledande organ, hade ett mindre lyckat 30-tal och från högerhåll sågs med oro på utvecklingen.

Den 31 maj 1940 kunde emellertid *Svenska Dagbladet* meddela sina läsare att aktiemajoriteten i *Svenska Dagbladet* A.B. hade sålts till ett konsortium av högerföreträdare (Anderson,

1960:386). Konsortiets pengar kom från företag och enskilda industrimän som vardera hade donerat 50 000 kronor till vad som kom att kallas Näringslivets Fond. Pengarna blev några år senare grundplåten till *Svenska Dagbladets* stiftelse med syftet att garantera tidningens politiska linje (Stenlås, 1998:75).

Näringslivets Fond blev stilbildande för de fortsatta bidragen från näringslivet, inte minst för den stora stödfonden Libertas, som bildades av Näringslivets Fond 1942 på uppdrag av i första hand SAF. En opinionsverksamhet som också fick stöd av fonden var en anonym annonskampanj för de borgerliga partierna under valrörelsen 1944 (Stenlås, 1998:82f).

Libertas

Den andra och större fonden var Libertas, som från 1942 och ett par decennier därefter slussade pengar från näringslivet till delar av den borgerliga pressen.

Mycket tyder på att initiativet till Libertasfonden kom från Ivar Anderson, som åren 1939–40 varit chef för Industrins Utredningsinstitut, IUI, och i den rollen givit en medarbetare, Eric Hägge, i uppdrag att skriva en PM om pressens ekonomiska situation. I promemorian kunde Hägge visa att situationen för flera högertidningar var ytterst besvärlig, samtidigt som han redovisade hur LO den senaste femårsperioden hade tillfört A-pres- sen 10 miljoner kronor i nytt kapital (Stenlås, 1998:96).

Ivar Anderson gick snart vidare till arbetet som huvudredaktör för *Svenska Dagbladet*, men hans initiativ levde vidare i SAF:s styrelse och i andra näringslivsgrupperingar, och

Svenska Dagbladets huvudredaktör Ivar Anderson var starkt engagerad i Libertas tillkomst och satt sedan i 28 år i organisationens styrelse.

i april 1942 bjöd SAF-ordföranden Sigfrid Edström in ledande näringslivsföreträdare till ett möte om näringslivets ställning i den politiska opinionsbildningen. Vid mötet rådde nästan total enighet om behovet att stödja den borgerliga pressen, vilket SAF-styrelsen tog till sig.

Resultatet blev en särskild organisation, skapad genom att Näringslivets Fond köpte in ett bolag, Havarro, som omvandlades till förlagsaktiebolag med uppgift att hantera bidrag från näringslivet till den borgerliga pressen. Bolaget fick ett nytt namn, Förlags AB Libertas, och ett startkapital på fem miljoner kronor tilldelade från SAF, som också kontrollerade bolaget genom rätten att utse fyra av dess fem styrelseledamöter (Stenlås, 1998:108f).

Garantistiftelsen 1946 u.p.a.

Några år senare tillkom den tredje stödorganisationen, Garantistiftelsen 1946 u.p.a., för att främja näringslivets politiska intressen. Stiftelsen kan sägas vara en fristående fortsättning på en organisation kallad Garantikassan 1942, skapad vid samma tid som Libertas med det specifika syftet att finansiera högerpartiets nyinrättade partikansli (Stenlås, 1998:126ff).

Garantistiftelsen 1946 u.p.a kan sägas vara näringslivets reaktion på en skattereform, beslutad av riksdagen i juli 1947, med höjda skatter på företag, förmögenheter och arv. Riksdagsbeslutet fick SAF-ledningen att tillsammans med Skattebetalarnas förening ta initiativ till Garantistiftelsen 1946, vars syfte var att påverka politiken i näringsvänlig riktning ”bl.a. genom att förvärva och lämna förslag till borgerlig press och stödja näringsvänlig informationsverksamhet” (Stenlås, 1998:151). Fondens styrelse, som inledningsvis hade stor frihet att besluta

om hur pengarna skulle användas, hoppades enligt en tidig kalkyl få in 36,8 miljoner kronor för ändamålet.⁸

Att pengarna skulle användas för att främja näringslivet och dess frågor i den allmänna opinionen var självklart, men med tiden uppstod skilda uppfattningar om vilka åtgärder som var rimligast. Efter protester från bidragsgivare omorganiserades styrelsen, och fondens medel kom att fördelas mellan partier, tidningar och andra organisationer som stod näringslivet nära (Stenlås, 1998:190). Åtskilliga miljoner kom ändå att gå till preststöd via Libertas, från starten 1946 och fram till dess att stiftelsen upplöstes i slutet av 1951.⁹

Libertas etableras

Tillkomsten av Libertas som näringslivets stora fond för ekonomiskt stöd till borgerlig press kan ledas tillbaka till sammankomsten i Stockholm våren 1942, då centrala företrädare för det svenska näringslivet samlades på Operakällaren för att diskutera opinionsfrågor på inbjudan av SAF-ordföranden Sigfrid Edström. Edström hade en bakgrund som elektroingenjör, var styrelseordförande för ASEA och hade övertygats om vikten av att driva frågan om opinionsbildningen och pressen, troligen främst genom

Svenska Arbetsgivareföreningens ordförande Sigfrid Edström kallade samman ledande personer i näringslivet till ett viktigt möte i april 1942.

⁸ Det uppskattas att insamlingen totalt nådde 15,8 miljoner kronor. Enligt Statistiska Centralbyråns prisomräknare motsvarar det cirka 330 miljoner kronor 2021.

⁹ Av protokollet för Libertas styrelsemöte den 30 november 1951 framgår att Libertas under året sökt ett extra anslag från Garantistiftelsen på 1 777 410 kronor, vilket beviljats, varefter Garantistiftelsen upplöstes.

Ivar Anderson under dennes period som chef för Industrins Utredningsinstitut (IUI).

Ivar Anderson valdes också in i Libertas styrelse vid starten 1942, och han hade en bakgrund som gjorde honom mycket lämpad för uppgiften. Efter doktorsexamen i Uppsala 1917 hade han först varit chefredaktör på högertidningen *Östgöta Correspondenten* i Linköping och senare på *Östergötlands Dagblad* i Norrköping, där han även var huvudägare. År 1939 hade han av Sigfrid Edström rekryterats till chef för IUI, och redan året därpå blev han huvudredaktör för *Svenska Dagbladet*. Ivar Anderson var också politiskt aktiv som riksdagsledamot för högerpartiet 1925–1948.

Stiftelsens organisation

I likhet med Näringslivets Fond var Libertas nära knuten till SAF, som man delade lokaler med och även samverkade med administrativt. I Libertas första styrelse ingick, förutom Ivar Anderson, Asea-chefen Arthur Lindén som valdes till ordförande, folkpartiriksdagsmannen Elof Ericsson som också var industriledare i Åtvidaberg, förlagschefen Carl Z Haeggström som också satt i SAF:s styrelse samt riksdagsmannen Karl Wistrand som representerade högerpartiet i första kammaren. Det är svårt att veta vilka förväntningar som fanns på verksamheten, men med tanke på frågans betydelse uppfattades uppdraget säkert som ytterst viktigt. Samtidigt fanns på sina håll en insikt om frågans komplexitet, beskriven exempelvis i ett brev från *Skånska Aftonbladets* VD Erik Hagberg till ledamoten Wistrand, där han utförligt redovisar olika typer av problem med att subventionera dagstidningar.¹⁰

¹⁰ ”Det sätt, på vilket näringslivet hittills velat stödja den press, som närmast söker tillvarata dess intressen, har mången gång förefallit mig ganska gåtfullt (...) (N)ågon framgångsverkande medicin för den sjuka högerpressen ha dessa metoder knappast innehållit” (Brev från Erik Hagberg till Karl K:son Wistrand, 17 oktober 1942).

Då Artur Lindén dog 1944 efterträddes han som ordförande av bankdirektören Th Raaschou. Även på andra poster skedde byten, men den grundläggande modellen med tunga industri-företrädare och representanter för högern och folkpartiet bestod hela den studerade perioden. För kontinuiteten svarade i hög grad Ivar Anderson, som medverkade i Libertas styrelse i 28 år innan han, 79 år gammal, avgick i april 1970.

En annan person som under Libertas första decennium spelade en viktig roll var Eric Hägge. Han var diplomerad från Handelshögskolan i Stockholm och hade 1931 efterträtt sin far Bengt Hägge som chefredaktör för högertidningen Halland i Halmstad, där han också var delägare. Eric Hägge tycks ha rekryterats till Libertas av Ivar Anderson och fungerade som föredragande och handläggare inom Libertasfondens sekretariat samt svarade för kontakterna med de tidningar som fick stöd. Han kvarstod samtidigt i ledningen för sin tidning.

Principer för stöd

När Libertas skapades tilldelades organisationen ett startbelopp på fem miljoner kronor, ett belopp som var avsett att räcka i två år. Vid det allra första styrelsemötet behandlades ansökningar om stöd till nio tidningsföretag. Två av dem – *Nya Dagligt Allehanda* och *Göteborgs Morgonpost* – var storstadstidningar, de övriga sju var lokala tidningar, som *Örebro Dagblad*, *Umebladet* och *Upsala*.¹¹

På Libertas tycks det till en början ha rått en viss osäkerhet ifråga om arbetssättet. Typiskt är att styrelsen vid det första sammanträdet valde att bordlägga i stort sett alla ansökningar från enskilda tidningar, samtidigt som man lät styrelsens kansli – i praktiken Eric Hägge – besöka de sökande tidningsföreta-

¹¹ Övriga ansökningar kom från *Cimbrishamnssbladet*, *Varbergsposten*, *Bohus-Posten* och *Hernösandsposten/Solleftebladet*. Av dessa var åtta högertidningar och en – *Varbergsposten* – liberal. De flesta ansökningarna bordlades (Styrelsemöte med Libertas 29/9 1942).

gen och utreda deras ställning på marknaden. De flesta av tidningarna kom att få understöd, och det är rimligt att uppfatta tillvägagångssättet som ett sätt för att vinna tid till utveckling av de egna stödmodellerna.

Två storstadstidningar var alltså aktuella för stöd redan vid det första sammanträdet – i fallet *Nya Dagligt Allehanda* kom insatsen snart att handla om stöd till nedläggning under ordnade former. Men *Göteborgs Morgonpost* kom med tiden att få omfattande bidrag till drift och investeringar, liksom senare också frikyrkliga *Svenska Morgonbladet* med redaktion i Stockholm.

Men Libertas huvudsakliga inriktning var ändå att ge stöd till tidningar i landsorten. I sin presentation talade styrelsen om ”rayonvis upplagda lösningar” som ett sätt att rationalisera marknaden och ”sikta mot fusioner mellan likartade tidningsföretag.” I styrelsens verksamhetsberättelse för 1944 beskrevs grundprincipen:

”Styrelsen har därvid sökt i huvudsak arbeta efter den principen, att inom varje större spridningsområde t.ex. ett län bör finnas åtminstone en stark tidning av politiskt borgerlig färg, som klart hävdar näringslivets intressen. Styrelsen har även ansett det önskvärt, att inom dylika spridningsområden såväl högerpartiets som folkpartiets intresse av att disponera åtminstone en tidning vardera tillgodosetts.”

När Libertas gick in med pengar till tidningsföretagen bedömdes det som angeläget att förmå lokala krafter att skjuta till belopp i samma storleksordning. Helst ville man därefter överlåta stödpengarna till lokala eller regionala stiftelser, som sedan satte in dem som ägartillskott i de aktuella tidningarna.

Ett speciellt ärende var det då man 1946, efter godkännande av SAF, beslutade upprätta en Stockholmsredaktion för högerpressen, medveten om att Libertas i väsentlig utsträckning skulle få svara för redaktionens start- och driftskostnader.

Byråns verksamhet startade 1948 under namnet Högerpressens Nyhetsbyrå med ett startbidrag från Libertas på 150 000 kronor.

Ytterligare ett speciellt ärende var det då Libertas 1947 finansierade en ägarstiftelse som tog över aktiemajoriteten i tidningen *Barometern* enligt samma modell som Ivar Anderson tidigare hade åstadkommit för att ge ägandet av *Svenska Dagbladet* en långsiktig lösning. Nu användes den för att ge höger-tidningen i Ivar Andersons födelsestad Kalmar motsvarande stadga (se Djerf-Pierre & Weibull, 2009:178ff).

Den regionala ansatsen

Men basen i Libertas insatser utgjordes av stöd till enskilda tidningar i form av bidrag till drift och till investeringar i tryckpressar, sättmaskiner och liknande. Ibland försökte man också åstadkomma förbättringar genom att köpa ut delar av tidningsledningarna och tillsätta annan personal som man uppfattade som mer kompetent. I några fall, som *Nordsvenska Dagbladet* (1951–58) och *Ängermanlands Nyheter* (1951–53), åstadkom man fusioner mellan geografiskt näraliggande tidningar.

I flera fall försökte Libertas också ta större grepp om utvecklingen. Tanken var att man skulle agera utifrån en modell baserad på politiska och ekonomiska marknadsanalyser av tidningssituationen i ett större område, vanligtvis ett län. I praktiken handlade det om att Libertas skulle identifiera höger- respektive folktoppartitidningar som kunde vara noder för tidningsutgivningen i ett större område.¹² Genom ökad teknisk samverkan mellan tidningarna skulle produktion och administration kunna förbilligas. Tanken var att de sammanslagna tid-

¹² Beskrivningen av ”den regionala samordningsmodellen” är hämtad från Libertas verksamhetsberättelse för 1943. Ett exempel på hur den tillämpades i Skaraborgs län är tidigare beskrivet i Odén, 2019.

ningarna skulle få större politisk slagkraft, samtidigt som det skulle bli lättare för Libertas att ha kontroll över dem.

Inför flera av Libertas styrelsesammanträden togs det därför fram underlag där aktuella lokala tidningsmarknader genomlystes. Intressant är att principen ligger nära den som tillämpades av LO och det socialdemokratiska partiet i deras stöd till A-pressen (Hadenius m fl, 1970).

Tonvikten i den regionala modellen låg på rationalisering och sanering. Förslagen präglas av 1940-talets industriella tänkande, och att detta av industriföreträdarna uppfattades som en ekonomiskt och tekniskt effektiv företagsmodell var därför knappast oväntat.¹³ Det som möjligen förvånar var att tonvikten i så hög grad låg på minskade utgifter och till så liten del på ökade intäkter.

Den första region där modellen var uppe för diskussion var Skåne, och i det förslag som Libertas tagit fram var *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* i Malmö tänkt som den konservativa pressens nod i regionen (LSt 27/9 1943).¹⁴ Förslaget som var tämligen genomgripande fick dock inget stöd hos tidningens ledning, och vid styrelsemötet i december 1943 meddelade Ivar Anderson att *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* inte var beredd att fungera som centralorgan för "vissa smärre tidningar i södra Skåne" och tillfogade att "därmed hade frågan om rationaliseringen av högerpressen enigt den ursprungliga planen förfallit". Några argument för tidningens ställningstagande finns inte dokumenterade. Frågan om den skånska marknaden bordlades men återkom inte i Libertasstyrelsen.

Det skånska ointresset hindrade dock inte att Libertas senare arbetade fram regionala modeller för Skaraborg, Värm-

¹³ Typiskt är att ordföranden och Asea-chefen Arthur Lindén personligen engagerade sig i prövningen av idéskissen för Skåne (LSt 3/12 1943).

¹⁴ Förkortningen LSt används i fortsättningen för hänvisningar till Libertas styrelseprotokoll.

land och Halland. Hur processen såg ut i det sistnämnda fallet beskrivs närmare i en av fallstudierna nedan.

Minskat lokalt intresse

Under de första årens verksamhet försökte Libertas hålla på principen att bidrag från organisationen skulle utgå under förutsättning att lokala partiorganisationer eller företag bidrog med samma summa. Detta fungerade en tid, men i verksamhetsberättelsen för 1947 noterades att man tvingats frånga principen:

”Många tidigare bidragsgivare ha nämligen dragit sig tillbaka under hänvisning till att de lämnat betydande belopp till Garantistiftelsen och därvid utgått ifrån, att denna skulle i huvudsak övertaga den anpart i stödverksamheten som hittills fallit direkt på dem.”

Förhållandet innebar en förskjutning av ansvaret för de krisande tidningarna, från den lokala nivån där företag på de olika utgivningsorterna stöttat den lokala borgerliga pressen, till central nivå där Garantistiftelsen och Libertas vägde olika tidningars behov mot varandra. Den regionala fördelningsmodellen drev utvecklingen i samma riktning — när Libertas försökte genomföra regionala omstruktureringar minskade ibland det lokala näringslivets intresse, eftersom man där befarade att man endast skulle bidra med medel utan att fördenskull få mer än ett marginellt inflytande.

Något år senare började Libertas styrelse agera för att slippa göra avvägningar mellan olika tidningars stödbehov och att administrera de många ansökningarna. Högern och folkpartiet uppmanades att skapa egna organ för tidningsstödet (Holmberg, 1986), vilket 1949 resulterade i tillkomsten av Högerns Förlagsstiftelse respektive Stiftelsen Pressorganisation, som från detta år och framåt fick klumpsummor av Libertas för för-

delning till höger- respektive folkpartipressen. Även i fortsättningen behöll dock Libertas en detaljerad kontroll över hur pengarna användes.

Referenser till A-pressen

Som redan nämnts tyder mycket på att Libertasstyrelsen hämtade åtskillig inspiration från det sätt som socialdemokratiska A-pressen hade utvecklat sin samorganisation på (jfr Hadenius m fl, 1970:194ff). Liksom A-pressen betonade Libertas vikten av samordning för att nå politisk effekt men framhöll även att ökat tekniskt samarbete möjliggjorde besparingar. Att regionmodellen liknar A-pressens samorganisation är inte överraskande, i själva verket var arbetarrörelsens stöd till sin press ett återkommande tema i styrelsens diskussioner, från Eric Hägges PM till SAF-styrelsen 1941 och framöver.

I oktober 1946 summerade Libertas styrelse i ett brev till Svenska Arbetsgivareföreningens styrelse att man dittills ”i olika poster från Svenska Arbetsgivareföreningen erhållit tillhoppa 7 900 000:- kronor” som var avsedda att räcka till och med 1947. Nu ville man informera om att motparten LO också agerat:

”Inom Libertas har företagits vissa undersökningar rörande det stöd, Landsorganisationen i olika former lämnat till arbetarpressen i landet. Därvid har konstaterats, att denna press tillförts belopp, som väsentligt överstiga de, som hittills genom Libertas kunnat användas för stöd åt näringsvänlig press.”

I brevet, daterat den 23 oktober 1946, framhölls att det vid den senaste LO-kongressen hade fattats beslut om särskild uttaxering av samtliga fackföreningsmedlemmar för upprättande av en tidningsfond, som uppskattningsvis skulle ge resurser till tidningsstöd om cirka två miljoner kronor om året. Libertas

anhöll därför om lika mycket, det vill säga två miljoner kronor per år i minst tre år framöver från SAF.

I Libertasstyrelsens verksamhetsberättelse för 1946 noteras också att utvecklingen för flera av de understödda tidningarna inte blivit så gynnsam som man hoppats, något som förklarades med LO:s satsningar på A-pressen under samma tid:

”Främst är detta förhållande att tillskriva en betydande upprustning hos platskonkurrenterna. Detta gäller särskilt de socialdemokratiska tidningsföretagen, vilka ej blott tillförts avsevärda stödmedel utan även gynnats av en brett lagd propaganda till deras förmån inom arbetarklassen. Sedan beslut år 1946 fattats om upprättande av en särskild fond inom Landsorganisationen till stöd för arbetarpressen, har man anledning att vänta så betydande upprustning av denna press, att de av Libertas stödda företagen måste vidtaga starkt kostnadskrävande åtgärder för att hålla och förbättra positionerna i de olika spridningsområdena.”

Temat återkom i verksamhetsberättelsen för 1950, till vilken man även bifogat en ”P.M. rörande det socialdemokratiska partiets pressfonder”. I dokumentet finns en tillbakablick om bildandet 1936 av Arbetarpressens förlagsaktiebolag, som med ett aktiekapital på sex miljoner kronor skulle ge driftsbidrag och hjälpa till med teknisk upprustning av socialdemokratiska tidningar, samt svara för driften av A-pressens Stockholmsredaktion. Där nämns också att den Arbetarpressens pressfond som LO-kongressen beslutat om 1946 hade inbringat 2 284 373 kronor 1949 och att summan kunde antas bli större under kommande år beroende på ett växande antal LO-medlemmar.

Stödinsatser de första tio åren

Libertas egen verksamhet hade under den första tioårsperioden resulterat i stöd till borgerlig press på nära 21,7 miljoner

Tabell 1. Libertas bidrag till högertidningar 1942–1951

Tidningsföretag	Drift	Investe- ring	Summa	Ev nedlägg- ningsår
<i>Barometern</i>	369 378		369 378	Fortgår
<i>Bohus-Posten</i>	267 520	103 000	370 520	1952*
<i>Cimbrishamnsbladet</i>	24 904		24 904	1944
<i>Dalpilen</i>	196 118	60 990	257 108	1946
<i>Göteborgs Morgonpost / Aftonposten</i>	2 744 248	922 000	3 666 248	1956
<i>Hallands Dagblad</i> (Tidningen <i>Halland, Falkenbergs Tid- ning, Sydhalland</i>)	629 672	790 678	1 420 350	1959
<i>Hjo Tidning</i>		50 000	50 000	Fortgår
<i>Karlshamns Allehanda</i>		40 000	40 000	2019*
<i>Karlskoga Tidning</i>		39 867	39 867	2020
<i>Kristianstads Läns Tidning</i>	202 390	533 050	735 440	1954
<i>Lysekilsposten</i>		27 000	27 000	Fortgår
<i>Nordhalland</i>		91 000	91 000	2013*
<i>Nordsvenska Dagbladet</i> (<i>Norrbottens Allehanda, Skelleftebladet, Umebladet</i>)	850 787	689 185	1 539 972	1958
<i>Norrbottens-Kuriren</i>	10 000		10 000	Fortgår
<i>Norrlands-Posten</i>	243 000	508 900	751 900	1956
<i>Nya Dagligt Allehanda</i>	901 803	600 000	1 501 803	1944
<i>Skånska Aftonbladet</i>	50 000		50 000	1949
<i>Smålands Allehanda</i>	613 500	642 572	1 256 072	1973
<i>Södermanlands Läns Tidning</i>	100 000	140 000	240 000	1952
<i>Trelleborgstidningen</i>	56 000		56 000	1954
<i>Uppsala</i>	396 000	9 900	405 900	1958
<i>Västergötlands Annonsblad</i>	170 000	229 000	399 000	1956
<i>Åmåls Tidning</i>		130 600	130 600	1958
<i>Ångermanlands Nyheter</i> (<i>Härnösandsposten, Sollefteåbladet, Örnsköldsviks-posten</i>)	828 738	485 775	1 314 513	1953
<i>Örebro Dagblad</i>	332 139	307 542	639 681	1956

Tidningsföretag	Drift	Investe- ring	Summa	Ev nedlägg- ningsår
Östgötabladet		35 000	35 000	1975
Svensk Tidskrift	90 500		90 500	
Högers nyhetsbyrå	425 000		425 000	
Högers Förlagsstiftelse	490 000		490 000	
Div maskiner		1 089 999	1 089 999	
Summa	9 991 697	7 525 059	17 516 756	

* Bohus-Posten lades ner nov 1948, men återkom som veckotidning i april 1949–dec 1952, Karlshamns Allehanda utkom 1995–2019 som edition av Blekinge Läns Tidning, Nordhalland utkom 1964–2013 som avläggare till Norra Hallands Veckoblad.

Anmärkning: Uppgifter om bidragen är hämtade från Libertas verksamhetsberättelse för 1951, uppgifter om nedläggningsår från Tollin (1967), samt från KB:s databas Nya Lundstedt.

kronor. Merparten, 17,5 miljoner kronor, hade gått till högerpressen, och resterande 4,2 miljoner till folktoppartitidningar.¹⁵

De största bidragen hade gått till högertidningen i Göteborg, som fram till slutet av 1950 varit morgonutgiven med namnet *Göteborgs Morgonpost*, och därefter utkommit som kvällstidning med namnet *Aftonposten* (se nedan). Totalt under tioårsperioden hade tidningen fått nära 3,7 miljoner kronor till investeringar och drift. Näst mest hade gått till *Nordsvenska Dagbladet* i Skellefteå som fått drygt 1,5 miljoner för att finansiera en fusion med högertidningarna i grannstäderna Umeå och Piteå. Nästan lika mycket – 1,3 miljoner – gick till en liknande satsning 35 mil söderut, där högertidningarna i Härnös-

¹⁵ Libertas verksamhetsberättelse för 1951.

sand, Sollefteå och Örnsköldsvik slogs samman till *Ångermanlands Nyheter*, med Härnösand som utgivningsort (tabell 1).

Samtliga dessa hörde alltså till högerpressen, och det gjorde även tidningen *Halland* i Halmstad som fått 1,4 miljoner och *Smålands Allehanda* i Jönköping som fått 1,2 miljoner.

Ett betydande belopp – 1,5 miljoner kronor – hade också gått till det misslyckade försöket att rädda kvällstidningen *Nya Dagligt Allehanda*, nedlagd 1944.

När det gällde den liberala pressen gick de största stödbeloppen från *Libertas* under tioårsperioden till *Karlstads-Tidningen* som fick strax över 860 000 kronor, och till *Svenska Morgonbladet* i Stockholm, som fick 800 000 kronor.¹⁶

Stöden skulle fortsätta även under återstoden av 1950-talet. Valåret 1952 argumenterade de två partistiftelserna dessutom för extrapengar, vilket man fick visst gehör för. Bland annat fick folkpartiet extra anslag till valtidningar i Halland, där man just förlorat tidningen *Varbergs-Posten*.

Ändrade förutsättningar

Med tiden blev det uppenbart att *Libertas* roll kom att ändras sedan man 1949 började slussa sina bidrag via de två partianknutna stiftelserna. Uppgiften att överföra pengar från näringslivet till borgerlig press kvarstod, men i och med att detaljfördelningen av pengarna lagts över på partistiftelserna blev *Libertas* roll mer av kontrollerande karaktär.

Ett par år efter införandet av den nya organisatoriska modellen började emellertid SAF skruva åt penningkranen. Det började med att en revision av Högerens Förlagsstiftelse kommit fram till att pengarna från *Libertas* ”i betydande omfattning blivit använda på annat sätt än som av Förlagsstiftelsen angi-

¹⁶ En detaljerad framställning om bidragen till folkpartipressen finns i Holmberg, 1986.

vits vid anslagsäskandena” (LSt 25/11 1952). Samtidigt ökade de två partistiftelsernas krav på bidrag.

I en kritisk PM till styrelsen för stiftelsen Libertas, signerad U.M. 8/1 1953 beskrivs situationen från och med 1949, då överföringarna via de båda partistiftelserna inleddes.¹⁷ Där noteras att fem understödstitidningar lagts ner, att nedläggning övervägdes för ytterligare tre, att understödet till två tidningar dragits in samt att nio tidningar slagits samman till tre. Av de 19 berörda tidningarna var 15 högertidningar och fyra folkpartistiska.

I samma PM noteras att Libertas inte klarat att hålla verksamheten inom den planerade ekonomiska ramen som var två miljoner kronor per år. År 1951 hade organisationen därför fått tilläggsanslag på 500 000 kronor, och 1952 ett tilläggsanslag på 2 000 000. För 1953 hade det ordinarie anslaget bestämts till 3 000 000 kronor.

För att täcka ett väntat underskott startades 1953 en engångsinsamling bland större företag. Vid årets utgång hade man fått in 1 826 000 kronor, och man väntade att den skulle ge ytterligare ett par hundra tusen kronor efter årsskiftet.¹⁸

I 1953 års verksamhetsberättelse konstaterades att insamlingen löste de tillfälliga problemen men att det var på väg att skapas en obalans mellan organisationens resurser och de två partistiftelsernas behov. Mot SAF-anslaget på två miljoner kronor för 1954 hade man äskanden på 3 650 000 från Högerens Förlagsstiftelse och 1 080 000 från Stiftelsen Pressorganisation. Visserligen räknade man med att ytterligare något skulle komma in från engångsinsamlingen men knappast tillräckligt för att täcka bristen.

¹⁷ U.M. står med stor säkerhet för Uno Murray, som valdes in som suppleant i styrelsen på förslag av Garantistiftelsen 1946 u.p.a. Han satt kvar till 1954 då han avsåg sig uppdraget.

¹⁸ Libertas verksamhetsberättelse för 1953, bilaga till LSt 2/6 1954.

Eftersom Libertas styrelse inte räknade med att de kommande åren få in tillräckligt med pengar för att upprätthålla verksamheten som tidigare, gjordes en omvärdering av stiftelsens verksamhet beskriven i 1953 års styrelseberättelse, daterad 14 maj 1954:

”På grund av vad sålunda anförts har styrelsen kommit till den uppfattningen, att med hänsyn till verksamheten på längre sikt sett en översyn bör göras över densamma dels med ändamål att inom en mera begränsad ekonomisk ram tillgodose endast de allra viktigaste behoven och dels med skärpta krav på att understödsverksamheten sättes in endast i sådana tidningsområden där detta ur allmänt borgerliga synpunkter ter sig ofrånkomligt.

Styrelsen är medveten om, att det därvid säkerligen icke kan undgå att ytterligare några av de understödda tidningarna får nedläggas.(...) Det är styrelsens avsikt att i samråd med partistiftelserna söka komma fram till en lösning, som medger att betydligt mindre anspråk än hittills behöver ställas på centrala bidrag till de borgerliga tidningarna.”

Formuleringarna i styrelseberättelsen utgör de första tecknen på mer betydande svårigheter för Libertas att möta tidningarnas stödbehov med de resurser som näringslivet var berett att skjuta till. Det gjordes dock en sista kraftansträngning i form av ett upprop till företagen att under en treårsperiod bidra till en pressfond med 3–5 kronor per år för varje anställd i företaget. Förhoppningen var att på så sätt få in 2,5 miljoner kronor per år till Libertas, utöver de centrala anslagen från SAF. I ett insamlingsbrev, daterat mars 1954 och undertecknat av ett 20-tal företagsledare, framhölls värdet av en stark borgerlig press. Hotet, menade man, kom från samarbetet mellan den fackliga rörelsen och det socialdemokratiska partiet, som tillsammans uppmanat varje fackföreningsansluten att ge en dagsinkomst till en fond avsedd att stärka den socialdemokra-

tiska pressen inför 1954 års val, med en förhoppning om att få in 12–15 miljoner kronor.

Näringslivets insamling blev inte den framgång man hade hoppats på.¹⁹ Uno Murray noterar i en utförlig PM till Libertas huvudmannamöte den 14 oktober 1954 att den dittills hade inbringat 950 000 kronor, vilket var avsevärt mindre än man hade planerat för när insamlingen startades. Dessutom hade många företagare uttryckt tveksamhet om att bidra med samma summa i ytterligare två år. Möjligen fanns det också röster som var principiellt tveksamma till subventionerna av pressen.²⁰

I november 1954 meddelades att tre av ledamöterna i Libertas styrelse – Elof Ericsson, Thorsten Wigelius och Uno Murray – hade avgått. Ericsson motiverade sin avgång med att han börjat avveckla flera förtroendeuppdrag. Wigelius och Murray däremot hade principiella motiv – i en PM daterad september 1954 framhöll de att sedan Libertas börjat tigga pengar direkt från företagen hade uppdragen för organisationen kommit att krocka med deras arbete för Näringslivets Fond:

”När (...) således ett visst konkurrensförhållande tydligen är ofrånkomligt mellan fonden och Libertas, ter det sig uppenbarligen svårt att förena en verksamhet inom den ena organisationen med aktiva uppgifter för den andra. Därför nödgas disponenten Wigelius och undertecknad vidhålla våra avsägelser. Med hänsyn till vad ovan anförts anser vi det icke lämpligt, att Fonden i fortsättningen håller kansli åt Libertas.”

¹⁹ Uppropet uppmärksammades i en kritisk artikel i socialdemokratiska *Afton-tidningen*: Storfinsansens miljonstöd åt de borgerliga (AT 6/4 1954), men också på ledarplats i liberala *Göteborgs-Posten*: Stiftelsen för tidningsbegravningar (GP 6/4 1954).

²⁰ *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*: Den subventionerade pressen (GHT 9/4 1954). Se även SOU 1965:22.

I januari 1956 meddelades att anslagen för kommande år (1957) skulle bli avsevärt lägre än tidigare, och i september samma år uppmanades partistiftelserna att påskynda nedläggningar och sammanslagningar, inklusive fusioner mellan tidningar av olika partifärg.

Förvarningar om detta hade då förekommit bland annat genom att Libertas krävt besparingar i partistiftelsernas äskanden. Flera fusioner hade också genomförts, och tidningar som *Kristianstads Läns Tidning* (h) och *Trelleborgs-Tidningen* (h) hade lagts ner, båda i december 1954. Under 1956 och -57 fortsatte nedläggningarna med högertidningarna *Örebro Dagblad* (februari -56), *Norrlands-Posten/Gefle-Posten* (december -56) och *Aftonposten* (december -56), samt folkpartitidningarna *Östgöta-bygdens Tidning* (december -56) och *Norrlands-Folket* (augusti -57). De närmast följande åren såldes *Åmåls Tidning* till *Nya Wermlands-Tidningen*, medan *Tidningen Upsala* lades ner (båda högertidningar).

Av Libertasstyrelsens protokoll för den 20 december 1961 framgår att organisationen tagit fram en ny policy som innebar att verksamheten skulle inriktas ”på lån för investeringar till företagsekonomiskt bärkraftiga tidningsföretag.” Den tidigare stödpolitiken skulle avvecklas under en treårsperiod. Vid ett möte dagen innan hade den nya inriktningen förankrats i SAF-styrelsens arbetsutskott.

Synen på annan borgerlig press

Syftet med pengarna från näringslivet var alltså att säkerställa att det fanns pålitliga tidningar som kunde argumentera för värdet av privat företagsamhet och mot olika former av statliga begränsningar. För att åstadkomma en så gynnsam mandatfördelning som möjligt i riksdagen ville man också säkerställa att de två partier – högern och folkpartiet – som man betraktade som pålitliga i sammanhanget, hade tillgång till språkrör i varje valkrets eller län.

Fram till omläggningen av strategin 1961 hade man bortsett ifrån att det i praktiskt taget varje större stad förutom den krisande borgerliga stödtidningen faktiskt fanns en borgerlig tidning med större upplaga än den socialdemokratiska på samma ort. Vanligtvis motiverades stödet till den krisande tidningen med att den företrädde det andra borgerliga partiet, men ibland framhölls också att den dominerande borgerliga tidningen inte var helt pålitlig ur näringslivets synpunkt. Tidningar som ansågs politiskt opålitliga var exempelvis *Västerbotens-Kuriren* (LSt 29/9 1942), *Bohusläningen* (LSt 23/3 1945) och *Kristianstadsbladet* (LSt 27/2 1947).

Den nya inriktningen gjorde att Libertas från slutet av 1950-talet, och definitivt från 1961 och framåt, såg mer positivt på sammanslagningar mellan tidningar där den ena företrädde folkpartiet och den andra högern. En tidig sådan sammanslagning hade ägt rum i december 1956, då högertidningen *Västergötlands Annonsblad/Skara-Posten* köptes upp av den folkpartistiska lokalkonkurrenten *Skaraborgs Läns Tidning* (Tollin, 1967). År 1962 medverkade Libertas till en liknande affär då *Smålands Allehanda* blev en edition till *Jönköpings-Posten*, en fusion som också fick följdverkningar för de båda tidningarnas avläggare i grannstäderna (LSt 12/12 1962).

Tre fallstudier

Som visats ovan kan Libertas åtgärder översiktligt delas upp i tre slags stödinsatser: planering och finansiering av regionala omstruktureringsprojekt, ekonomiska bidrag till enskilda storstadstidningar samt ekonomiska bidrag till enskilda landsortstidningar. I det följande beskrivs ett exempel på varje typ av insats. Liksom tidigare är beskrivningarna inriktade på stödet till högertidningar, och exemplen har valts bland de tidningar som fick mest stöd.

Regional samordning i Halland

Libertas arbete med de regionala omstruktureringarna syftade alltså till att samordna ett borgerligt partis tidningar för att få ökad kraft i opinionsbildningen, samtidigt som man genom ökad samordning avsåg att minska produktionskostnaderna. Målet var att det skulle finnas en stark högertidning – och folkpartitidning – i varje län. För Libertas kansli handlade det om att göra noggranna analyser av regionernas tidningsmarknader, näringsliv och politiska förhållanden. Planen för Halland presenterades för Libertasstyrelsen på ett sammanträde den 3 december 1943, då den föredrogs av tjänstemannen Bertil Norgren på Libertas kansli.²¹

I dragningen konstaterades att länet 1943 hade ca 150 000 invånare, och att socialdemokraterna var klart största parti med drygt 40 procent av rösterna i andrakammarvalet 1940, och en ökande trend. Bondeförbundet hade en tredjedel, medan högern hade mindre än tio procent med en klart negativ kurva i de senaste valen.

På tidningsmarknaden hade folkpartipressen störst spridning med ca 23 000 ex per utgivningsdag, att jämföra med bondeförbundets ca 11 500 ex och högerens ca 15 000 ex. Lokalt speglade tidningsmarknaden de olika länsdelarnas karaktär, med folkparti- och högerpress i residensstaden Halmstad, och en bondeförbundspress i jordbruksområdena längst i syd och i länets mellersta delar. Residensstadens läge i södra länsdelen bidrog till att tidningarna hade begränsad länsspridning (tabell 2).

Anmärkningsvärd är avsaknaden av socialdemokratisk press. Visserligen fanns *Hallands Folkblad*, men den var utgi-

²¹ Eric Hägges dubbla roll, som handläggare på Libertas och som chefredaktör och delägare i högertidningen *Halland* i Halmstad under åren 1942–1950, skapade sannolikt en osäkerhet inom organisationen. Hans frånvaro markeras visserligen i protokollet när Hallandspressen diskuteras, men det är svårt att tro att han inte var väl informerad.

Tabell 2. Tidningar i Halland 1941–1955, inklusive avläggare

	Laholm		Halmstad	
	<i>Laholms Tidning</i>	<i>Syd-Halland</i>	<i>Hallands-Posten</i>	<i>Halland/Hallands Dagblad</i>
1941	2 600	1 600*	14 800	5 900*
1945	2 800	1 300	19 100	5 200
1950	3 500	700	23 800	5 700
1955	3 500	—	25 300	9 200
	Bf, 6/v	H, 6/v	L, 6/v	H, 6/v

	Falkenberg		Varberg	
	<i>Hallands Nyheter</i>	<i>Falkenbergs Tidning</i>	<i>Vestkusten (avl. till FT)</i>	<i>Varbergs-Posten</i>
1941	6 700	3 800	1 900	4 800
1945	8 600	3 200	800	5 000
1950	12 000	2 400	700	5 300
1955	15 500	—	—	—
	Bf, 6/v	M, 6/v	M, 6/v	L, 6/v

	Kungsbacka	
	<i>Nord-Halland</i>	<i>Norra Hallands Veckoblad</i>
1941	2 974**	700
1945	3 039	2 300
1950	2 440	3 220
1955	1 800	3 890
	H, 2-3/v	Bf, 2/v

*1940, **1943 (uppgift för 1941 saknas).

Anmärkning: Tidningen Halland utgav även Hallänningen (3/v), upplaga 1940: 2 700; 1945: 2 300 (Tollin, 1967) och ägde Sydhalland. Tidningen Vestkusten, sedan 1939 avläggare till Falkenbergs Tidning, blev i september 1951 en edition av tidningen Halland och

var mellan april 1952 och december 1954 en edition av Hallands Dagblad under namnet Vestkusten/Varbergs-Posten. Nov 1953 – okt 1962 utkom Varbergs Tidning, lib, 3/v i Varberg. Upplaga 1956: 2 700; 1960: 3 800. Till dessa kommer den socialdemokratiska Hallands Folkblad (nedlagd 1943), en avläggare till Skånska socialdemokraten i Helsingborg med en liten redaktion i Halmstad (Källa: Nya Lundstedt, KB).

Tidningen Hallands första officin vid Stora Torg i Halmstad. På fotot från slutet av 1800-talet syns tidningshuset till höger i husraden. Foto: Selma Angel, Föreningen Gamla Halmstads arkiv.

ven i Helsingborg och hade begränsad spridning. En förklaring är att den liberala *Hallands-Posten* på ledarplats hade drivit en radikal politisk linje och därför var populär bland stadens arbetare (Svipdag, 1960).²²

²² *Hallands-Posten* hade några år i början av 1900-talet en radikal redaktör, Viktor Larsson, som senare blev socialdemokratisk riksdagsman (Hadenius m fl, 1970:41f). Larsson var även med om att planera en socialdemokratisk tidning i Halmstad, vilket anses ha bidragit till att tidningen av en del borgerliga sympatisörer inte uppfattades som seriös. Enligt uppgifter i en intern PM av Eric Hägge från 1948 hade socialdemokraterna fört förhandlingar om eventuellt köp med både *Hallands-Posten* och *Falkenbergs Tidning*. Eric Hägge karakteriserade 1943 i ett brev till Libertas ordförande Arthur Lindén *Hallands-Posten* som "politisk diverseaffär. Officiellt folkpartistisk, fungerar som socialdemokratiskt språkrör, då dylikt lokalt organ saknas, har en tid varit nazistiskt anstruken, spekulerar f.n. i bondeförbundspolitik". En liknande kritisk bedömning gör Hägge i en intern PM där han kritiserar ett nytt organisationsförslag för högerpressen framlagt av *Falkenbergs Tidnings* tidigare ägare Bo Lindegren. De som stödde *Hallands-Posten* karakteriserade den som "vidsynt" (Svipdag, 1960).

Planens slutsats var tydlig: "Hallands län (har) alltför många tidningar företrädande högern och folkpartiet" (LSt 3/12 1943). Det krävdes därför en "sanering" med sikte på att ge de kvarvarande tidningarna en tryggad ekonomisk bas. Det politiska perspektivet framgick av rapportens formulering, att om de borgerliga tidningarna fick ökad slagkraft kunde de motverka särskilt bondeförbundstidningen *Hallands Nyheter* expansion. Vidare anfördes att om man, som förutskickades, ville ha en särskild "centraltidning" för högerpressen i länet var *Halland* det självklara valet: den var den största högertidningen, utgavs i residensstaden och drevs "för närvarande" utan förlust, en formulering som antyder att tidningen hade en svag ekonomi.

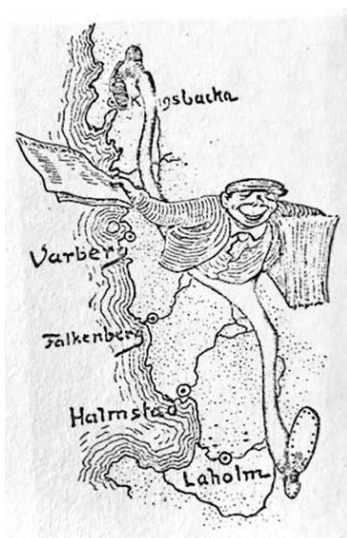
Förslaget var att *Halland* som högers centraltidning skulle ta över utgivningen av *Falkenbergs Tidning*, vars avläggare *Vestkusten* i Varberg samtidigt skulle läggas ner. Styrelsen delade rapportens slutsatser, men det fanns olika meningar om det lämpliga i att köpa *Halland*. Bland de tveksamma fanns mötets vikarierande ordförande Ivar Anderson, som önskade en fördjupad analys.²³ Andersons linje vann styrelsens gehör, men för att ändå ge ett första stöd till *Halland* beslöts att *Libertas* skulle köpa in en prägelpress som ställdes till tidningens förfogande.²⁴

Tveksamhet i näringslivet

*Libertas*styrelsens bordläggning av ärendet innebar att arbetet att åstadkomma en sammanhållen högerpress i Halland kunde utvecklas vidare. Främst gällde det att enligt den gängse modellen genom en ägarstiftelse förankra högertidningarna i

²³ Möjligen fanns det också en tvekan eftersom *Libertas* tjänsteman Eric Hägge var en av de privata delägarna i tidningen *Halland*. Det finns dock inga sådana protokollsanteckningar.

²⁴ Det innebar att pressen inte ägdes av tidningen utan av *Libertas*, och därmed kunde principen att inte ge stödbidrag till helt privatägda tidningsföretag kringgå.

Högers tidningskoncern i Halland skapades med ambitionen att erbjuda hallänningar på alla orter näringslivsvänliga tidningar. Konkurrenten Hallands Nyheter hade samma ambition. Teckning hämtad ur Alrik Larsson: Hallands Nyheter. En tidnings historia.

lokalsamhället, särskilt i det lokala näringslivet. För att få en bild av de ekonomiska förutsättningarna arbetade Libertas samtidigt med att värdera inventarier hos de aktuella tidningarna, främst *Halland* med avläggare.

Senvåren 1944 genomfördes de första egentliga förhandlingarna mellan Libertas och lokala intressenter i Halmstad. Efter mötet rapporterades till styrelsen att det fanns "ett betydande intresse" bland lokala företrädare att genom förvärv medverka till sanering av *Halland* (LSt 19/5 1944). Man enades om en grundplåt på 301 000 kr till en stiftelse för högerpressen i Halland, där Libertas skulle sätta in hälften. Men det som först verkade lovande ledde inte till något formellt beslut, eftersom "de fåtaliga lokala representanterna" inte kunde ge några "bindande garantier". Ett möte i Varberg om *Varbergs-Posten* blev också resultatöst. Libertas förhandlare fick med sig ett antal önskemål tillbaka, bland annat att Libertas skulle skriva av sina fordringar på de tilltänkta tidningsstiftelserna.

Libertas första försök att få näringslivets direkta stöd för en samordnad halländsk högerpress var knappast framgångsrikt. Libertas Bertil Norgren som gjort den första dragningen av planen, konstaterade i styrelsen "att det knappast skulle gå att åstadkomma tillräckligt lokalt intresse i Halland för högerpressens del" (LSt 19/5 1944) om det inte gjordes särskilda utfästelser från Libertas sida. Samtidigt var Libertasstyrelsen fortfarande optimistisk och uppdrog åt kansliet att fullfölja förhandlingarna om *Halland*, men också att pröva om en sanering av folkpartistiska *Varbergs-Posten* var meningsfull och önskvärd. Den senare formuleringen tyder på att processen tappat tempo och att en viss pessimism hade infunnit sig.

Med hänsyn till vad som framkommit i Libertas första lokala förhandlingar med näringslivet valde man ändå att gå vidare med satsningen på den upplagemässigt större "centraltidningen" *Halland*. Det gällde särskilt att planera för redaktionell och teknisk samverkan mellan tidningen och *Falkenbergs Tidning*. Den senare hade visserligen en blygsam upplaga men var opinionsmässigt viktig för Libertas när det gällde att motverka bondeförbundets expansion i länets mellersta delar, där *Hallands Nyheter* (bf) hade ökat sin upplaga.

I Libertas rationaliseringsplan ingick att den nya ägarstiftelsen skulle äga både *Halland* och *Falkenbergs Tidning* med avläggare. *Halland* skulle överta den senares officin och ansvara för utgivningen och *Falkenbergs Tidning* avvecklas som bolag. Trots att man tidigt tyckte sig ha fått positiva signaler från ägarfamiljen Lindegren i Falkenberg körde emellertid förhandlingarna om köpet fast hösten 1944. De ekonomiska kraven från ägarfamiljen ansågs inte rimliga och Libertas backade ur (LSt 16/11 1944).

Kort därpå meddelande *Falkenbergs Tidnings* ägare att konkurrenten *Hallands Nyheter* sökte en ny officin i Falkenberg och möjligen kunde erbjuda *Falkenbergs Tidning* ett bättre bud. Libertas tog då upp förhandlingarna på nytt. En svårighet var

dock att Libertas primära intresse gällde att ta över själva tidningsofficin och inte andra verksamheter, medan ägarna ville sälja hela bolaget, inklusive boktryckeri. Förhandlingarna resulterade i att Libertas till slut köpte hela bolaget. Styrelsen markerade i sitt beslut att förvärvet av tidningen förutsatte att *Halland* som den centrala högertidningen skulle ta över spridningsområdet. Libertas beslöt vid ett möte i januari 1945 att preliminärt godkänna uppgörelsen med *Falkenbergs Tidnings* ägare (LSt 9/1 1945).²⁵

I motsats till vad som ursprungligen planerats fortsatte *Falkenbergs Tidning* och *Vestkusten* även efter köpet att drivas under egna namn och med självständig redaktion, om än i nära ekonomisk och teknisk samverkan med *Halland*.²⁶ Den lokala profilen och viss "lokalpatriotism" ansågs nu vara viktiga för tidningarnas förankring i områdena (LSt 23/3 1945). I själva verket kom det att dröja ända till 1954 innan *Falkenbergs Tidning* upphörde som titel och blev en del av *Hallands Dagblad*, som blev det nya namnet på länets fusionerade högertidningar. Samtidigt fortsatte arbetet med att skapa en lokal tidningsstiftelse, men det gick trögt, och i 1947 års verksamhetsberättelse konstaterade Libertas att "offerviljan var påfallande svag".

Medan Libertas slutförde förhandlingarna om övertagandet av *Falkenbergs Tidning* kom även tvådagartidningen

²⁵ I dessa förhandlingar ingick även ett utköp av *Hallands* delägare Eric Häge, vilket förhandlades med styrelsens ordförande (LSt 23/3 1945). Han fick samtidigt sitt kontrakt med Libertas förlängt med ett år till halvårsskiftet 1946.

²⁶ Både av Libertas handlingar och av andra källor framgår att relationen mellan Libertas och *Falkenbergs Tidning* var konfliktfylld. Det gällde framför allt i organisationens, representerad av Eric Häge, kontakter med tidningens ägare Bo Lindegren. Konflikten hade mindre att göra med samordningen av högerpressen, och den verkar ha haft sin bakgrund i en ekonomisk utredning från början 1940-talet där Lindegren beskyldes för vanskötsel av tidningen. Lindegren drev frågan under många år, och när han inte fick ut underlagen hotade han med publicitet. Den 3 september 1950 publicerade den socialdemokratiska tidningen *Ny Tid* (S) i Göteborg en detaljerad redovisning av vad som hände, med vinkeln att så gör högeren. Allt tyder på att Lindegren var källan, och möjligen var han också skribenten.

Nordhalland i Kungsbacka att utbjudas till försäljning. Styrelsen bedömde att den var ”ett gott komplement” till Hallands övriga tidningar (LSt 23/5 1945). Formellt köptes tidningen av högerens riksorganisation som sedan sålde den vidare till den Libertaskontrollerade *Halland* (LSt 5/9 1945).

Utveckling och avveckling

I verksamhetsberättelsen för 1945 lyfter Libertas styrelse fram hur väl centraliseringen av högerpressen fungerat i Halland. Libertas har genom ”förvärv av tre hittills utanför centraltidningen *Halland* i Halmstad stående högertidningar” åstadkommit ”en fullständig koncentration av [höger]tidningarna i Hallands län”. Däremot sägs det inget om att samordningen hade dragit betydande kostnader. Under åren 1942–1946 hade Libertas i investeringar och understöd pumpat in nära 550 000 kronor (elva miljoner i 2022 års penningvärde) i det som man kallade Halländska högerkoncernen. En viktig delförklaring till det höga beloppet var bristen på bidrag från det lokala näringslivet, vilket medförde att Libertas fick gå in med investeringsmedel då man 1946–47 skapade själva ägarstiftelsen. Eric Hägge var kvar ytterligare en tid som utgivare, men lämnade sommaren 1951 över till Bengt Lundgren, hämtad från Högerens informationsavdelning, och senare chefredaktör för *Norrköpings Tidningar*.²⁷

Libertas positiva bedömning av utvecklingen av den halländska högerpressen var att samordningen var i linje med de mål som organisationen satt upp. Det är en slutsats som kan diskuteras. För det första är det uppenbart att det inte var slut med understöden genom att den nya högerpresskoncernen etablerats, utan att underskott även i fortsättningen måste täckas av Libertas som ägare (t ex LSt 19/5 1947 och 4/6 1948). Visserligen sjönk beloppen i slutet av 1940-talet, troligen för att den tekniska samordningen fick viss effekt. Samtidigt är det

²⁷ ”Han var mannen bakom NT-ÖD”. *Norrköpings Tidningar*, 13/2 2009.

mycket som tyder på att det fanns dolda brister i särskilt *Hallands* ekonomi. När Högerns Förlagsstiftelse i början av 1950-talet tog över ägandet av *Halland* konstaterade en företrädare för stiftelsen, ”sedan full insyn (...) erhållits”, att det fanns ”ofrånkomliga behov” av upprustning av tidningen.²⁸

För det andra uppvisade inte den halländska högerpressen den positiva upplageutveckling man hade hoppats på. Ett viktigt syfte med rationaliseringsplanerna var ju att högerpressen skulle stärkas och tidningarna synas i opinionsbildningen och driva för högern viktiga frågor. Visserligen var upplagan för centraltidningen *Halland* stabil 1941–1950 och ökade till och med 1955 då den ersatte *Falkenbergs Tidning* och *Vestkusten*, men samtidigt hade de politiska och marknadsmässiga konkurrenterna ökat sina upplagor ännu mer: bondeförbundets tidning *Hallands Nyheter* hade 1941–1950 nästan dubblat antalet exemplar och den liberala *Hallands-Posten* hade ökat med två tredjedelar – och tidningarnas framgångar fortsatte.

Trots sin ställning som ”centraltidning” och ett relativt stort stöd från Libertas lyckades högerns länstidning, sedan 1955 med namnet *Hallands Dagblad*, inte heller på längre sikt ta några marknadsandelar. I stället kom den att läggas ner 1959 efter flera års kräftgång.²⁹ Den tredje tidningen, *Nordhalland* i Kungsbacka, överlevde till 1964 men hade då sedan länge lämnat sin högerprofil.

²⁸ Brev från Högerns Förlagsstiftelse till Stiftelsen Libertas 8/1 1952. Man kan inte bortse från möjligheten att tidningen faktiskt var ekonomiskt misskött. I en revision på initiativ av nya ägaren Högerns Förlagsstiftelse 1950 pekade det på en rad felaktigheter i bokföringen, och det framhölls att det var ”synnerligen förvånande” att en tidning med *Hallands* gynnsamma förutsättningar hade en så svag ekonomi. Mycket av ansvaret lades på Eric Häge som försvarade sig med att problemen hade sin bakgrund i att arbetet på Libertas tagit all hans tid.

²⁹ Högerns Förlagsstiftelse försökte så sent som augusti 1958 rädda *Halland* genom en överenskommelse med lokala industriföretag i länet. Uppgörelsen byggde på att Libertas skulle hjälpa Förlagsstiftelsen att lösa in lån och leverantörsskulder för totalt 350 000 kronor. (Skrivelse från Högerns Förlagsstiftelse 28/8 1958).

Libertas regionala utvecklingsplan resulterade således i nedläggning av den halländska högerpressen. Men då måste man påminna sig att vid den här tiden var tidningsnedläggelser mer regel än undantag och att företagen i "koncernen" var svaga. Samtidigt fanns det problem genom att Libertas hela synsätt präglades av en ensidig betoning av pressens politiska roll, vilket medförde att planerna ofta blev politiska läggspel som inte tog hänsyn till tidningsmarknadernas dynamik och särskilt underskattade betydelsen av den lokala annonsmarknaden. (jfr Furhoff, 1963).

Det ligger samtidigt något ironiskt i att Libertas ofta jämförde sig med den socialdemokratiska A-ppressen, en politisk organisation som hade precis samma typ av problem med sin tidningsutveckling som Libertas (t ex LSt § 422). Och vinnaren i det presspolitiska spelet blev i Halland som på många andra håll en liberal tidning – *Hallandsposten* – i det här fallet tillsammans med centerpartistiska *Hallands Nyheter*. Tidningar som fortsatt är starka i Halland, och som numera har en nära samverkan både ekonomiskt och redaktionellt.

Storstadsprojektet Göteborgs Morgonpost

I storstadspressen var Libertas engagemang under 1940- och 50-talen begränsat till tre tidningar – två i Stockholm och en i Göteborg. Det främsta engagemanget gällde *Göteborgs Morgonpost*, senare namnändrad till *Aftonposten*, de andra två var Stockholmstidningarna *Svenska Morgonbladet* med stark ställning i frikyrkokretsar samt *Nya Dagligt Allehanda* som man försökte rädda för att högern inte skulle stå utan kvällstidning i Stockholm. Dessutom hade ju näringslivet redan före Libertas tillkomst tagit över som majoritetsägare av *Svenska Dagbladet*. Av de fyra engagemangen skulle det sistnämnda visa sig bli det mest framgångsrika i längden.

En kort period på 1950-talet såg situationen heller inte så dålig ut för *Aftonposten*, men en ny strategi hos Libertas, i kom-

bination med bidragströtthet hos dem som sköt till pengarna, gjorde att tidningen lades ner just då den fått lite luft under vingarna.

När *Libertas* inledde sin verksamhet i början av 1940-talet var *Göteborgs Morgonpost*, *GMP*, ensam högertidning i rikets andra stad, där marknaden dominerades stort av den liberala pressen. *Morgonposten* hade återuppstått efter en likvidation hösten 1941, sedan den i några år hade ägts av finansmannen Axel Wenner-Gren, som då också ägde *Nya Dagligt Allehanda* i Stockholm. Till tidningen i Göteborg hade han som chefredaktör rekryterat arkeologen Sanfrid Neander-Nilsson, som på 1930-talet medverkat i *NDA*.

Fram till likvidationen 1941 hade tidningens ekonomi klarats genom bidrag dels från huvudägaren, dels från resursstarka högersympatisörer i Göteborg. Vid nedläggningen -41 köpte *Göteborgs-Posten* tryckeriutrustningen, enligt Harry Hjärne delvis för att hindra att den skulle komma i nazistiska händer. Pressen ställdes dock "till Morgonpostens förfogande, under förutsättning att tidningen inte visade antidemokratiska tendenser utan stödde den demokratiska högern" (Hjärne, 1965:237f).

Återstarten av *GMP* åstadkoms genom en framgångsrik insamling bland lokala högersympatisörer i Göteborgstrakten. Dessa hade skapat tre olika bolag med separata styrelser för ägande, drift och tryckning av tidningen (Mattsson, 1972:50f).³⁰

Då *Libertas* hösten 1942 fick frågan om att bistå *Morgonposten* fanns det förutom *GMP* ytterligare fyra betydande tidningar i Göteborg. Störst var *Göteborgs-Posten* som haft en remarkabel upplageutveckling sedan Harry Hjärne tog över

³⁰ Britt-Marie Mattssons utförliga beskrivning av *Göteborgs Morgonpost/Aftonposten* är framför allt byggd på omfattande intervjuer med personer som själva på lokal och central nivå var engagerade i försöken att skapa en livskraftig högertidning i Göteborg samt på uppgifter om tidningen i deras privata arkiv.

Tabell 3. Vardagsupplagor 1940–1955 för de viktigaste tidningarna i Göteborg

	<i>Göteborgs-Posten</i>	<i>GHT</i>	<i>Ny Tid</i>	<i>GT</i>	<i>GMP/Aftonposten</i>
1940	123 000	44 000	23 000	23 000	14 000
1945	192 000	49 000	25 000	22 000	15 000
1950	221 000	36 000	42 000	47 000	15 000
1955	218 000	46 000	40 000	38 000	30 100

Anmärkning: Upplagesiffror hämtade ur Engblom, 1980.

som redaktör och huvudägare i mitten av 1920-talet. Näst störst, och fortfarande mycket inflytelserik, var *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, en eftermiddagstidning som länge dominerat på den lokala tidningsmarknaden. GHT-koncernen gav också ut *Göteborgstidningen*, *GT*, med utgivning på förmiddagarna. Dessa tre räknades alla som liberala. Den återstående var socialdemokratiska *Ny Tid*, som i likhet med *Göteborgs Morgonpost* och *Göteborgs-Posten* utkom på morgonen (tabell 3).³¹

Ett kontroversiellt engagemang

Göteborgs Morgonpost var uppe till diskussion redan vid Libertas allra första styrelsesammanträde i september 1942, och organisationen skulle komma att satsa mycket pengar på den. Men det var inte utan betänkligheter som Libertas engagerade sig i tidningen; dels hade organisationen i första hand tillkommit för att bistå landsortstidningar, dels fanns farhågor om nazistiska inslag bland *GMP*:s personal och styrelse, vilket fått delar av *SAF*-styrelsen att reagera. När frågan åter kom upp i Libertas styrelse framhöll därför ordföranden Arthur Lindén att "... garantier för att tidningen skulle verka i den av stats-

³¹ Sverker Jonsson har ingående beskrivit Göteborgs tidningsmarknad under denna tid. (Jonsson, 2020).

makterna hävdade neutralitetens tjänst vore ett ofrånkomligt villkor för medverkan från Libertas sida" (LSt 16/12 1942).

I januari 1943 var representanter för Libertas styrelse i Göteborg och diskuterade förutsättningarna med representanter för högerpartiet och näringslivet i Göteborg. Göteborgshögern påpekade att högerledaren Gösta Bagge hade uttryckt stöd för *GMP* och då framhållit att chefredaktören Sanfrid Neander-Nilsson hade en svår ställning på grund av de ständiga angreppen från Torgny Segerstedt i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*.³²

Men det fanns också en tveksamhet lokalt, där Georg Andrén, riksdagsman för högern och professor i statskunskap vid Göteborgs högskola, i spetsen för en grupp personer i "framskjuten ställning i Göteborgs närings- och kulturliv" framhöll att tidningen i "kommentarerna till dagshändelserna visat prov på mindre gott omdöme och ådagalagt en tendens som [...] måste betecknas såsom synnerligen olämplig." Formuleringarna finns i ett brev till Libertasordföranden Arthur Lindén, där undertecknarna framhöll att det krävdes förändringar i tidningens ledning.³³

Vid en ny diskussion i Libertas styrelse den 4 februari 1943 ville Ivar Anderson att man skulle förankra beslutet i frågan i SAF:s styrelse. Han trodde att Libertas skulle kunna kräva skiften i *GMP*:s styrelser, och sedan överlåta åt dessa att sköta frågor om personalen, eftersom det annars skulle framstå som att tidningen var dirigerad från SAF.

Resultatet blev att delar av styrelserna byttes ut, och att Axel R Plühm, som dittills varit utgivare av frisinnade *Borås Nyheter*, installerades som VD på *Göteborgs Morgonpost*. Enligt Britt-Marie Mattsson (1972:52;56) rensade han ut två nazi-anstrukna journalister. Den ifrågasatte chefredaktören Sanfrid

³² PM angående överläggning rörande stödåtgärder åt *Göteborgs Morgonpost*, Göteborg 7 januari 1943.

³³ Brev från Georg Andrén till Arthur Lindén, daterat 26 januari 1943.

Morgonpostens chefredaktör Sanfrid Neander-Nilsson, som av Libertas försågs med en överrock i form av direktören Axel R Plühm, hämtad från frisinnade Borås Nyheter. Neander-Nilsson satt kvar som redaktör till 1949.

Neander-Nilsson blev dock kvar på tidningen till hösten 1949.

Efter åtgärderna på personalsidan gick Libertas under åren 1943 och 1944 in med 205 000 kronor i direkt stöd till *Göteborgs Morgonpost*, och därutöver med maskiner för nära 50 000 kronor. Man utlovade också fortsatt stöd, under förutsättning att de lokala organisationerna i Göteborg bidrog, helst med lika mycket (Libertas årsberättelse för 1944, bilaga 1).

Pengarna behövdes – enligt en sammanställning i Mattsson (1972) gick tidningen med förlust under samtliga år på 1940-talet. Underskotten täcktes dels av Libertas, dels av högersympatisörer i Göteborg. Enligt Libertas

styrelseprotokoll var de lokala bidragen 75 000 kronor per år 1944 och -45, medan Libertas bidrog med 125 000 kronor per år. De närmast följande åren gav Libertas tidningen bidrag i storleksordningen 300 000 kronor per år, och behoven fortsatte att växa.

De sista åren på 1940-talet innebar en förändring i konkurrenssituationen, då *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* beslutade att övergå till morgonutgivning från och med nyåret 1948. Det innebar att alla de större dagstidningarna utom *GT* skulle konkurrera på morgontidningsmarknaden, med *GMP* som fjärdetidning. Det fick tidningsstyrelsen att diskutera möjliga utvecklingsalternativ, och beslutet blev att övergå till eftermiddagsutgivning, där konkurrensen i första hand skulle bestå av *Göteborgstidningen*, *GT*. Stockholms kvällstidningar var

ett mindre problem – de hade vid denna tid mycket begränsad spridning i Göteborg (SOU 1965:22).

Sex år som kvällstidning

Chefredaktören Sten Möllerström, som ersatt Neander-Nilsson i oktober 1949, var inte positiv till kvällstidningsidén och avgick efter bara ett par år på posten. Enligt Möllerström själv hade hans tillträde som redaktör kommit som ett önskemål från högerpartiets Göteborgsfödde partisekreterare Gunnar Svärd (Möllerström, 1988:98). Tillsättningen hade föregåtts av en utredning om *GMP*, gjord av bland andra Möllerström, på uppdrag av Högerens Förlagsstiftelse (Mattsson, 1972:67).

Möllerströms första år som chef, 1949, var ett rekordår för näringslivsorganisationernas anslag till *Morgonposten*, ett gammalt namn på tidningen som den återfick en kort period 1949–50. Libertas anslag 600 000 och dessutom kom 250 000 kronor från Garantistiftelsen.³⁴ Pengarna slussades från och med detta år via Högerens Förlagsstiftelse som börjat sin verksamhet som mellanhand mellan Libertas och högertidningarna i början av 1949.

En sammanställning visar att *Göteborgs Morgonpost* under perioden 1942–46 hade fått strax över 600 000 kronor, och de tre följande åren ytterligare 1,5 miljoner från de båda centrala stödorganisationerna. Det betydde att tidningen vid utgången av 1949 totalt hade fått strax över 2,1 miljoner kronor, förutom de pengar som skjutits till av lokala sympatisörer.

Det första numret som kvällstidning utkom den 2 januari 1951, då med namnet *Aftonposten*. Tidningen utkom det första året med sex nummer per vecka, och därefter alla veckans dagar.

Tidningsstarten hade förberetts bland annat med ett förskott på 110 000 kr på 1951 års bidrag från Libertas, och där-

³⁴ Libertas styrelseberättelse för 1942, bilaga C.

*De första åren på 1950-talet fick Erik Westerberg fart på Aftonpostens upplaga. Han lämnade tidningen 1954 och blev senare chef för Specialtidningsförlaget inom Bonnierkoncernen.
Teckning: Anders Andersö.*

utöver hade tidningen hoppats få ytterligare 250 000 kronor för att bekosta övergången till eftermiddagsutgivning. Vid ett möte i november 1950 mötte dock företrädare för Högersns Förlagsstiftelse visst motstånd då de framförde önskemålet till Libertas styrelse, men de fick ändå 200 000 av den äskade totalsumman på 360 000, tills vidare betraktade som förskott på kommande års anslag. Resterande summa täcktes så småningom av Garantistiftelsen, i en av de sista insatserna före stiftelsens upplösning (LSt 21/12 1951).

År 1951 fick *Aftonposten* ytterligare 400 000 från Libertas, och i augusti 1953 begärde tidningsledningen ytterligare anslag till en ny press, då man i den befintliga inte kunde trycka tidningen tillräckligt snabbt (Mattsson, 1972:80). Året därpå installerades också en press med bättre kapacitet, och tack vare den ska tidningen fortsättningsvis ha funnits på plats i kioskerna samtidigt med konkurrenten, vilket inte alltid varit fallet tidigare.

Tabell 4. Upplagor för *Aftonposten* och *Göteborgs-Tidningen* 1951–1956

	<i>Aftonposten</i>		<i>Göteborgs-Tidningen</i>	
	Vardagar	Söndagar	Vardagar	Söndagar
1951	13 500	–	41 900	78 800
1952	18 500	28 100	37 500	66 300
1953	24 400	31 300	37 500	69 400
1954	28 200	35 100	37 500	69 900
1955	30 100	41 800	38 000	68 600
1956	34 400	43 700	38 600	60 900
1957	–	–	57 100	90 200

Anmärkning: På söndagar utkom Göteborgs-Tidningen, GT, också i en morgonutgåva. Upplagan för denna låg under perioden mellan 110 000 och 120 000 ex. Upplagesiffror hämtade från Engblom, 2000.

Mot slutet av 1954 drabbades tidningen av ett bakslag, då redaktionschefen Erik Westerberg sade upp sig, sedan han uppmanats att återbetala en mindre lönesumma som han skulle ha fått ut felaktigt. Westerberg ansågs ha lyft tidningen redaktionellt, och saknade inte anbud från andra håll, och det följande halvåret ska ytterligare 12–14 personer ha lämnat tidningen (Mattsson, 1972:84). Trots detta var *Aftonposten* inne i en positiv upplagespiral, medan *GT* hade motsvarande nedåtgående spiral (tabell 4). Enligt Mattsson, stödd på uppgifter från Westerberg, ska *GHT*-koncernen 1955 ha haft allvarliga planer på nedläggning av sin kvällstidning (Mattsson, 1972:85).

Så blev det nu inte. Den tidning som lades ner var i stället *Aftonposten*, vars sista nummer på nyårsaftonen 1956 innehöll av en bild på den blivande boxningsvärldsmästaren Ingemar Johansson och en bildtext som avslutades med orden "...den högern kunde man lita på."

Det har förts fram många förklaringar till att tidningen lades ner, trots att den äntligen hade viss framgång. Harry Hjärne

Nyåret 1956-1957 tog Aftonpostens illustratör Tecknar-Anders farväl av tidningens läsare med en bildberättelse som avslutades med ett recept på dricka för ett mindre lustigt firande. Teckning: Anders Andersö.

skriver att ”makten låg i Stockholm, och där vill man ha snabb framgång” (Hjörne 1965:248). Sverker Jonsson menar att konkurrens om subventionerna med andra högertidningar troligen blev avgörande (Jonsson, 2020:178). Britt-Marie Mattsson redovisar en rad förklaringar framförda i intervjuer med olika aktörer, däribland Gunnar Svärd som menade att Erik Westerbergs avgång 1954 hade stor betydelse. Samtidigt ansåg Svärd att nedläggningsbeslutet var ett misstag (Mattsson, 1972:86f). Av styrelseprotokollen från Libertas att döma var det en kombination av växande stödbehov hos understödstidningarna, tilltagande bidragströtthet hos näringslivet och en förändrad strategi från Libertas sida som blev avgörande för tidningens nedläggning.

Fröet till den förändrade strategin fanns i Libertas styrelseberättelse för 1953, där man skrev om en mer begränsad ekonomisk ram och föreslog att understödsverksamheten skulle begränsas till ”sådana tidningsområden där detta ur allmänt borgerliga synpunkter ter sig ofrånkomligt”.

Det var uppenbart att det inte kunde inbegripa Göteborg där konkurrenten på eftermiddagarna var liberala *GT*, och där morgontidningsmarknaden dominerades av liberala *Göteborgs-Posten*, med *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, även den liberal, som viktigaste konkurrent.

Landsortssatsningen *Smålands Allehanda*

Libertas huvudsakliga engagemang gällde emellertid landsortspressen, där ett 40-tal tidningar runt om i landet fick stöd av organisationen under 1940- och 50-talen. Cirka två tredjedelar av dem hade högerprofil, och en tredjedel stödde folkpartiet.

Bland dem som fick mest stöd fanns *Smålands Allehanda*, etablerad i Jönköping år 1879 och under hela sin existens företrädare för den lokala konservatismen i norra delen av Jönköpings län.

Smålands Allehandas huvudkonkurrenter på 1900-talet har varit folkpartistiska *Jönköpings-Posten*, grundad 1865, och socialdemokratiska *Smålands Folkblad*, grundad 1901 (Sandberg, 2010). Det har också funnits en fjärde lokal dagstidning i Jönköping, centerpartistiska *Smålandsbygdens Tidning*, som dock inte var en konkurrent på samma sätt. Tidningen startades år 1925 av *Allehandas* huvudägare Frans Bäckström i samarbete med bondeförbundet, som därmed fick en egen röst i länet. När tidningen blev daglig i slutet av 30-talet var delar av innehållet gemensamt med det i *Smålands Allehanda*, och tryckningen skedde på *Allehandas* tryckeri. *Smålandsbygdens Tidnings* utgivningsbevis ägdes också av Bäckström till oktober 1943, då det såldes till *Smålandsbygdens Tidnings* AB för 40 000 kronor (Styrelseprotokoll, *Smålands Allehanda* 1/10 1943).

I början av 1940-talet hade bondeförbundet också köpt en betydande aktiepost i det gemensamma bolaget *Smålands Allehanda*. Tidningsbolagets förankring i högerpartiet fanns dock kvar genom att högerns riksorganisation också hade en mindre aktiepost. År 1943 ägde Bäckström 344 av tidningsbolagets 700 aktier, bondeförbundet ägde 298 och högerns riksorganisation 25 (Libertas styrelseberättelse för 1943).

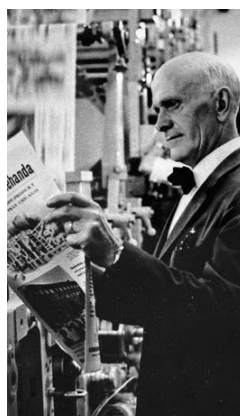
I Libertas hade diskussionen om *Smålands Allehanda* inletts under sommaren och hösten 1943, då styrelsen konstaterade att högern hade försökt köpa tidningen, men inte lyckats komma överens med ägaren, som visserligen kunde tänka sig att sälja men då också ville värna bondeförbundets intressen. Av Libertas korrespondens med Jönköpings läns högerförbund framgår att det också fanns andra intresserade köpare, som man misstänkte var bulvaner för andra lokala tidningsföretag som *Jönköpings-Posten* och *Smålands Folkblad*.

Högerns länsorganisation å sin sida ville köpa tidningen, dels för att säkerställa att Jönköping även fortsättningsvis skulle ha en högertidning, dels för att kunna samordna verksamheten med *Eksjö-Tidningen* och dess avläggare, där man redan hade

ägarintressen. Så blev det också vintern 1943–44, sedan Libertas lånat organisationen 350 000 kronor som använts för inköp av dels *Smålands Allehandas* utgivningsbevis, dels aktiemajoriteten i bolaget som ägde tidningsfastigheten och tryckeriet, och där bondeförbundet också hade en större aktiepost.

I ett nybildat bolag för utgivningen av tidningen engagerade sig samtidigt några av bygdens storbolag. Av röstlängden vid den konstituerande bolagsstämman i Tidningsaktiebolaget *Smålands Allehanda* i juni 1944 framgår att av de 725 aktierna som var representerade på stämman hade storbolagen Munksjö, Husqvarna vapenfabrik och Colonus (dotterbolag till Tändsticksaktiebolaget) 200 aktier var. Högerns ombudsman Rudolf Carlsson kontrollerade 94 aktier. Ägarspridningen såg man säkert positivt på i Libertas styrelse, där man ofta framhöll det önskvärda i att lokala krafter engagerade sig i de understödda tidningarna.

I mars 1944 hade de nya ägarna tillsatt en ny redaktör och ansvarig utgivare. Han hette Gösta Ekberg och hade hämtats från högerns riksorganisation där han varit redaktör för *Ungsvensk Lösen*. I januari 1945 fick tidningen också ny VD, Sven Tollin, hämtad från *Umebladet* (Greén, 1949:232).

Då Libertas gick in med stöd till Smålands Allehanda tillsatte man också en ny tidningsledning. Chefredaktören Gösta Ekberg hämtades från högerns riksorganisation. Bild från Jönköpings-Postens arkiv.

Samarbete som sprack

Vid ägarskiftet var tanken att bondeförbundets tidning skulle fortsätta att tryckas på *Smålands Allehandas* tryckeri, och även

i övrigt planerades för samarbete. På fastighets- och tryckeribolagets styrelsemöte i februari 1944 beslutades också att de två tidningarna skulle sätta upp enhetligt utformade skyltar på var sin sida av tidningshusets entrédörr. När styrelsen någon månad senare började diskutera tryckkostnader uppstod emellertid en schism som resulterade i att *Smålandsbygdens tidning* började dra sig ur samarbetet. I augusti 1944 var sprickan ett faktum, då bondeförbundstidningen flyttade sin tryckning till konkurrerande *Smålands Folkblads* tryckeri.³⁵

Det följande året övertog *Smålands Allehanda* en rad höger-tidningar i de angränsande städerna Eksjö, Nässjö, Sävsjö och Vetlanda, och åstadkom därmed en koncern som hade stora likheter med den som konkurrerande *Jönköpings-Posten* hade byggt upp. För att klara investeringarna krävdes kontanter, vilka tillhandahölls av Libertas.

En viktig skillnad mellan de båda tidningskoncernerna var dock att den folktopartistiska koncernens tidningar hade större upplagor. Det gällde både för huvudtidningen i Jönköping och för koncernens tidningar i övriga länet. Flera av de små höger-tidningarna kom också ganska snart att inlemmas i huvudtidningen *Smålands Allehanda*.

Förutom de första årens anslag till aktieköp fick *Smålands Allehanda* under återstoden av 1940-talet och flera år därefter årliga driftsbidrag från Libertas för att klara konkurrensen. Vid flera tillfällen sköt Garantistiftelsen till ytterligare pengar. Från dessa två centrala bidragsgivare hade *Smålands Allehanda* till och med 1948 års utgång fått 456 972 kronor i investeringsanslag och därutöver 335 000 i driftsbidrag, och de följande tre åren fick företaget ytterligare medel.

De lokala ägarna i tidningsbolaget bidrog också vid minst ett tillfälle, hösten 1945, då de tre storbolagen sköt till 10 000 kro-

³⁵ Protokoll, styrelsen för Jönköpings Tryckeri AB, 24 maj och 2 sept 1944.

nor var i räntefria lån, samtidigt som Libertas lånade ut 30 000 på samma villkor.

Framgång och fusion

Några år efter ägarbytet började upplagan för *Smålands Allehanda* att utvecklas riktigt bra. Under tioårsperioden 1945–1955 steg upplagan med nästan 50 procent till strax under 10 000 exemplar, en utveckling som fortsatte även under 1950-talets andra hälft. Sämre gick det för den tidigare syskon-tidningen, *Smålandsbygdens Tidning*, som efter några inledande goda år började tappa konkurrenskraft. Även den socialdemokratiska dagstidningen, *Smålands Folkblad*, utvecklades bra under 1940-talet, men kom därefter att stagnera på en upplaga kring 15 000 exemplar.

Till *Allehandas* goda utveckling bidrog säkerligen Libertas tillskott, som fram till utgången av 1951 uppgick till 1 256 072 kronor enligt en sammanställning i 1951 års styrelseberättelse. Ett par år senare framhölls i en sammanställning av situationen för högerns bidragstidningar att just *Smålands Allehanda* hade goda utvecklingsmöjligheter (LSt 5/11 1953). Under perioden hade tidningen också fått hjälp i form av teknisk utrustning, samt med riksannonsering från en del storföretag.

Smålands Allehanda hade också en fördel i att huvudkonkurrenten *Jönköpings-Posten* inte publicerade vissa nöjesannonser; exempelvis vägrade tidningen fram till hösten 1952 att av religiösa och moraliska skäl, med enstaka undantag, publicera bioannonser (Rydén, 1989). Trots detta föredrog en stor del av tidningsköparna *J-P*, som i början av 1950-talet hade en upplaga på närmare 25 000 exemplar. En viss avmattning följande år tog tidningens VD till intäkt för att genomdriva en förändrad annonspolitik, varpå upplageutvecklingen åter tog fart.

Även under den senare delen av 1950-talet fick *Smålands Allehanda* stöd från Libertas, nu slussat genom Högerns Förlagsstiftelse som enligt förlagsstiftelsens årliga redovisningar

Tabell 5. Upplagor för tidningar i Jönköping 1941–1960

År	<i>Jönköpings- Posten</i>	<i>Smålands Folkblad</i>	<i>Smålands Allehanda</i>	<i>Smålandsbygdens Tidning</i>
1941	16 000	10 800	7 500	3 000
1945	19 500	11 400	6 600	5 000
1950	23 400	15 500	9 600	7 400
1955	25 500	15 600	9 800	6 200
1960	26 800	15 400	14 500	*
±	+10 800	+ 4 600	+ 7 000	–

Källa: KB:s databas *Nya Lundstedt*.

*Smålandsbygdens Tidning utkom 6/v till 1958 då den övergick till 3/v. Från 1959 var den veckotidning.

betalade ut 1 260 000 kronor till tidningen perioden 1956–1960, och ytterligare 420 000 år 1961.

Åren kring 1960 genomgick tidningsmarknaden i Jönköping en radikal förändring. Uppgifter finns om att processen ska ha inletts redan 1957 med diskussioner om tryckerisamarbete mellan *Smålands Allehanda* och *Jönköpings-Posten* (Sandberg, 2010:132;163). Dessa ledde emellertid just då inte till något resultat, men samtalen kom att återupptas några år senare. Den första konkreta förändringen blev i stället att *Smålandsbygdens Tidning* övergick till varannandagsutgivning 1958, och året därpå till veckoutgivning.

En påtaglig förändring var också att *Smålands Allehanda* efter flera år av anmärkningsvärt god upplagetillväxt nästan kom ikapp *Smålands Folkblad*, vars upplaga hade legat stilla hela 50-talet. År 1960 var tidningarna nästan jämnstora, med upplagor kring 15 000 exemplar (tabell 5).

Den riktigt stora förändringen inträffade dock 1962, då utgivningen av *Smålands Allehanda* togs över av huvudkonkurrenten *Jönköpings-Postens* moderbolag Hallpressen. De närmast

följande åren utkom den som en separat tidningsupplaga, samtidigt som ägarstiftelsen blev minoritetsägare i Hallkoncernen.

Uppgåelsen innebar att Hallpressen under en försöksperiod på tre år skulle utge *Smålands Allehanda* i huvudsak med samma innehåll som *Jönköpings-Posten*, men med separat politisk avdelning, skriven och utformad av en särskild redaktör och ansvarig utgivare. *Smålands Allehandas* ägarstiftelse skulle garanteras plats i bolagets styrelse, och om man ville fortsätta samarbetet skulle styrelserepresentationen förstärkas samtidigt som man garanterades 15 procent av bolagets aktier (Sandberg 2010: 135).

De första kontakterna om trycksamarbete hade alltså tagits vid samma tid som Libertas på allvar började ifrågasätta nödvändigheten av att söka garantera att högern och folkpartiet skulle ha var sitt tidningsorgan på varje större ort. Att det därefter dröjde några år innan samarbetet inleddes kan möjligen förklaras av att *Smålands Allehanda* vid tidpunkten utvecklades bra, men säkerligen också av att de båda tidningarna hade vitt skilda traditioner. Tidningarna hade inte bara olika politisk inriktning, utan hade också helt skilda kulturella rötter, med *Jönköpings-Postens* förankring i de småländska nykterhets- och frikyrkorörelserna och *Smålands Allehandas* i regionens företagarkretsar.

Samarbetet kom dock att bestå, och resulterade efter några år i ett fullständigt samgående mellan tidningarna varvid tidningsnamnet blev *Jönköpings-Posten med Smålands Allehanda*. Stiftelsen Högerpressen utökade med tiden sitt ägande, men kom 1987 att köpas ut av ägarfamiljen Fredriksson/Hamrin (Sandberg, 2010:236). År 2011 försvann *Smålands Allehanda* även ur tidningstiteln.

Stor insats, magert resultat

När näringslivets centrala organisationer började engagera sig i den borgerliga pressen i början av 1940-talet blåste det vänstervind i svensk politik. Socialdemokraterna hade nått stora framgångar i andrakammarvalet 1940, och hade börjat agera för ökad planhushållning. Borgerligheten var påtagligt försvagad, samtidigt som delar av dess opinionsbildande press hade stora problem med upplaga och ekonomi. För näringslivet blev det allt tydligare att utvecklingen inte gick deras väg.

Starten för näringslivets engagemang i att försöka vända utvecklingen kan dateras till 1942. Svenska Arbetsgivareföreningen inbjöd på våren det året ledande personer i näringslivet till ett möte för att diskutera opinionsläget, och en slutsats av mötet var enighet om att den näringslivsvänliga pressen måste stärkas. Som en konsekvens bildade SAF Stiftelsen Libertas med det uttalade syftet att stödja svaga borgerliga tidningar, i praktiken främst högerpressen. De första åren höll Libertas i verksamheten på egen hand, men från 1949 och framåt var det Högerens Förlagsstiftelse som svarade för kontakterna med de stödbehövande högertidningarna.³⁶

Den presspolitik som Libertas drev kan närmast beskrivas som defensiv. Organisationen tog inte initiativ till nya tidningar, utan tanken var att ge existerande, opinionsmässigt viktiga tidningar möjlighet att utvecklas. Nyckelord var rationalisering, sanering, fusion och rekonstruktion. Man sökte även få in nya, långsiktiga ägare för att trygga inriktningen, vanligen lokala stiftelser som stod högern nära. Logiken var att tillämpa metoder som visat sig framgångsrika i näringslivets olika branscher: man sköt till grundkapital, slog samman små enheter till större, förnyade den tekniska utrustningen och bytte ut personer i ledande ställning.

³⁶ Stiftelsen Pressorganisation var motsvarande bolag för folkpartipressens stöd-tidningar.

Libertas arbete var främst inriktat på landsortspressen, men i några fall även på storstadstidningar. Målet var att det skulle finnas minst en höger- och en folkpartitidning inom varje större geografisk region, oftast ett län. Vad näringslivet hoppades på var att insatserna skulle resultera i starka länstidningar som nådde ut till breda befolkningslager med näringslivsvänlig journalistik, och att det på sikt skulle garantera politiska framgångar. Strategin hade stora likheter med den som Socialdemokraterna och LO använde vid samma tid för att bygga upp och stärka A-pressen politiskt och ekonomiskt. Rapporter om detta återkommer också med jämna mellanrum i Libertasstyrelsens protokoll, och fungerade inte sällan som argument för fortsatta ansträngningar.

Till en början skapade tillkomsten av Libertas hopp för de tidningar som levt under akuta nedläggningsshot. Allt tyder på att flera konkurser eller nedläggningar förhindrades i det korta perspektivet. Med tiden uppstod dock intern kritik då en uppfattning började sprida sig att stödet drog orimligt stora kostnader och att bidragen till svaga tidningar riskerade att bara bli konstgjord andning. På sikt visade sig också den sanering som Libertas arbetade med vara klart otillräcklig. Dessutom stötte tidningsfusioner som Libertasstyrelsen med sitt nationella perspektiv bedömde vara rimliga ibland på motstånd på det lokala planet, både i näringslivet och på de berörda tidningarna.

För Libertas innebar utvecklingen att strategin måste omprövas, och den ursprungliga tanken att åstadkomma starka lokala tidningar för två partier byttes mot strategin att det i varje spridningsområde skulle finnas en stark näringslivsvänlig tidning, något som tidningsmarknaden med tiden åstadkom utan det organiserade näringslivets hjälp. De flesta av stödmotagarna var också nedlagda före 1960 (SOU 1965:22:169).

Slutsatsen är att näringslivets satsning på stöd till utsatta tidningar i huvudsak blev ett misslyckande, även om en rad

tidningar kunde hållas vid liv på kort sikt.³⁷ En förklaring är att Libertas stödmodell var rotad i ett partipolitiskt sätt att se på pressen, där fokus låg på opinionsbildning, inte på journalistik och annonsering. Detta hindrar inte att näringslivets engagemang i den borgerliga pressen, och i det bredare planhushållningsmotståndet, kan ha haft den effekt man eftersträvalde; 1940-talets vänstervind avtog mot slutet av decenniet och socialdemokratien tonade ner sina krav på planhushållning.

Men för tidningarna visade sig snart det politiska synsättet vara hämmande, genom att de fick svårt att nå utanför den egna gruppen av sympatisörer (Westerståhl & Janson, 1958). I den ökade tidningskonkurrensen efter 1950 var det inte minskade utgifter utan ökade intäkter, och då i första hand annonsintäkter, som var avgörande för dagstidningars framgång och överlevnad (Gustafsson, 1978). Nu krävdes satsningar på aktiv nyhetsbevakning i syfte att locka läsare och annonsörer, och en nedtoning av den politiska anknytningen som annars snarast var en nackdel (Furhoff, 1963).

Samtidigt är det tveksamt om en annan logik i Libertas stödpolicy hade gjort någon större skillnad. Fonden hade sin ideologiska tradition, resurserna var begränsade och de flesta stödtidningarna var små och saknade tillräcklig utvecklingsförmåga även efter sanering och stöd. I Högerens Förlagsstiftelses svar till pressutredningen framhölls som vi sett att subventioner inte kunde ge tidningar nödvändig konkurrenskraft. Det var en uppfattning som partiorganisationen, och ursprungligen Libertas, hade kommit fram till genom dyrköpt erfarenhet.

Införandet av det statliga presstödet i början av 1970-talets början skulle, med dess avsevärt större resurser, öppna nya möjligheter för den krisdrabbade pressen som då ännu fanns

³⁷ *Göteborgs-Posten* kallade i en kritisk ledare 6/4 1954 med anledning av några nedläggningar Libertas för *Stiftelsen för tidningsbegravningar*.

kvar. För de allra flesta av Libertas stödtidningar var det emellertid då sedan länge för sent.

Arkivmaterial

Centrum för Näringslivshistoria. Libertas arkiv: årsberättelser, styrelseprotokoll, utredningar, brev, skrivelser mm.

Folk rörelsearkivet i Jönköping. Handlingar om Smålands Allehanda: styrelseprotokoll mm.

Referenser

Anderson Ivar, 1960: *Svenska Dagbladets historia*, del I. Stockholm: *Svenska Dagbladet*.

Berggren, Henrik, 2021: *Landet utanför. Sverige och kriget 1940–1942*. Stockholm: Norstedts.

Blixt Axel E., 1960: *Varbergspressen genom tiderna*. I *Svenska stadsmonografier – Halmstad Falkenberg Laholm Kungsbacka Varberg*. Uppsala: Ringström & Ringström.

Djerf-Pierre Monika & Weibull Lennart, 2009: *Ledarskap i framgångsrika tidningsföretag*. Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet.

Engblom Lars-Åke, 1980: *Arbetarpressen i Göteborg*. Ekonomisk-historiska institutionen, Göteborgs universitet.

Engblom Lars-Åke, 2000: *Konkurrensen mellan Aftonposten och Göteborgs-Tidningen*. I: Gustafsson Karl Erik & Rydén Per, 2000: *Konkurrens och förnyelse*. Göteborg: Nordicom-Sverige.

Esaiasson Peter, 1990: *Svenska valkampanjer 1866–1988*. Stockholm: Allmänna förlaget.

Furhoff Lars, 1963: *Pressens förräderi. Om tredje statsmakten i landsorten*. Stockholm: Bonnier.

Furhoff Lars, 1966: *Politiska subventioner till den svenska dagspressen 1937–1965*. Fackföreningsrörelsen 1966:4.

Furhoff Lars & Hederberg Hans, 1965: *Dagspressen i Sverige*. Stockholm: Aldus förlag.

Greén Ernst, 1949: *Smålands Allehanda 1879–1949. En Jönköpingskrönika*. Jönköping: Smålands Allehanda.

- Gustafsson Karl Erik & Rydén Per, 2000–2002: *Den svenska pressens historia*, band I–IV. Stockholm: Ekerlids förlag.
- Hadenius Stig, Seveborg Jan-Olof & Weibull Lennart, 1970: *Partipress. Socialdemokratisk press och presspolitik 1910–1920*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Hjörne Harry, 1965: *Äventyr i tidningarnas värld*. Stockholm: Gebers förlag.
- Holmberg Håkan, 1986: *Strategier mot pressdöden. Stiftelsen Pressorganisation och den liberala landsortspressen 1942–1986*. Stockholm: Folk och samhälle.
- Jonsson Sverker, 2020: *Många tidningar var det. Göteborgspressen under 100 år (1920–2020)*. Malmö: Universus Academic Press.
- Kronvall Kai, 1975: *Politisk masskommunikation i ett flerpartisystem: Sverige – en fallstudie*. Lund: Studentlitteratur.
- Larsson Alrik, 1990: *Hallands Nyheter. En tidnings historia*. Hallands Nyheter AB. Falkenberg: Hallands Nyheter.
- Lewin Leif, 1967: *Planhushållningsdebatten*. Stockholm: Almqvist & Wiksell förlag.
- Mattsson Britt-Marie, 1972: *Press och kapital. En undersökning av Göteborgs Morgonpost och Aftonposten 1896–1956*. Proseminariet i ekonomisk historia, Göteborgs universitet.
- Mattsson Britt-Marie, 1975: *Press och kapital. Högerpartiet och tidningarna 1950–1970*. Ekonomisk historiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Möllerström Sten, 1988: *Tidningsmakaren*. Höganäs: Förlags AB Wiken.
- Odén Tomas, 2019: ”Tidningsförhållandena i Skaraborgs län verka närmast kaotiska”. Mediehistorisk årsbok 2019.
- Odén Tomas & Weibull Lennart, 2021: När rösträttsfrågan skapade en samlad högerpress. Mediehistorisk Årsbok 2021.
- Sandberg Peter, 2010: *Ett tidningshus i Jönköping. Ursprung, tillkomst, framväxt 1861–2008*. Göteborg: Nordicom-Sverige.
- Skrivare Ned, 1960: *Falkenbergspressen genom tiderna*. I *Svenska stadsmonografier – Halmstad Falkenberg Laholm Kungsbacka Varberg*. Uppsala: Ringström & Ringström.
- Stenlås Niklas, 1998: *Den inre kretsen*. Lund: Arkiv förlag.

Svipdag Johan, 1960: *Halmstad*. I *Svenska stadsmonografier – Halmstad Falkenberg Laholm Kungsbacka Varberg*. Uppsala: Ringström & Ringström.

Tollin Sven, 1965: *Svenska dagstidningar 1900–1965: antal och politisk gruppering*. Stockholm: Svenska Tidningsutgivareföreningen.

Tollin Sven, 1967: *Svensk dagspress 1900–1967*. Stockholm: TU:s Förlag.

Westerståhl Jörgen & Janson Carl-Gunnar, 1958: *Politisk press. Studier till belysning av dagspressens politiska roll i Sverige*. Göteborgs universitet.

Östberg Kjell, 2021: *Folk i rörelse: vår demokratis historia*. Stockholm: Ordfront.

Lennart Weibull är professor emeritus vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation vid Göteborgs universitet, där han bland annat varit en av initiativtagarna till SOM-institutet.

e-post: lennartweibull@icloud.com

Tomas Odén har varit verksam som docent i journalistik vid samma institution, där han vid sidan av sin undervisning forskat om kriskommunikation och mediehistoria.

e-post: tomas.oden@gmail.com

■ ■ ■

Birgitta Ney

En väg till litterär journalistik

En avgjort större litterär begåvning än journalistisk, skrev Hasse Z om Vera von Kraemer när han julen 1903 i en artikel om "kvinnan i pressen" presenterade henne för *Svenska Dagbladets* läsare. Birgitta Ney har länge undrat vad han egentligen menade med det och bestämde sig för en tid sedan för att gå till läggen och söka en förklaring.

Vera von Krämer var en produktiv kvinna som redan i de sena tonåren började skriva för publicering. Det fortsatte hon sedan med till sin död vid dryga 62 års ålder. Hon skrev för dagspressen och för veckotidningar. Hon översatte böcker, främst skönlitteratur, och hon skrev egna romaner, barnböcker, rese-skildringar och fackböcker av olika slag. Men hon skrev också ett slags essäer om livet och levandets konst – om att ha döttrar, om äktenskapet och om att åldras. Höjdes hon inte till skyarna för allt hon skrev av sina kritikerkolleger tycks hon ha haft en läsande publik som gillade vad hon skrev. När jag fann en formulering av Hasse Z, daterad redan 1903, där han ansåg att hon verkade ha större litterär begåvning än journalistisk, fann

jag en väg in i materialet som gjorde att jag kunde läsa med nya ögon, även om jag undrade vad han egentligen menade.

Han kallade henne en ung förtjusande dotter till René och nämnde särskilt att hon signerade sina små kåserier Maudlin. ”Det är lika mycket behag över vad hon skriver som över hennes egen person”, förklarade han också.¹

Han namnger inte många kvinnliga journalister i den tvåsidiga artikeln i *Vinterbloss*, *Svenska Dagbladets* julnummer 1903. Sex journalister är det fråga om, varav en lämnade yrket för att bli skådespelare, Anna Sissak Bardisbanian, och en annan, Anna Lisa Eriksson, den svenska pressen för Nordamerika efter ett närmast sensationellt rollreportage i *Stockholms-Tidningen* den 29 november 1902. Hon ställde sig bakom disken i en cigarraffär i Stockholm för att kunna berätta om vad som utspelade sig i den butiken kvällstid. Anna Branting, signaturen René, presenteras vänligt om än skämtsamt och hon säger sig uppskatta alla manliga redaktörer i dagspressen. Redaktören för *Social-Demokraten* mest (som hon ju var gift med sedan 1884). Hasse Z nämner även Hilda Sachs, som han placerar på *Stockholms-Bladet*. Klara Johanson med signaturen Huck Leber tar han upp som medarbetare på litteraturavdelningen på *Stockholms Dagblad*.

Så väldigt många kvinnliga journalister anställda i dagspressens redaktioner fanns det inte i sekelskiftets Stockholm, men nog hade han kunnat nämna Lotten Ekman som ju fanns på

¹ René var Anna Brantings signatur. Hon var mor till Vera von Kræmer. När Anna gifte sig med Hjalmar Branting år 1884 kom Vera under sina skolår i Stockholm att heta Branting. År 1899 gifte hon sig med Boo Hjärne, men redan 1903 – innan hon var formellt skild från honom – tog hon tillbaka sitt flicknamn. Från och med 1905 delade hon liv och bostad med Hugo Lindblad och skrev sig ofta Vera von Kræmer-Lindblad. De gifte sig senare (1924). När Hasse Z i *SvDs* jultidning år 1903 skrev så lyriskt om Vera Hjärne var det således ett efternamn hon redan övergivit. Hon signerade då sina löneutbetalningar på SvD Vera von Kræmer. Men i tidningens spalter använde hon inte sitt verkliga namn utan, som övriga anställda journalister i dagspressen, en eller flera signaturer.

samma redaktion som unga fru Vera Hjärne, dvs. på *Svenska Dagbladet*. De två unga journalisterna ägnade en stor del av sin tid åt att översätta artiklar ur utländska tidningar och skriva c-notiser med det inslag av textredigering och inskolning i journalistyrket som det innebar. Dessutom fanns ju på *Aftonbladet* Maria Cederschiöld sedan 1880-talet.

Anonym debut

År 1903 hade Vera Hjärne i några år förekommit som översättare i *Social-Demokraten* och sedan år 1900 som journalist och kåsör i *Svenska Dagbladet*. När hon debuterade i dagspressen 1897 gjorde hon det anonymt, som översättare av en roman av den blivande nobelpristagaren Henryk Sienkiewicz. Hennes översättning av hans *Quo Vadis – Från Neros dagar* från engelska för *Social-Demokraten* gick som följetong i tidningen från februari 1897 fram till sommaren. Romanen gavs ut av Bonniers året därpå, men översättarens namn framgick inte där heller. Hon fick ersättning för översättningen av både tidningen och förlaget. Åtminstone skrev hon det i brev till sin väninna Mia Leche när det begav sig.

Föga anade nog läsarna att översättaren var den vid debuten tonåriga (styv)dottern till redaktören Hjalmar Branting. Hon lär ha fått tio kronor i veckan för arbetet med översättningen. Långt senare skriver hon i alla fall i boken *Brantings på Norrtullsgatan* 1939 att det var så hennes liv skulle bli: översättare först, journalist och författare därefter. Skrivandet skulle bli mitt yrke, konstaterar hon.

Hennes översättning av Thomas Hardys *Jude Fawley – En själ från djupet* – kom ut på Beijers förlag hösten år 1900 och som översättare angavs Vera Hjärne. Då hade romanen redan gått som följetong i *Social-Demokraten* sommaren 1898 med Vera Branting som översättare och våren 1899 angavs V.B. som översättare. *Social-Demokraten*s redaktion påminde om detta i

en osignerad notis då den tryckta boken anmälades (*Soc.Dem.* 12 okt 1900). Och där betonades att tidningens läsare inte behövde någon närmare presentation av boken: "De känna den först från sin egen tidning", som "genom att offentliggöra 'Tess' varit den första att inleda med en af den modärna Englands allra bästa författare." Redan år 1898 hade Hardys roman *Tess af släkten d'Urberville* gått som följetong i *Social-Demokraten* i översättning av Vera Branting. Och den kom ut år 1900 på Alb. Bonniers förlag men utan att översättare namngavs.

Hon översatte för följetongsavdelningen på *Social-Demokraten* och för *Svenska Dagbladet* följetonger som publicerades under strecket längst ned på en eller två tidningssidor när hon började där. För att bara nämna något exempel: "Den återuppståndne Sherlock Holmes". Översätta skulle hon göra livet igenom och hon gjorde det vid sidan av sina anställningar i dagspressen och fortsatte med det när hon under 20-talet övergick i en form av frilansverksamhet. Men det är en historia som kräver sitt eget kapitel. Jag ville nämna detta som en möjlig förklaring till talet om hennes litterära talang så tidigt som 1903. Hon var helt enkelt en beläst ung dam.

Vera von Kræmer var som framgått dotter till Anna Branting i hennes första äktenskap med Gustaf von Kræmer. Men det var som Vera Branting hon växte upp i Stockholm, gick i skola med bland andra Ellen Key som lärare och med Mia Leche som en klasskamrat som hon skulle umgås med hela livet. Mamma Anna Branting var författare och teaterkritiker i *Stockholms-Tidningen* och pappa Hjalmar var redaktör för tidningen *Social-Demokraten* och inte sällan teaterkritiker han också. Han var riksdagsreferent åt *Dagens Nyheter* samtidigt som han var politiskt aktiv socialdemokrat. Han skulle bli både partiledare och statsminister. Vera von Kræmer var därmed bekant med vad det ville säga att arbeta som journalist på obekväma arbetstider men också att umgås med författare, journalister och politiker: hon växte upp i en kulturell och politisk elit i Stockholm.

Unga fru Hjärne gör sina första år som anställd på Svenska Dagbladets redaktion när hon omnämns i tidningens julbilaga Vinterbloss 1903.

Och, vill jag betona, i ett hem med nästan fri tillgång till den nyaste litteraturen. Hon berättar om det i *Brantings på Norrtullsgatan* som kom ut 1939, den bok jag från och med nu kommer att kalla Brantingboken. I den finns en underbar scen där hon finner Victor Hugos *Samhällets olycksbarn* i Hjalmar Brantings arbetsrum och bokhylla när han sitter där och arbetar vid sitt skrivbord. Hon ber att få läsa den. Hjalmar kastar en blick på boken och säger att det får hon göra, men bara en bit, han säger till när hon måste sluta. Hon sätter sig, börjar genast läsa där i hans arbetsrum och när hon hunnit åtskilliga kapitel in i boken erinrar sig Hjalmar Branting att hon sitter där och vilken roman hon har i handen. Hon blir tillsagd att nu får det räcka. Du ska nog vänta några år till innan du är redo för den boken. Och hon lyder (påstår hon) och läser färdigt romanen först några år därefter (s. 44).

Ständigt arbetande

Men namnet Hjärne? Hon gifte sig med Boo Hjärne våren 1899 och de bildade familj i Stockholm tillsammans med hans lille son Eyvind från ett tidigare äktenskap. När Boo Hjärne förlovade sig med Vera Branting i februari 1897 var han änkel sedan 1896. Den lilla familjen blev inte gammal – den 7 september 1900 annonserades i dagspressen att ”Vår lille käre Eyvind dog i natt”.

I Brantingboken berättar Vera von Kraemer att äktenskapet med Boo Hjärne i praktiken var över när Eyvind dött. I folkbokföringen anges hon 1903 som visserligen gift ingenjörs-hustru, men ensamboende på Norrtullsgatan 3. Hon har således återvänt till Brantingshuset. Den trassliga ekonomi som maken hade redan innan de gifte sig har inte förbättrats och hon skildrar hur hon ideligen utsätts för indrivare som vill ha pengar av henne för makens skulder, de är ju gifta, och hon är den som har inkomst. Han må ha varit ingenjör med egen patentbyrå, men det han helst ville göra tycks ha varit att ägna sig åt musik.

Redan innan den formella skilsmässan var ett faktum började hon skriva sig Vera v. Kræmer när hon kvitterade ut sin lön på tidningen, och valet av det namnet berodde på att hon när hon diskuterade saken med Anna Branting fick höra: "Du får kalla dig v. Kræmer om du ska skiljas, det får inte finnas mer än en fru Branting och det är jag". Det skrev hon i följetongsversionen av boken om familjen Branting på Norrtullsgatan, som gick i *Vecko-Journalen* (nr 22, 1939). Den formuleringen saknas däremot i den tryckta Brantingboken.

1905 presenterade hon Hugo Lindblad, journalist, för Anna Branting först och därefter för Hjalmar Branting. Vera och Hugo kom att leva tillsammans till hans död 1935. De gifte sig, men först 1924 när de skulle adoptera en flicka som blivit föräldralös i följderna av spanska sjukan och som de tagit sig an som fosterbarn.

I denna text ska jag inte fördjupa mig mer i hennes många uppdrag som översättare genom åren i dagspressen. Men som exempel på att det fanns redaktionella uppdrag som var osynliga för läsarna flera decennier in på 1900-talet kan jag citera tidningen *Social-Demokraten* (21 februari 1938). I en osignerad hyllning inför Vera von Kræmers 60-årsdag framförs särskilt "ett varmt tack för den insats hon gjort i vår tidning under långa år, nu senast i flera år som redaktris för vår följetongs-

avdelning, som hon handhar med stor omsorg och skicklighet och till läsekretsens stora belåtenhet”.

Tidningen *Social-Demokraten* var den dagstidning hon debuterade i som översättare och det var en tidning som hon fortsatte skriva för i olika funktioner hela livet. Att Vera von Kræmer ständigt arbetade finns omvittnat. Anna Branting skriver i boken *Min långa resa* år 1945: ”Men om jag var en sparv i fråga om arbete, så var min dotter en guldfasan. Jag har aldrig sett en människa som kunde arbeta så.” (s. 156) Väninnan sedan barndomen Mia Leche, gift Löfgren, har gjort liknande iakttagelser i sina memoarer och inte minst i en hyllningsartikel i *Idun* 1948 (nr 39, s. 16 och framåt). Det porträttet – med rubriken ”Den ömma och den tappra” – tycks hon ha skrivit för att rädda sin väninna ur en hotande glömska. I en faktaruta i artikelns inledning förklaras Vera von Kræmer vara en pionjärgestalt från de första pennskaftens och de självförsörjande kvinnornas tid. Hon lär alltid ha haft en pågående översättning med sig i handväskan, ett manus i vardande tillsammans med en parlör, kan vi läsa i den långa artikeln.

Tillbaka till frågan om Vera von Kræmers eventuella begåvning som journalist. Hasse Z skrev sin kommentar 1903 och då hade hon bara tre års erfarenhet av att själv gå till ett arbete på en redaktion, *Svenska Dagbladet*. Om han menade allvar med sina ord om litterär talang så syftade han kanske på de texter hon publicerat och signerat som Maudlin. Hennes, som han skrev, ”små kåserier”. Han ger ett intryck av att hon är en ung flicka, medan han själv likt en äldre farbror skriver uppmuntrande om signaturen Renés dotter. Han var själv född 1877 och Maudlin 1878, hon var alltså bara året yngre än han.

Hon skrev åtskilliga kåserier som Maudlin och här nämner jag bara som exempel ett sådant som publicerades i maj 1902 med rubriken ”Det sorlar i Folkets hus”. Det var ett kåseri som uppskattades av läsare på redaktioner utanför *SvD*. *Social-Demokraten* och andra dagstidningar återgav texten mer eller

mindre i sin helhet. Den hade helt enkelt kvaliteter, den texten. Och det tyckte också vi som år 2000 var redaktörer för boken *Tidningskvinnor* när vi tog med den där.² I Brantingboken om reaktionerna på *SvD* efter den texten: ”Det där lilla kåseriet, så enkelt det än var, väckte morrnigar hos tidningens läsare, som skrevo och frågade om meningen var att det skulle bli arbetarkurtis, men sådant skrattade Tengwall åt” (s. 235).

Just det kåseriet är också exempel på att de som skrev den typen av texter hade ganska fria händer. När vi summerade våra erfarenheter av den forskning som bland annat resulterade i boken *Tidningskvinnor* fann vi att de spalter i dagspressen som ansågs kunna ge plats åt så kallat kvinnomaterial inte sällan fungerade som ett utrymme där kvinnliga journalister var fria att välja ämnen och att testa olika sätt att skriva. Så gjorde Vera von Kræmer som Maudlin redan 1902.

Vera von Kræmer förklarar långt senare i Brantingboken att skälet till att hon lämnade *SvD* var att hon visserligen fått utvecklas som journalist där, men när redaktör Tengwall ville att hon skulle skriva modebrev för barn (sid. 235) – då tyckte hon att det kunde räcka. Hon började i stället hösten 1905 på *Social-Demokraten* där hon behövdes som teaterkritiker därför att Hjalmar Branting inte längre hann skriva så mycket för tidningen. Hon utvecklades som kritiker och inte minst brukar hon anses vara en tidig filmkritiker, om än inte den första, i Stockholms dagspress. Det intresset fortsatte hon odla även på nästa redaktion som var *Stockholms-Tidningen* från hösten 1913. Dessutom visade hon tidigt prov på journalistiskt nytänkande i reportagegenren som jag snart ska visa, och fem år senare blev hon erbjuden att börja på det som skulle bli Svensk Filmindustri. Från senhösten 1918 till någon gång 1928 var hon anställd

² Kristina Lundgren och Birgitta Ney var redaktörer för boken *Tidningskvinnor* – ett forskningsprojekt kallat Pennskaft blir reporter och delvis finansierat av Humanistisk-Samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR). I projektarbetet deltog också Britt Hultén och Margareta Stål.

*Vera von Kræmer vid skrivbordet på Social-Demokratens redaktion.
Bildkälla: Arbetarrörelsens arkiv.*

där. Men hon slutade inte helt att skriva för *ST*. På 20-talet fortsatte hon t ex att publicera litteraturkritik där.

Rollreportage som fiktion

Med exempel på Vera von Kræmers journalistik i *Stockholms-Tidningen* några söndagar 1915 vill jag visa att hon under sina då 15 år i yrket utvecklats i konsten att servera en egen form av folkbildning på veckans bästa lästid.

Först ett rollreportage publicerat söndagen den 7 februari där hon, som signaturen Maudlin, ville ta reda på hur det kunde gå till på platsanskaffningsbyråer. "Sofia Anderson" behövde söka plats på fel tid och utan betyg och det var ingen

lätt sak, kunde Maudlin berätta. Några månader senare, med fyra artiklar i maj månad, rapporterade hon i en form av undersökande journalistik – ett slags grävande. Hon ville göra klart för läsarna vad det kostade att leva och dö i Stockholm. Resultatet av den undersökningen presenterade hon i en serie artiklar med vinjetten ”Från vaggan till graven”.

Åter till texten från februari. Vad händer den dotter som stannar hemma hos föräldrarna på en liten bondgård, i stället för att ge sig iväg till Stockholm eller Amerika, frågar Maudlin. Den lilla familjen har det först ganska bra, men så dör modern och dottern Sofia stannar för att hjälpa fadern med gården. När han blir sjuk och dör har Sofia blivit 26 år. Hon lämnar då landsbygden, far till Stockholm där hon får lära sig att sy blusar av en hemsömmerska. Första världskriget och nöden gör att väninnorna knappt får ihop till maten för dagen. Sofia beslutar sig för att söka arbete som tjänarinna.

Maudlin betonar i sin artikel (1915-02-07) att Sofia kan ”sköta ett hem, om än enkelt, kan laga husmanskost och kan t.o.m. sy, vilket tjänarinnor sällan kunna. Hon är stark – inte så ung att hon fastnar för vilken tjusig bryggardräng som helst och inte så gammal att hennes humör börjat bli väl självständigt – detta nu sett ur en husmors synpunkt”. Hon fortsätter: ”Sofia Anderson gick alltså till kommissionskontoren och jag skall berätta hur det var. Jag vet det, ty Sofia Anderson var jag, Maudlin, som satte mig i hennes ställe. Själv finns hon inte, gudskelov – alltid en stackars flicka mindre som lever på kaffeskvättar och litet medvurst”, skriver Vera von Kraemer.

Även om Maudlin medger att hon tänker utföra ett slags bedrägeri – hon söker ju plats utan att behöva en – så vill hon inte uppträda med falska betyg och hon får därför lov att vara utan betyg. Att klä sig för rollen som Sofia var lätt, förklarar hon. ”Jag tog mina ruskväderskängor, vars klackar sanningen att säga voro tämligen avslipade /.../ Så tog jag en utrangerad ulster av den bekanta brunsåsiga färgen. En hatt måste jag

Reportern Vera i rollen som Sofia Anderson som söker anställning vid fel tid.

Stockholms-Tidningen den 7 februari 1915. Teckning: Birger Palme.

köpa: en ölbuteljbrun filthatt /.../ Ett par vackert stålblå vantar från en 25-öresbasar hörde till – vantarna voro 'precis'! Och så håret undanstruket. /.../ Slarvig såg jag ej ut, enkel, snygg, men utan medel att pryda mig, det skulle komma med första månadslönen." Maudlin betyder i texten att hon såg snäll och hederlig ut i den rollen.

Nu är hon på väg att söka tjänst som Sofia. Hon förklarar att hon vill gå hela vägen i den "grå och tövåta" dagen, en slaskig februaridag kan vi tänka oss. Hon vill tänka sig in i rollen och klädd som hon är "i kläder som gör att ingen ser på dig" känner du dig som dem du möter, menar hon. "Traska och gå på denna gata, sup in snuslukten och tänk på kaffeskvalet du har i dig och som väntar dig och undra om du kanske till i morgon ändå ska ha en plats..." Efter att ha gått upp och ner i husen och in på gårdarna i sökandet efter en platsbyrå känner hon sig "som om jag inte hade långt till stadens undre värld och försvinner i tunnelns gap lycklig att vara den jag är".

Hon lyckas trots allt leta sig fram längs gator och adresser men det första kommissionskontoret hon hittar är stängt, trots att skylten på dörren säger att kontoret ska vara öppet. En äldre mager dam kommer ut i korridoren:

- Vad är det om?
- Jo, jag skulle söka plats.
- Jaha, lilla vän. Kontoret är där.
- Men kontoret är låst, svarar jag ytterst beskedligt.
- Ja, lilla vän, men kom igen i morgon vid tiotiden så ska vi se vad vi kan göra.
- Adjö lilla vän.

Jag gör en halv nigning och går sakta ut. Var det så enkelt! Hurra, jag tycks bli trodd! Fast inte en enda fråga har ju gjorts mig”.

På nästa kontor blir hon utfrågad på ett sätt som mer liknar ett förhör, eller som hon skriver: ”Nästa ställe skulle laka ur mig bättre”. När hon svarar på frågan om hon har med sig sina betyg får hon följande kommentar:

- Det var märkvärdigt, kommer repliken i rapp, skarp ton,
- Det är så att jag varit i mitt föräldrahem, jag har aldrig tjänat förr. Men nu har min far dött.
- Såå. Och han har dött just nu på momangen?
- N-ej, famlar jag, ty det här börjar bli allvarligt, han dog i oktober och sen jag har sytt.
- Vad heter ni?
- Sofia Anderson.
- Hur gammal är ni?
- 26 år.

Det är till att märka att damen icke skriver ner mina svar i någon bok, hon gör frågorna i luften som ett förhör.

- Tjugosex år! Det var bra gammalt för att aldrig ha tjänat förr. Detta sägs med dräpande förakt.

Det är ju egentligen en meningslös tillvitelse, emedan jag förklarat *varför* jag inte tjänat och dessutom är ju det att ej ha tjänat dock ingen dålig egenskap.”

Och när hon får frågan om var hon bor, börjar hon sväva på målet. Hon känner sig matt av damens sätt att fråga. Men hon klämmer ur sig en adress och får fråga om antal trappor och om hon har telefon. Men det har ju inte Sofia och hennes hemsömerska till väninna råd med. Här slutar förhöret med att hon uppmanas komma igen i morgon.

Maudlin kommenterar syrligt att hon undrar om platskontoren har ”rätt att fordra att ett par små hemsömerskor som dra sig fram på litet blussömnad egentligen ska ha telefon.” Men hon ger inte upp. Nästa ställe är rätt obehagligt: ”Obeskrivlig luft – eller helt enkelt, det luktar fotsvett”. Där får hon stå i ett skumt rum och vänta på en äldre karl som pratar i telefon, men han gör affären kort med henne. ”Jag har inga betyg och får veta att utan betyg kan man inte få plats i Stockholm, basta. Adjö.” Ännu ett ställe hinner hon med och där får hon frågan om hon söker plats med eller utan barn och när hon svarar att hon är tacksam för vad plats hon får blir det ”Kom åter i morgon adjö” – utan att någon frågat efter namn eller adress.

När hon summerar denna första dag konstaterar hon att ett blankt avslag har hon fått, medan andra uppmanat henne att komma åter nästa dag. Maudlin ger inte platsbyråerna godkänt betyg: ”Jag menar inte, att jag skulle fått plats redan första dagen. Men första dagen borde man på varje ställe *bokfört* namn och adress och andra upplysningar. Nu gick det till så att då jag kom igen andra dagen, först då frågade man mig efter adress etc. (Med undantag av det stället, där jag snästes för min ålder.)”

Nästa dag besöker hon den vänliga damen intill det låsta kontoret igen och då sitter hon och sticker. Men som Sofia Anderson inte kan visa några betyg så förklarar damen: ”När

lilla vännen kommer hit nästa gång, ska hon ta med sig präst-betyget. Adjö mitt barn”.

Maudlin skriver att hon log åt minnet av att ha mött en Dickensfigur när hon gick ner för trappan. Kvinnan hade en vänlig, moderlig ton för sitt yrke, men hjälp gav hon inte. Även här blir Maudlin lite besk: Den ”vänliga” damen borde ha frågat efter betyg och namn första dagen och besparat Sofia en lång promenad om hon hade gjort ett försök att sköta sin uppgift en smula affärsmässigt.

På nästa ställe ges sken ”icke av moderlighet, men av affärsmässighet”. I en bok bläddrar en ung dam fram en adress och ber först då om Sofias namn och ger ett kvitto på 3 kr och om det ej skulle bli något av med platsen, skulle hon få tillbaka pengarna. Nu är det äntligen dags. Sofia har fått anvisning på en plats och hon vandrar iväg, medan Maudlin frågar sig i texten: ”vad i alla helgons namn ska jag hitta på för att inte ta platsen?”

Nu visar det sig inte bli något problem för platsen är inte längre ledig, förklarar den unga behagliga fru som bor där, när jungfrun öppnat dörren. Mer än en vecka har gått sedan platsen blev tillsatt. Och här faller Maudlin ur sin roll som Sofia. Hon ”sken upp av lättnad, log älskvärdt och sade: ’Ja, det kunde jag väl tro!’ Ty det var likt kommissionskontorets låtsade affärsmässighet detta! Frun såg litet häpen efter min ulster, då den gladeligt pilade ner för trappan.”

Hon rundar av den långa artikeln med några slutsatser. För det första var frågan om betyg resultatet av en oförmåga att kunna ordna något för den som av giltiga skäl saknade sådant. ”Tjänarinnebetyg äro en bluff, det veta vi alla. De skrivas alltid rent schablonmässigt” – och betygsfrågan kräver ett helt kapitel för sig, förklarade hon. För det andra är det orimligt att bli misstrodd för att man söker arbete någon annan tid än 24 oktober eller 24 april. De två datumen hade av hävd etablerats som flytt dagar, då kunde statare, hembiträden och jung-

frur säga upp sig för att de funnit nya anställningar. Kommissionskontoren måste tänka nytt, menar hon. Sofia Anderson skulle i brist på annat ha tagit tillfälliga uppdrag att gå till och från, men då måste kontoren annonsera och framför allt skriva upp platssökandes namn och adress! Och för det tredje innebär metoden ett slöseri med den platssökandes tid. Och det är icke praktiskt, icke tidsenligt, icke affärsmässigt, betonar hon.

Säkert är, skriver Maudlin, "att de privata kommissionskontoren är en föråldrad institution godtyckligt och okunnigt skött samt ytterligt psykologiskt". Visst kan det hända att en och annan husmor och platssökande finner varandra i den stora flyttningstiden, men Maudlin lutar åt att det är trots kontorens sätt att arbeta, hon förkunnar rentav: "Institutionen som sådan är dödsdömd och ligger nog också i dödsryckningarna".

Vi kan förstås se detta rollreportage som ett slags fiktion. Artikeln saknar fotografier – men illustreras med teckningar som samspelar med berättelsens gestaltningar och reportagets tal om Dickens romanvärld. Vandringarna längs tövåta gator förstärker miljöerna med snusiga gubbar och illa skyltade portar. Längs gator Vera kanske inte var van att vandra.

Hennes beskrivning av hur hon klädde ut sig till Sofia blir levande av att hon skapar färger som förstärker det dickenska intrycket: den utrangerade ulstern är brunsåsig, hatten köpte hon i färgen ölbuteljbrun. Lägg därtill stålblå vantar från en 25-öres basar och att skorna var hennes egna ruskväderskängor med nedslitna klackar. Dialogerna, förhören, som Sofia blir indragen i vid besöken på platsbyråerna kan läsas som roman-text. Och inte minst scenen där den unga frun blir förvånad när Vera nästan tappar sin Sofia-mask och springer ner i porten. Sofia kan ju inte se att frun "såg litet häpen ut efter min ulster, då den gladeligt pilade ner för trappan."

Klarsynt kulturkritiker

”Från vaggan till graven” var en serie om fyra artiklar. Den första publicerades 9 maj 1915 och inleddes med en fråga om vad det kostade och vilka sederna var när det gällde att födas, gifta sig och dö i Stockholm. I ingressen klargjordes att svaret inte kunde bli mer än en skiss: ”ämnet kunde fylla volymer, och utvecklingar locka vid varje steg”.

Även om man tyckte sig känna till att formerna för livets betydelsefulla situationer varierade mellan samhällslagren, så visade det sig här också att tillgången på pengar hade stor betydelse. Naturligtvis, som Vera von Kraemer skrev. Och denna artikelserie signerade hon V.v.K. Det var en signatur hon vanligen använde som kritiker och vi kan nog här betrakta henne som ett slags samhällets kulturkritiker.

Ingressen i den första artikeln avslutas med en redogörelse för de praktiska och ekonomiska förhållanden som gäller då en medborgare i Stockholm kommer till världen. Mellanrubrikerna i artikeln förklarar upplägget: först hur det går till och vad det kostar i det privata förlossningshemmet, därefter på Södra B.B., följt av alternativet att ”bo obemärkt” och slutligen diskuteras vad som gäller för de ogifta mödrarna.

I avsnittet om det privata förlossningshemmet klargör V.v.K. genast att en blivande moder där har husläkare, hon vet att allt ska gå bra. Hon har läst mycket om barnskötsel och haft hygieniska och praktiska kläder på sista tiden. Och hon vet att hon kan få kloroform i själva födelseögonblicket, så hon slipper känna smärtan. När det är dags far hon i bil på breda gummihjul till ett stort privat förlossningshem där ett vackert, stilla rum väntar. Och personalen tar emot henne med all den uppmuntrande hänsyn hon kräver. Hon vet att här är hon ”i trygghet tills hon är stark nog att i triumf föras hem. I ett otidligt fjärran finns en make, som håller plånboken öppen för allt som behövs”.

Därefter redogörs för vad det kostar. V.v.K. redovisar noga, vivre 8–10 kr per dag för vistelse upp till 14 dagar. Själva förlossningen 75 kr – för operationsrum, antiseptica, vadd, ombyten, vaxduk etc. Läkaren kostar 100 kr eller mer om han hör till de mest berömda, ”de som ha så stora inkomster att de glömt vad pengar äro värda”. Detta kan således kosta flera hundra kronor. Om maken har råd till det! klargör V.v.K.

Det finns sätt att få ner kostnaderna. Den blivande modern kan ta ett rum för åtta kronor, låta bli att anlita läkare (som ju inte alls är nödvändig, påpekar V.v.K.) och låta tvätta barn-tvätten hemma, då kan det stanna vid ca 180 kr Och att ligga hemma blir inte så billigt ändå: barnmorska och barnsköterska kostar, jungfrur har inte tid att sköta barn och barnmorskan har inte tid till hela vården. Barnsköterskan ska ha mat och sovplats, förklaras också i artikeln.

Som avrundning på detta med privata förlossningshem kommenteras att det inte är att undra på att de är populära – det går ju att ”använda sin speciella barnmorska, som man tycker om och har förtroende för”. Detta kan vi alltså läsa i en artikel publicerad den 9 maj 1915, vill jag påminna om.

Men i himlens namn, var ta 200 kr ifrån! utbrister V.v.K. På Södra BB blir kostnadsläget ett annat och det krävs för de flesta, eftersom man kanske inte vill skuldsätta sig. Här finns utvägar. 60 kr har man kanske råd med eller kan med någon uppoffring kosta på sig. ”Då finns Södra Barnbördshuset”. Här kostar ett enskilt rum 4.50 om dagen allt inräknat, och för 1 kr om dagen för allt kan en mor ligga på sal på Södra BB. Men då får modern betala med att barnmorskeeleverna får lära sig av hennes fall. D.v.s. att de är med under förlossningen, för där utbildas våra barnmorskor. Efter att ha redogjort för detta sammanfattar hon läget: ”Slutligen är det ju en ofantligt viktig sak att jag själv och mitt barn få förstklassig skötsel för en summa av 9 kr, ty 9 dagar brukar man ligga där.” Den som vill

föda barn på Södra BB rekommenderas att tinga rum månader i förväg.

Och vad med den som inga pengar har? Då blir det till att åka till Allmänna BB för där kostar det ingenting i reda pengar, förklarar V.v.K. Här genomgår alla läkare sin utbildning i gynekologi så här omges barnaföderskan av läkarkandidater som ska lära av fallet. Det är den fattigas lott – med sin vända betalar den fattiga modern för den vård hon får. V.v.K. påminner om att de som få leva minst privat i en sådan stund har varit drottningar – än idag står ministrarna utanför dörren då ett kungligt barn föds.

Ord och inga visor

Vad det kostar att ”bo obemärkt” är omöjligt att säga, förklaras genast. Det går att vara obemärkt med förstklassig vård och i en parentes förklaras att i ”de illegitima fallen dra sig de mödrar, som ha tillräckligt ekonomiskt stöd *från* huvudstaden”. Vanligen våga endast utexaminerade barnmorskor åta sig dylik obemärkt inackordering för läkare måste ju anlitas om något går galet. Och fattiga flickor kan betala för sig genom att hjälpa till med sysslor. BB är väl ändå att föredra, tycker V.v.K., och förklarar att mer än hälften av mödrarna på allmän sal är vanligen ogifta. Hon manar mödrarna att ”först tänka på vården och sist på obemärktheten och hellre gå till Södra B.B.”

Dopet är också en kostnad, men dop kan göras på BB eller i kyrkan. I allmänhet är det väl bortlagt nu med dop som en dyr högtid och sker vanligen inför de allra närmaste, tänker sig V.v.K.

Och vad innebär allt detta för de ogifta mödrarna? Här är det ord och inga visor från journalisten: Vår tid är efter på ett stort område. De ogifta mödrarnas barn dör dubbelt så ofta under första levnadsåret, som de som är födda inom äktenskap, eller som hon skriver ”de legitimt födda barnen”. Modern ska

ha rätt att kännas vid sitt barn även om fadern är utan samvete, slår hon fast. Skribenten betonar att *barnet* är viktigare än frågan om fadern vill erkänna det och gifta sig med modern. Hon påminner läsarna av tidningen om att det finns en institution, som är ett värn för värlösa barn och en upprättelse för deras mödrar, nämligen Mjölkdropparna. Jämfört med hur hundratals barn som fötts under flykten från Belgien i höstas har det, hur lugnt ser då inte ett litet Stockholmsbarn dagens ljus – även om det sker på Allmänna BB, avslutar hon artikeln i serien om kostnader för att föda barn i Stockholm.

*

Vad skall barnet bli? frågas redan i rubriken till den andra artikeln i serien, som publicerades söndagen den 16 maj 1915. Här är det inte pengarna som diskuteras så mycket som traditioners makt. Mellanrubrikerna i denna artikel ger en aning om att Vv.K. här vill uppmärksamma att förändringar pågår: "Flickorna reda sig alltid", "Vår tid skapa nya yrken" och "Från en ringa början".

Här är det ganska oklart vad hon har för källor för sina berättelser om att flickor alltid reder sig. Som läsare idag är det lätt att tänka att här handlar det om att Vv.K. har valt erfarenheter ur den egna bekantskapskretsen och minnen från barn domen. Att tanter frågar barn vad de vill bli när de blir stora gäller vanligen små gossar, menar Vv.K. Hon skriver att tanter aldrig frågade små flickor vad de skulle bli. I sitt yrke har nog tanterna, de självförsörjande kvinnorna, lärt sig hur dum en sådan fråga är.

Ett ekonomiskt problem (även om det inte uttrycks i siffror) i sammanhanget är att inte bara flickor reder sig – det gör pojkar vanligen också, förklarar hon, men pojkars utbildning är så mycket dyrare än flickornas. Hon berättar att det finns böcker som på pricken tala om hur många års utbildning som krävs för att bli läkare och hur många ingenjörer som utexamineras från

Tekniska högskolan osv. Intressantare är att hon också påpekar att i de böckerna sägs ingenting om nya yrken. Och hon berör åtminstone att det finns ett par yrken för arbetarbarn, fattiga pojkar kallar hon dem, de kan välja sjömansyrket, menar hon, och där komma till självständiga och väl avlönade poster. Hon hänvisar till att Uppsala studentkår har utsänt en varning för lärarbanan och att ett juristproletariat redan hotar. Hon skriver det inte, men hon uppfattar det kanske så att studenterna ser en risk för att det börjar bli för många högutbildade.

När hon redogör för hur tiden skapar nya yrken så formulerar hon sig om filmvärldens stora behov av folk. Föga förvånande eftersom hon själv börjat som filmkritiker under sina år på *Social-Demokraten*. "En hel hord av sysslor finns här", förklarar hon. Här behövs filmfotografer, regissörer, skådespelare och alla som är engagerade bakom kulisserna på samma sätt som teatern är en värld för sig. Det är inte klart vad filmen som verksamhetsområde kommer att innebära, poängterar hon, men menar att här finns plats för mycket folk. Hon varnar däremot för att penningvärlden numer inte längre är en privilegierad bana.

V.v.K. talar sig varm för behovet av yrkesskolor. Det finns för få av dem, och det lärde oss krigskrisen, förklarar hon (detta

Serien "Från vaggan till graven" i Stockholms-Tidningen avslutades den 30 maj 1915 med konstaterandet att även begravingar kostar pengar. Teckning: Birger Palme.

publiceras ju våren 1915), många ensamställda kvinnor och brödlösa arbeterskor behövde arbete. Tack vare yrkesskolan blir kraven på högre lön självfallen och en ung arbeterska kan i verklig mening bli självförsörjande.

Bröllop och begravningar

Den 23 maj konstateras att det må vara ganska dyrt att föda barn, men det är mycket dyrare att dö – dyrt, bittert och bekymmersamt för de efterlevande. Att gifta sig däremot kan gå som en dans nu för tiden. V.v.K. vill klargöra att giftermålet är den av de tre sakerna som kan ordnas enkelt, stilla och billigt, om fördomarna får ge vika för de ekonomiska synpunkterna.

”I våra dagar spelar arvet en allt mindre roll. Pengar förskingras hastigt, och vi sitta inte på gårdar och leva av jorden, vi försörja oss av allehanda besynnerliga yrken, vi reda oss utan föräldrastödet. Och följaktligen blir föräldramyndigheten svagare och ungersvennen tar sig en brud var han vill, frågar ingen om lov, går inte länge förlovad, gifter sig en förmiddag inför magistraten och fortsätter sitt arbete nästa morgon som om ingenting märkvärdigt händt. Så kan det gå till.” påstår V.v.K. utan att ange några siffror. Men hon förklarar att långa förlovingar är omoderna.

Man förenklar saken, menar hon, och skälen till förenklingarna är flera. Den officiella förlovningsstiden anses inte längre nödvändig. Det går också att gifta sig direkt utan förlovnings – det gäller då par som inte är alldeles unga, hon är självförsörjande och man har inget att vänta på. Paret kan förenkla saken än mer: han har en ungarlsdubblett, paret viger sig och flyttar in där. Sedan åter man på hushållsskola. Men hon medger att detta arrangemang anses som ”en smula chocking”. En annan variant: de unga tu gifter sig utan att ha någonstans att bo och bosätter sig hos hans föräldrar eller tvärtom. Då kan de leva billigare tills de är färdiga med sina studier. ”Detta är ej ovan-

ligt, men det anses ännu mycket radikalt”, skriver V.v.K. Att gå till borgmästaren för civil vigsel är en enkel procedur och blir inte dyrt. Men lite poesilöst, tycker hon att det verkar, precis som vigsel på restaurang.

Ett stort paradbröllop i en kyrka i Stockholm är inte så svindlande dyrt, som man skulle tro. För 395 kr kan man få vigsel i Jakobs kyrka. Men så kommer ju den stora middagen på Royal till, många hundra kronor och tryckning av kort, och brudklänning osv. Tusentals kronor. För en högförnäm familj som inte har gott om pengar blir det ett fruktansvärt grepp i kassan att få dottern gift efter sitt stånd. Men en högadlig ung fröken kan inte be pappa att ”få pengarna kontant” och gå ut och äta en liten middag på Djurgårdsbrunn – då har hon stigit ur sin krets och anses mycket excentrisk.

V.v.K. medger att hon redovisat exempel hämtade från medelklassen, den högre bourgeoisien och societeten. Ju mindre tillgångar som finns att tillgå, desto mindre affär blir det av ett giftermål, konstaterar hon. Paret köper det som behövs på avbetalning, ett kontrakt sätts upp, man betalar fjärdedelen kontant och sedan en liten summa i månaden. V.v.K. berättar om (vad hon tänker sig kan vara många barndomsminnen) när barnjungfrun gifte sig, som var det roligaste man varit med om. Här är det inte fråga om smekmånad ”utan man stiger direkt in i strävandet”. Och är bara mannen snäll då går allt väl. ”Ty denna hustru skiljas ogärna, hon uthärdar mer än sin burgnare syster, förr än hon griper till den utvägen”.

Giftas – skiljas. ”Ja, till giftas hör också att skiljas. Men det kapitlet gå vi inte in på här, man börjar väl inte sitt äktenskap med den tanken”. V.v.K. förklarar ändå att den nya äktenskapslagen är ofantligt betydelsefull och har utjämnat klasskillnaden något. ”Det går inte så hejande lätt för överklassen att slita sista bandet (slitningarna förut ska vi inte tala om, de äro långa och bittra nog!)” En Köpenhamnsresa på 8 dagar och ett advokathonorar à högst 200 kronor, syftar hon på och påminner

om att alla inte har råd att resa iväg. Den nya lagen tar större hänsyn till bekymren, man slipper t. ex. den förödmjukande varningen inför kyrkorådet. Det beaktas att hustrun kan ha andra skäl till skilsmässa än de grova: uppenbar misshandel och otrohet.

Tre faktorer pekar hon på som skiljer forna dagars ståtliga omständliga bröllop från hennes egen tids: de slopade långa förlovningarna, att borgerlig vigsel blivit vanligare och den omgjorda äktenskapslagen.

*

Söndagen den 30 maj publicerades den avslutande artikeln i serien. Och den inleds oväntat nog med vad som möjligen kan ha varit en dåtida "Norgehistoria" i V.v.K:s kretsar. Hon skriver i förkortad version så här: En grupp norrmän och svenskar talade om död och begravning och då nämndes en svensk som förordnat att han skulle brännas och askan strös för vinden. Norrmännen sa genast: Ja, ni svenskar är sådana aristokrater! Vanlig är den nu inte, den gesten, förklarar V.v.K. Hon tänker att den kanske kan ses som aristokratisk för att den låter sig göras av den som vet att hans/hennes minne lever kvar även utan gravplats. Den kan också låta sig göras av ensamma människor som vet att ingen skulle besöka deras gravar.

För den som lever stilla och obemärkt i små eller vanliga villkor, skulle den te sig inte förnäm utan grym, tänker hon sig: "Att kosta på en hederlig begravning det är en stor gård av aktning den människans anhöriga kunna ge den döde".

Det heter ju att det inte är en skam att vara fattig, påminner V.v.K. men vid den begravning som fattigvården sköter om – à 30 kronor i ett för allt – får man inte ens lägga en psalmbok mellan den dödas händer. "Hellre då ålägger man sig de största försakelser, köper en kista med fötter – fattigkistan är utan fötter, och blir därigenom, en låda, inte en kista! – låter svepa den döda, bekostar en likvagn och åker själv med i vagn till graven."

Vad kostar en vanlig begravning? V.v.K. räknar här upp allt som kostar. Den enklaste kista, med och utan plåtar, svepning och sveperska, bärare, likvagn, hyrvagn. Gravens uppgrävning kostar och det svarta klädet till graven – för omkring 80–90 kronor kan en ordentlig begravning göras. Jordfästning sker då gratis i kyrkans gravkor på viss tid. Klockarbolaget som är en sammanslutning av församlingarnas klockare sköter för en ringa procent om allt och har då t.o.m. gjort dödsfallsanmälan på pastorsexpeditionen och skaffar intyg till sjukkassan. Något som en läkare alltid tar ett par kronor för. Men så här billig blir en begravning sällan, deklarerar hon.

De som bor trångt kanske vill ha den döde i gravkoret och det kostar pengar. Och bärare och vagn dit. Granris utanför porten kostar också några kronor. Graven kostar pengar, liksom begravningen. Vanligen sker begravningen efter halv tolv och då ska man ge prästen ett honorar för att han far ut till kyrkogården. Bränning kostar: för medlem i likbränningsföreningen 80 kronor, för icke medlem en högre kostnad plus att då krävs intyg om att den döde uttryckt önskan om att bli bränd. Obduktionen kan ske i hemmet, men vill man använda krematoriet kostar det en summa. I stället för kista har man här urna för askan, kostnad från 18 kronor och upp till 225 i brons från Bergmans konstgjuteri. En nisch för all framtid för urna kostar 600 kronor.

Dödens pendang till societetsbröllop i Jakob, den ståtliga dyra begravningen, kan kosta hur mycket som helst. Vid en begravning märks likheten inför döden minst, förklarar hon.

Begravningen på det allmännas bekostnad – tiggaren som dör ute i Haga. I det fallet tar polisen hand om den döde, för honom till Karolinska institutets bårhus. Läkarkandidaterna lär sig anatomi på kroppen. Sedan jordfästs den och körs kl. 8 på morgonen nästa dag ut till den allmänna graven, i en "kista", den döde vilar på en bädd av hyvelspån.

Honnörsbegravning som i Frankrike på det allmännas bekostnad har vi inte här förklarar V.v.K. Men vi har en typ av gemensamhetsgrav som inte är en fattiggrav: tidningsmännens. Huvudredaktören för en av våra största tidningar var den som först kom att vila i den graven.³ Det har blivit en kårgrav som det inte är en skam att ligga i. Lika litet som det är för en soldat att ligga i en gemensam soldatgrav.

En pompös sista färd. En begravning kan alltså göras ofantligt dyr. Ur hygienisk synpunkt läggs för stor vikt vid hållbara kistor – förmultningen sker för långsamt i de kistorna. En massiv ekkista med finaste svepning kostar 225 kr En klädeskista med förstklassig utstyrsel kostar 150 kr. Därtill kostnader för dekorerings av koret 40 kr, katafalk, kläde, girlang kring graven, fler bärare, fler vagnar, hjälp med kransarna – summan blir stor. Stockholmarna har dessutom utvecklat en lyx när det kommer till gravmonument.

Innan hon avrundar artikelserien diskuterar hon skammen för de efterlevande: att inte betala vad begravningen kostat. Hon uttrycker en förståelse för att utgifter hopar sig, hyran ska betalas, och alla småutgifter; läkaren har kostat under sjukdomen. Man dröjer och dröjer med att betala kistan och så kommer det till sist ut och grannarna säger: ”Fy, att han vill ha sin hustru skojad i jorden!”

Demokratisk krydda

Slutligen vill jag framhålla den vilja till folkbildning som kommer till uttryck i Vera von Kraemers journalistik. I de många genrer i dagspressen som hon skrev i märks spår av en demokratisk pedagogisk krydda från nybörjaråren på *Svenska Dagbla-*

³ Det är fråga om en grav som Publicistklubben köpte på Norra Begravningsplatsen i Stockholm. Den har formellt två nummer, 130 och 131, och ligger i kvarter 21A. Redaktionschefen C.G. Tengwall blev den 30 maj 1913 den förste att begravas i nr 130. Kid Severin är den senast begravda i samma grav – den 7 oktober år 2000.

det över tiden på *Social-Demokraten* och slutligen på *Stockholms-Tidningen*. Den viljan är förstås också tydlig i hennes bidrag i de veckotidningar där hon medverkade, kanske särskilt i *Idun* och *Husmodern*. Det finns ett ämne som tycks ligga henne varmt om hjärtat och som hon skriver om på olika sätt. Och vad är det då för ämne? Det handlar om pengar, hushållspengar och att leva över eller enligt sina tillgångar. Vad fanns det för skäl att engagera sig i fråga om pengar för en dotter i en familj tillhörande en kulturell och politisk elit i Stockholm?

Familjen Branting på Norrtullsgatan hade inte gott om pengar. Vi kan nog konstatera att Hjalmar och Anna Branting visste en del om behovet att hålla koll på hushållskassan, även om de levde som borgerliga familjer gjorde i början av 1900-talet. Dottern Vera i det hushållet bildade egen familj när hon gifte sig med Boo Hjärne 1899 och den mannens syn på hantering av egen och andras ekonomi skulle ha kvalificerat honom för medverkan i våra dagars så kallade tv-underhållning Lyxfällan. Vera von Kræmers egen syn på ekonomi däremot erinrar mer om våra dagars radioprogram som Plånboken i P1 eller förståndiga råd som i Charlotte Reimersons succé på *Expressen* där hon uppmanade läsare att "Hålla ögat på öret" 1965.

Vi kan konstatera att hon gjorde vissa bittra ekonomiska erfarenheter i äktenskapet med Boo Hjärne. Mia Leche Löfgren berättar i sin artikel i *Idun* 1948 om att när Vera en dag skulle gå till sitt arbete fann hon att maken burit iväg med hennes vinterkappa till en pantlånare. Den vägen lärde hon sig att det var viktigt att hålla ordning på alla "papper" man skriver på. Indrivarna av hans skulder lärde sig snabbt att de skulle vända sig till frun i huset som var den som hade regelbunden inkomst. Hon fann exempelvis en obetald skuld som avsåg begravningen av makens son Eyvind år 1900 i den hög med "papper" hon tog hand om för att se till så att allt betalades om inte genast, så i sinom tid. För henne tycks det ha varit en hederssak att betala igen vad den f.d. maken lånat av hennes

familj och andra. Många år skulle det ta henne att återbetala de skulderna.

I Brantingboken finns exempel på hur förnedrande det var för henne att bli uppvaktad av indrivare som ville ha pengar eller hennes namnteckning på papper även när hon satt på Kungl. Biblioteket och skrev sina kåserier. En avgörande situation berättar hon om. Boo Hjärne söker en gång upp sin fru på *SvD*-redaktionen, han vill "låna" av henne: "Jag ville inte ge ifrån mig det jag hade, som inte var mycket. Men han satt kvar, leende, viss om sin slutliga seger." Hon berättar att hon inte ville ställa till skandal – två kolleger hade sina skrivbord i samma rum. "Jag tog ett glas fullt med vatten och med en viss knyck /.../ kastade jag hela innehållet i Boo Hjäernes ansikte. Allt skedde utan att någon märkte något. Han reste sig och gick. Jag började skriva – som om ingenting hänt" (s. 174). Den här gången hade hon fått nog.

Varför tror jag det är möjligt att tala om att den typen av erfarenheter kan bidra till en utveckling av hennes journalistik? Hennes 15 år som journalist på tre olika dagstidningar och samtidigt medverkan i dåtidens veckotidningar, som berörs i denna min text, menar jag kan betraktas som en utveckling i tre stadier.

Nybörjaråren på *Svenska Dagbladet* kan beskrivas som hennes inskolning i journalistyrket. Inte bara ägnade hon sig åt c-notiser, hon skrev även kåserier som erbjuder ett utrymme för skribenten att behandla en fråga som inte redan var nyhetsstoff men som kanske blev det efter hennes samtidskommentar. Maudlin tycks ha varit hennes vanligaste signatur som hon använde då och då genom hela sitt yrkesliv. Varför hon valde signaturen Maudlin har jag aldrig sett henne förklara. Ordet kan betyda gråtmild och sentimental, men betydelsen för henne kan ha varit en annan. Tonen i de texter av henne som hon signerar Maudlin antyder snarare en praktisk och kompetent kvinna. Texten "Det brusar i Folkets hus" tycker jag är mer drömmande än sentimental eller gråtmild.

Åren på *Social-Demokraten* utvecklade henne som kritiker. Hon skrev om teater, musik och konst och inte minst litteratur och gjorde översättningar av romaner för tidningens följetongsavdelning. Och hon blev en tidig film- och biografkritiker, om inte rent av den första, i svensk dagspress. Den kritiska blick och uppfattningsförmåga hon tränade som kritiker var för henne som skribent en värdefull kompetens oavsett ämne. Även på den tidningen skrev hon kåserande betraktelser.

Åren på *Stockholms-Tidningen* ägnades huvudsakligen åt tidningens söndagsläsning. Hon kom till *ST* med erfarenheter och kontakter från sina år som redaktör från 1905 för tidskriften *Mitt Hem* som blev *Vi och Vårt* och som lades ner 1912. Ett uppdrag hon hade parallellt med anställningarna på dagstidningarna de åren. Men det var av allt att döma på *ST* hon på allvar bröt sig loss ur produktionen av c-notiser och kvällsarbetet med teaterkritik och mötesreferat.

I min text har jag pekat på några steg i hennes utveckling som skribent fram till våren 1915. Det som skulle hända härnäst i hennes liv som skribent hade redan börjat – hon skulle utveckla sitt författarskap och hennes folkbildande och samtidskritiska ambitioner skulle bli allt tydligare. Kanske var det så att Hasse Z 1903 uppfattade att Vera von Kræmer redan då fjärmade sig från nyhetsjournalistikens ganska torra refererande.

Litteratur/referenser

Branting, Anna (1945) *Min långa resa. Boken om Hjalmar och mig.*

Sthlm: Medéns Förlag Aktiebolag.

Kræmer, Vera von (1939) *Brantings på Norrtullsgatan*, Sthlm: Bonnier.

Mia Leche Löfgren (1948) ”Den ömma och tappra”, i *Idun*, nr 39 s. 16–35.

Lundgren, Kristina & Birgitta Ney (2000) *Tidningskvinnor, 1690–1960*, Lund: Studentlitteratur.

Dagspress och veckotidningar

Stockholms-Tidningen 1913–1918.

Svenska Dagbladet 1900–1905.

Idun, (1948), nr 29, s. 16–35.

Vecko-Journalen (1939) där ”Brantings på Norrtullsgatan” publicerades som följetong i nr 10–37 inför utgivningen som bok senare samma år.

Birgitta Ney är docent och sedan mitten av 90-talet pressforskare. Hon har varit verksam vid Stockholms universitet, där hon 1993 disputerade i litteraturvetenskap. Hon undervisade sedan, både där och på Södertörns högskola, i journalistik och genusvetenskap. På senare år har hon medverkat med flera artiklar om författare och journalister i *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon* (skbl.se) och med kapitlet ”Kvinnobulletinen och kvinnokampens befriande skratt” i *Nya röster, Svenska kvinnotidskrifter under 150 år* (2014). 2013–2017 var hon redaktör för *Presshistorisk årsbok*.

e-post: birgittaney@gmail.com

SKBL jubilerar

Läs mer om kvinnliga journalister!

Svenskt kvinnobiografiskt lexikon lanserades på nätet under den Internationella kvinnodagen år 2018. Den 8 mars i år firar det med andra ord femårsjubileum. SKBL är ett digitalt lexikon i en strukturerad databas (www.skbl.se) med uppgifter om 2 000 kvinnor som bidragit till det svenska samhällets utveckling, från medeltid till nutid.

När den första versionen lanserades innehöll den artiklar om 1 000 avlidna kvinnor med anknytning till Sverige, 2020 publicerades ytterligare 1000 artiklar och fler kommer det förstås att bli allt eftersom tiden går. Kvinnliga journalister utgör en ganska stor grupp med i dagsläget 169 namn och livsberättelser om reportrar, publicister och tv/radioproducenter.

Projektet som genomförts med stöd av Riksbankens Jubileumsfond har engagerat ca 500 skribenter. Bakgrunden till projektet är att traditionella svenska lexikon innehåller drygt 5–10 procent biografier om kvinnor, något som riskerar att ge en missvisande historieskrivning. Med de biografiska data som redaktionen för SKBL sedan kontrollerat och kompletterat är det möjligt att söka fram, kombinera och statistiskt sammanställa familjeförhållanden, utbildning, föreningstillhörighet, verksamheter och de orter där de biograferade kvinnorna har levt sina liv. Nyckelorden som exempelvis "journalist" är en annan sökmöjlighet.

Gå in på skbl.se och gör dina egna upptäckter!

Udo Sponberg

Hela stadens tidning

I sin barndom utpräglad försiktig, en bit upp i åren då och då rätt provokativ, på senare tid framför allt glad och snäll. *Västgöta-Bladet* har under sin långa och förhållandevis bekymmerslösa levnad odlat varierande karaktärsdrag men alltid haft en trogen och bred läsekrets. Udo Sponberg återknyter bekantskapen med sina skolårs ortstidning.

Claes Rydholm har arbetat på *Västgöta-Bladet* i drygt 35 år. Alltså på den lokala tidningen i Tidaholm – en ort med västgötaberg inom synhåll och Hökensås doftande skogar och Vätterns kalla vatten i närområdet.

Jag fick mina ungdomsår i staden – innan jag efter min skolgång gav mig ut i den större världen. Men jag har sett Tidaholms fabrikksskorstenar över den låga bebyggelsen och från mitt köksfönster kunde jag betrakta röken som bolmade från Marbodals panncentral.

Det var på 1950- och 1960-talen och då skummade jag *Västgöta-Bladets* färska, ibland sena, nyheter – tidningen kom två gånger i veckan. Kanske stod det något om någon jag kände –

eller kände till. Eller så kanske Anders Lilja skrivit om fotbolls-matcherna jag redan visste allt om då jag själv varit på plats som en i publiken.

Jag ringer Claes Rydholm för att höra hur det är att jobba på en liten ort. Nämner att jag kände till hans pappa Björn som var – det minns fler än jag – en teknisk fotbollsspelare. Från sin innerposition gjorde han åtskilliga mål för TG&IF:s juniorlag. Han hoppade av realskolan och började arbeta – som journalist.

– Pappa var faktiskt *Västgöta-Bladet* trogen genom livet. Jag skulle säga att han började jobba på *Västgöta-Bladet* i slutet av 1960-talet. Han skrev om sport och sedan blev det allt mer allmänt.

Claes Rydholm nämner i samma andetag redaktören Anders Lilja. Honom återkommer jag till.

Provinsiella medier är nervtrådar in i den lokala identiteten. Utan de tidningarna skulle det vara betydligt svårare för vanligt folk att påverka vardagen. Det skriver Gunnar Nygren, professor emeritus i journalistik vid Södertörns högskola och Carina Tenor, doktorand i medie- och kommunikationsvetenskap vid Karlstads universitet i boken *Lokaljournalistik; Nära nyheter i en global värld* från år 2020.

Snäll tidning

Den förre socialdemokratiska partiledaren Håkan Juholt var en gång reporter och fotograf på *Östra Småland*. Så här sa han om den lokala journalistiken när tidningen till mångas sorg lades ned 2019: "Lokaltidningen är vårt gemensamma samhälle, den värld vi delar. Vår gemenskap. De många rösterna. Nyfödda, bröllop och begravningar. Ishockey och referat från pensionärsmöten. Bränder, beslut och åsikter. När tidningen dör, upphör också detta samhälle."

Västgöta-Bladet är ett bra exempel på det Håkan Juholt målade upp. Fast tidningen i Tidaholm lever.

Under 1980-talet gick det som bäst för tidningarna överlag. Dagspressen var den helt dominerande kanalen för reklam och nådde uppåt 80 procent av alla hushåll. Fyra av tio journalister arbetade på lokaltidningar.

– Vi var ganska många anställda på *Västgöta-Bladet*. Vi peakade i slutet av 1980-talet, vi var nog åtta eller nio journalister och farsan var redaktionssekreterare, säger Claes Rydholm.

Närheten till läsarna och hög hushållstäckning i spridningsområdet har varit *Västgöta-Bladets* signum. Utifrån sitt arbete på tidningen tycker Claes Rydholm att han har bra koll på folk i staden och vad som händer i omgivningarna. Principen är att finnas där läsaren är i en tid då lokaljournalistiken har det tufft.

– Vi är ju tidaholmare, vi tycker att tidningen är viktig och vi tar den kampen för att tillgodose våra intressen i branschen, så det blir personligt.

På välpolerad västgötska fortsätter Claes Rydholm:

– Min känsla är att vi är en ganska snäll tidning. Vi tar hänsyn. Många känner varandra och vi kan inte vara för utpekande. Stora tidningar går hårdare fram. Man måste ha lite mer fingertoppskänsla här. Men om det skulle vara så att någon politiker klantar sig så skulle vi inte lägga fingrarna emellan.

I vårt samtal kommer Claes Rydholm in på redaktören Anders Lilja. Jag ser honom framför mig där han cyklar eller går på Tidaholms gator, granskande och leende. Lilja hälsade på alla han mötte, både här och där. Han utmärkte sig i stadens relativa vimmel med sin längd. Jag googlar hans namn och hittar *Tidaholms Idrottshistoriska Förening*. Så här skriver de om honom som fotbollsspelare: ”Drygt 190 cm i strumplästen. Det var inte konstigt att straffsparksläggarna darrade på manschetterna när de la upp bollen på straffpunkten. Målvakten Anders Lilja blev historisk när han räddade 13 straffar i rad för IFK Tidaholm i dåvarande div III och div II.”

Tidningens vänliga själ. Anders Lilja gjorde Västgöta-Bladet till en snäll tidning för alla. Den långa tidaholmsprofilen var en mästare på att ge de lokala nyheterna en positiv vinkel. Han började bevaka sport 1949, fortsatte som allmänreporter 1958 och var från 1968 redaktör fram till sin pensionering 1988. Bildkälla: Västgöta-Bladet.

Anders Lilja var alltså väl känd i staden när han började som sportjournalist för *Västgöta-Bladet* 1949. Han blev stadens tidning trogen i många år. Jag noterar att flera andra anställda på *Västgöta-Bladet* var trotjänare – och är det också i dag.

1958 gick Anders Lilja över till allmänt tidningsarbete. Tio år senare tillträdde han som redaktör och då hade tidningen en enorm, ja, för svenska förhållanden nästan unik, hushållstäckning i spridningsområdet.

– Jag minns när jag var liten och var med farsan på jobbet, då hade Anders Lilja ett bildcollage på väggen med dramatiska bilder. Hushållstäckningen, stod det där, är 93 procent och det var i början av 1970-talet. Som Anders Lilja brukade säga, de sju procenten som var kvar var väl inte läskunniga. Det var före kommunsammanslagningen skulle jag tro, säger Claes Rydholm.

Med landsbygden runt staden har kommunen i dag knappt 13 000 invånare. Då, 1965, fanns omkring 7 000 invånare i stan.

Västgöta-Bladet stack ut i samhällskroppen, ungefär som själva tidningsbyggnaden helt nära Gamla torget i centrala Tidaholm gjorde. Det var, är, ett lågt, långsmalt hus med ett, proportionerligt sett, stort tak. Varma dagar stod fönstren

öppna i den grå byggnaden och då kunde jag ibland höra en sättmaskin rassla när jag cyklade förbi på väg någonstans i staden. Med sin avlånga huskropp stack en gavel ut likt en trubbig nos som vädrade om det luktade nyheter någonstans under fabrikkorstenarna. Kanske kom det tips om en vrickad fot – det kunde ju vara en betydelsefull fotbollsspelare som skadat sig.

Industrierna, både stora och små, präglar Tidaholm. Arbetare och tjänstemän har fyllt tändsticksfabriken Vulcans lokaler, köksinredningsfabriken Marbodals snickeriverkstäder och arbetsplatserna på Tidaholms Bruk (Bofors Tidaholmsverken). Sedan slutet av 1950-talet är Kriminalvården en stor arbetsgivare på Anstalten i Tidaholm.

Försiktig start

Tidningsvärlden har förändrats i takt med samhället och journalistiken i stort, skriver Nygren/Tenor och gör en snabb resa genom historien. De urskiljer fyra faser i den lokala journalistikens utveckling:

Fram till cirka 1900 – tidningars framväxt. Fram till 1970-talet – partipressens tid. Åren till omkring 2000 – professionaliseringens och kommersialiseringens tidsperiod. Nutiden – lokalpressens försök att anpassa sig till digitaliseringen.

Det var tryckerier som startade tidningar runt om i Sverige under 1800-talet. Först ut var stiftsstäder och städer med länsresidens men sedan kom även industriorterna. Tidaholm sladdade in i utvecklingen, fick ett eget blad 1905 med Gustaf Lindberg som redaktör. Då hade det enligt hemsidan *Gamla företaget i Tidaholm* redan gjorts misslyckade försök av utomstående att etablera en Tidaholmstidning. Av, som det står, försiktighetsskäl valde man namnet *Västgöta-Bladet*. Man lät trycka ett par provnummer innan det första riktiga exemplaret kom ut den fjärde januari 1906. Den varsamhet som historieskriv-

I händelsernas centrum. Tidaholms tidningshus låg i många år på Villagatan 1 mitt i staden med Gamla Torgets handel i omedelbar närhet. Numera har Västgöta-Bladet sin redaktion mellan stadens två torg – kanske ännu mer centralt än förut. Tryckeriet är sedan länge nedlagt. Bildkälla: Västgöta-Bladet.

ningen på webbsidan uttrycker hänger antagligen ihop med de tidningsprojekt som redan hade prövats i staden och som man inte ville förknippas med. Ett försök var *Tidaholms-Posten* i slutet av 1800-talet, nästa var *Nya Tidaholms-Posten*. Båda var avläggare till *Hjo Tidning*. Tomas Odén skriver i *Pressen i Skaraborg* att *Falköpings Tidning* 1904 gav ut *Tidaholms Tidning* och att den överlevde mindre än två år. 1910 prövade *Nya Tidaholms-Tidningen* förgäves att vinna tidaholmarnas hjärtan. Åren 1915–1916 fanns ytterligare ett nyhetsblad, det nationaldemokratiska *Sveriges väl*.

Men det var *Västgöta-Bladet* som stod som segrare i kampen om att bli ortens organ. I början gick det trögt. 1908 behövde tidningen ett tillskott av kapital. I tiggARBrevet till stadens näringsidkare stod det: "...vi våga ingalunda låta tidningen sluta, ty vi äro förvissade om, att det genast då startas en socialisttidning, och det är detta som vi önskar mota." (*Pressen i Skaraborg*.)

Efter första världskriget blev bladet ensamt om att tryckas i Tidaholm. Ett aktiebolag hade bildats, Tidaholms Tryckeri AB, och en av de största aktieägarna var AB Jönköping-Vulcan. Senare, på 1940- och 1950-talen, ägde tändsticksfabriken 90 procent av tidningen. 1920 försåg bolaget både tryckeri och redaktion med lokaler på Villagatan 1, alltså det hus som rymde *Västgöta-Bladet* många år framöver. Byggnaden finns ännu, gul och med tidningsskyltningen kvar, men inrymmer i skrivande stund ett konstnärskollektiv.

– Redaktionen sitter på Torggatan sedan flera år, förklarar Claes Rydholm.

Och då tänker jag att mer centralt mellan stadens två torg kan man inte komma.

Svårslaget rekord

Under 30 år fram till 1946 och det partianknutna skedet var Otto Svensson redaktör på *Västgöta-Bladet*. Efter honom kom Hugo Annerfors, men han blev sjuk och dog året därpå. I oktober 1947 övertog Yngve Wilhelmsson redaktörsstolen på vilken han satt till 1968.

Västgöta-Bladet var höger och Yngve Wilhelmsson lät ingen sväva i tvivelsmål om detta faktum. Claes Rydholm:

– När det var val på den tiden, då hade högern till och med sin vallokal på *Västgöta-Bladet*. Det var många debatter då, med framförallt den socialdemokratiska tidningen *Skaraborgaren*. För

den skrev tidaholmaren och riksdagsmannen Birger Andersson. Han var i en väldig polemik med Yngve Wilhelmsson.

Enligt boken *Från bly till padda. Moderat presshistoria & profiler* utgiven 2014 levererade Yngve Wilhelmsson högerslag utan garderingar. *Skaraborgaren* angrep Wilhelmsson tufft och påstod en gång att han kallat stadens invånare för "boskaps-tjuvar och kvinnskändare". Det fick dock *Skaraborgaren* ta tillbaka. Det i huvudsak röda Tidaholm fortsatte att hålla sig till stadens tidning.

Trots Yngve Wilhelmssons utfall fortsatte tidaholmarna att köpa bladet. I mitten av förra seklet hade 97 procent av hushållen i spridningsområdet tidningen, enligt jubileumsutgåvan *VB 100 år*. Måste ha varit ett svårslaget svenskt rekord. Tidningen trycktes i cirka 5 000 exemplar.

Den långe och leende Anders Lilja tillträdde som redaktör 1968. Med honom bytte *Västgöta-Bladet* ledarstil. I sin Go'morron-spalt höll sig Anders Lilja mest till att skriva kåserande. I jubileumsutgåvan *VB 100 år* förklarade han att återkopplingen från läsarna var stor. Anders Lilja framhöll att han förhöll sig neutral i den politiska debatten.

Samhället var stätt i förändring och för pressen började en ny tid. Nygren/Tenor kallar utvecklingen för professionalisering och kommersialisering. Men samtidigt levde uppfattningen kvar om vad den lokala pressen borde vara.

I början av 1970-talet bodde jag i Göteborg men gjorde regelbundna besök hos föräldrarna i Tidaholm. Min mamma förstod vad jag ville ha. En prydlig hög gamla lokalnyheter låg och väntade på mitt nattduksbord. Jag kunde hämta in information om vem som fått förtjänstmedalj för vad, hur skörden blev, vem som gjort mål, om någon räddat en straff, om det brunnit någonstans och vilka beslut som fattats i kommunen. Jag märkte att Anders Lilja blivit redaktör och att Björn Rydholm inte bara skrev om sport. Jag visste inte att sonen Claes

växte till sig i Ekedalen strax utanför stan men kände till talesättet att äpplet inte faller långt från trädet.

Den vrickade foten

År 1965 blev *Västgöta-Bladet* uppköpt av *Jönköping-Postens* moderbolag Herenco. 1974 inleddes ett samarbete med *Falköpings Tidning*. Bladet fick fotosättning och tryckningen skedde i Falköping. Man utökade utgivningen från två dagar i veckan till tre – tisdagar, torsdagar och lördagar. År 1981 bildade Herenco-ägda Hallpressen i Jönköping Skaraborgspress med samarbete mellan *Falköpings Tidning*, *Skaraborgs Läns Tidning*, *Nya Lidköpings-Tidningen*, *Skövde Nyheter* och *Västgöta-Bladet*. Enligt *Historiska företag i Tidaholm* kunde *Västgöta-Bladet*, nu i tabloidformat, utkomma även på måndagar.

Under 1960-talet hördes kritik som gick ut på att lokaljournalistiken var harmlös. Nygren/Tenor nämner en debattbok av Håkan Hansson, *Anders Persson har vrickat foten*. Författaren kritiserade den lokala pressen för att vara inskränkt och rädd för att reta läsarna. De lokala tidningarna sysslade, ansåg han, med så kallad returinformation som tillfredsställde läsarnas behov att få läsa om sig själva. Chefredaktören för *Jönköpings-Posten* Stig Fredriksson såg kritiken som ”ett stilla och subtilt förakt för det lilla samhället och för den vanliga människan”. Stig Fredriksson menade att ”... när vi struntar i Perssons vrickade fot struntar vi också i en del av den lokala verkligheten.” Stig Fredriksson var även vd för Herenco-koncernen som ägde *Hallpressen*.

Claes Rydholm på telefon från Tidaholm:

– Anders Lilja avpolitiserade tidningen. Fredriksson och Hallpressen tog över tidningen i mitten av 60-talet. Den hade beteckningen allmänborgerlig, så redan där började det politiska vattnas ur. Lilja ville göra alla nöjda och en tidning på ett annat sätt än föregångaren.

En tidstypisk förstasida. Detta är det nummer av Västgöta-Bladet som mötte invånarna i Tidaholm lördagen den 6 december 1980. Lokaltidningens snälla anslag är kvar in i våra dagar. Men allt har inte varit frid och fröjd. När finansmannen Ivar Kreuger tog sitt liv 1932 betydde det katastrof för staden. Och upploppet på Tidaholms fängelse 1994 förskräckte och blev en riksnyhet.

I Tidaholm på den tiden verkade en stark personlighet, nämligen kommunisten Harry Persson. Jag minns HP när han knattrade runt i stan på sin moped. Han stannade ibland för att hälsa på folk men också för att sprida sitt kommunistiska budskap som han ibland sockrade med bjudkarameller. Han kom även med besk kritik av stort och smått i stan. Harry Persson skrev korthugget om sig själv i den kommunistiska tidskriften *Riktpunkt* (enligt Maria Campbell i bloggen *Bokmakaren*): ”En månad fängelse 1932 för föredrag. Avskedad 1926 och 1940 för politik. Nekad arbete många gånger för idéernas skull.”

Claes Rydholm fortsätter:

– Till och med kommunisten Harry Persson togs till nåder. Hade svårt att komma in i tidningen men i början av 1980-talet initierade *Västgöta-Bladet* en insamling till HP-bron (Harry Persson-bron), en gångbro över ån Tidån. Anders Lilja var inblandad och startade en insamling genom *Västgöta-Bladet* och de fick in mycket pengar. Finansierade större delen av bron så att den blev av. Det hade inte Yngve Wilhelmsson gjort, kan man säga.

Kanske räcker det att ta fram ett gammalt exemplar av *Västgöta-Bladet* för att få en känsla av tidningens positiva stil under Anders Liljas redaktörskap. Förstasidan lördagen den 6 december 1980 toppas – med ett drag av vänsterkryss – av den glada nyheten att ingen blir permitterad eller avskedad vid Bofors Plast på Tidaholmsverken, trots en ordersvacka. Anders Liljas Go'morron-spalt handlar om minskad elförbrukning i ett hyreshuskvarter "... till glädje för hyresgäster, som fått lägre hyra ...". Anställda vid ett jubilerande företag får dela på extra 35 000 kronor. En fastighet på V:a Drottningvägen 56 är föremål för intresse med ett jordvärmeprojekt. Bönder får utmärkelser för felfria mjölkleveranser och Dagens ros går till ledarna vid Fridhems barntimmar. Sidans nederdel täcks av annonser för klockor, tvättmaskiner, tapeter samt damkläder med olika lokala butikers logotyper.

Ny verklighet

Enligt Nygren/Tenor var vinsterna för de flesta dagstidningarna stabila under 1980-talet. Annonsintäkterna var i stigande och i branschen, skriver de, fanns uttrycket att tidningarna hade "en sedelpress i källaren". Lokaljournalistiken fick på flera håll muskler och inställningen blev att man borde syna vad politikerna sysslade med. 1995 avslöjade *Motala Tidning* med reportern Britt-Marie Citron hur kommunalråd använde skattepengar för egen lyxkonsumtion. Skandalen fick efterföljare i andra kommuner där lokala reportrar granskade politikernas kontokortsnotor.

Jag frågar Claes Rydholm om det har funnits utrymme för granskande journalistik för honom och hans kolleger på *Västgöta-Bladet*.

– Ja, säg så här, det finns ett önskemål om att det borde vara lite mer av den varan. Men vi får inte riktigt det utrymmet. Ambitionen finns. Vi får in tips och kan då gå vidare med det,

De många rösternas uttolkare i Tidaholm. Från vänster Thomas Gustafsson, Claes Rydholm och Per Ström. Reportrarna på Västgöta-Bladet gör lokalsamhället synligt. Bildkälla: Västgöta-Bladet.

men det finns inte tid för granskande projekt. Vi är i princip tre personer på redaktionen i dag.

Efter 1990 kom successivt utvecklingen av digital teknik. Enligt Nygren/Tenor förändrade digitaliseringen i grunden villkoren för journalistiken. De gamla traditionella aktörerna var tvungna att anpassa sig till en ny verklighet. Det blev helt nya ekonomiska förutsättningar jämfört med de gyllene åren under 1980-talet. 1990 läste 81 procent av alla svenskar mellan 16 och 85 år en tryckt morgontidning minst fem dagar i veckan. 2017 var siffran nere i 33 procent och i gruppen mellan 30 och 49 år var det bara 15 procent. Den trogna generationen var 65 plus (Nygren/Tenor).

– För de äldre tidaholmarna är *Västgöta-Bladet* oerhört viktigt. Det märker man, för de förnyar prenumerationen år efter

år. Men folk tycker nog att det ska gå bra för tidningen, oavsett ålder. Vi försöker få in digitala prenumeranter också, så det är klart att de är mer svårflörtade när vi vill ha betalt för produkten. De mellan 25 och 35 år är inte så sugna på att betala för det, säger Claes Rydholm.

Han tror att det är fyra inloggningar på varje prenumeration beroende på att ungdomar som flyttat från staden använder familjens lösenord.

– Vi ligger på en upplaga av cirka 2 700 totalt, men det finns ett mörkertal. Många fler läser tidningen än vad siffrorna visar.

Nygren/Tenor skriver att andelen digitala prenumeranter ökar långsamt för de flesta regionala och lokala tidningarna. Ägandet har koncentrerats till ett fåtal stora företag. Redaktionerna krymper och hälften av alla lokala redaktioner i Sverige har lagts ned. För att kunna ge ut alla tidningar återanvänder man innehåll inom koncernerna. Samtidigt förväntar sig läsarna att få de nära nyheterna. Balansgången är svår, fortsätter Nygren/Tenor. Claes Rydholm:

– Hallpressen skulle spara och det var på väg att *Västgöta-Bladet* och de andra tidningarna i Skaraborg skulle bli en läns-tidning. De lokala sidorna längst fram i tidningen skulle upphöra och ny layout var framme. Det var tal om att minska med någon tjänst här. Nu skulle det gå ut på att ge ut digitalt och få digitala prenumeranter.

Lokalpressens räddning

Då hände det som förändrade förutsättningarna för tidningarna utanför storstadsområdena. Bonnierkoncernen klev in på den lokala arenan. Man köpte bland annat Mittmedia och Hallpressen år 2020.

– Det var ju tur för oss. Bonniers hade en helt annan inställning och skulle prioritera den lokala bevakningen på orterna.

De som gillade små lokala tidningar blev räddade av Bonniers koncept, säger Claes Rydholm.

– Just nu har vi tre medarbetare på redaktionen: jag, Thomas Gustafsson, han är en trotjänare som har varit med sedan början av 1990-talet, och Per Ström. Nu för tiden kallas jag nyhetsredaktör, fortsätter han.

När Bonnier News Local 2020 tog över fick VGT-gruppen med *Västgöta-Bladet*, *Falköpings Tidning*, *Skaraborgs Läns Tidning* och *Skövde Nyheter* en gemensam chefredaktör och ansvarig utgivare. Dåvarande chefredaktören för de fyra tidningarna, Patricia Svensson, förklarade att man skulle fördjupa sport- och krim-journalistiken, öka kommungranskningen och utveckla läsardialogen.

– Vi samarbetar med andra tidningar. Fler är inblandade i produktionen – vi har en ”ambulerande” online-redaktör för webben och en printredaktör, säger Claes Rydholm.

Det står på *Västgöta-Bladets* hemsida att ni har bevakning dygnet runt. Hur går det ihop?

– Det har vi och under natten från klockan 23 sker det från Sundsvall. De har ögonen på händelser i Skaraborg. Händer det något kontaktar de lokalredaktörerna.

Vi avrundar samtalet och jag frågar Claes Rydholm om det under årens lopp har varit någon nyhetshändelse som stuckit ut extra mycket.

– En stor sak här var ju fångupproret. Fängelset brann och folk stod uppe på taket, minns Claes Rydholm.

Det som hände var att ett fängelseoroligheter bröt ut den 22 juli 1994 på Tidaholmsfängelset efter att ett bråk uppstått om toapapper. Fångarna beväpnade sig med tillhyggen och det hela urartade med att byggnader sattes i brand. Personalen backade och polisen höll sig utanför murarna. Stora delar av anstalten förstördes. På morgonen den 23:e gav upprorsmakarna upp efter att ha förskansat sig på ett tak. Upproret för-

ändrade hela kriminalvården. Den blev mer sluten än tidigare, står det skrivet i tillbakablickarna.

1958 var jag elva år gammal och det var då fängelset stod klart. Ibland tog jag en sväng förbi Marbodals industribyggnader, korsade järnvägsspåren för att sedan titta ut över det öppna landskapet bara för att få en känsla av frihet. Jag lät blicken glida längs skogsbrynet och det var i en tid då storspoven fortfarande vadade med sina långa ben i de fuktiga markerna och släppte ifrån sig ljudliga drillar att det var vår. Under fågelsång kunde jag se fängelset växa fram och jag undrade kanske hur det skulle bli i framtiden med höga murar i skogen.

Anstalten i Tidaholm är en av de största i Sverige och är av säkerhetsklass 1. Kriminalvården kallar på sin hemsida anstalten för Verksamhetsområde Tidaholm. Ibland ser och hör man begreppet ”på Tidaholm” om anstalten. Ger staden ett speciellt rykte. Men Tidaholm är ju mycket mer än ett fängelse.

Ty Claes Rydholm och hans kolleger finns där på *Västgöta-Bladet* och bidrar till att det lilla men viktiga samhället blir synligt.

Och för mig är Tidaholm inte bara *dåtid*. På nätet kan jag, om jag vill, följa de nutida händelserna i min barndoms småstad.

Udo Sponberg är pensionerad journalist. Under sina mer än trettio år på *Göteborgs-Posten* var han bland annat faktaredaktör och kåsör. Han har givit ut en roman, *Harkrankens sista resa*, och en samling vardagsfilosofisk kortprosa, *Spånvägar mellan himmel och jord*.

e-post: udo.sponberg@gmail.com

Ulla Carlsson

World Press Freedom Day 30 år

Den 3 maj 1991 antogs vid en UNESCO-konferens för afrikanska forskare och journalister i Namibias huvudstad Windhoek en historisk deklaration om pressfrihet. Två år senare utsåg FN just den dagen till World Press Freedom Day. Windhoekdeklarationen gav, skriver Ulla Carlsson, begreppet pressfrihet en innebörd som det är minst lika angeläget att erinra om nu som då – inte bara den 3 maj.

Varje år i maj högtidlighålls Pressfrihetsdagen runt om i världen och det finns goda skäl att 2023 uppmärksamma dess tillkomst.

Afrikanska forskare och journalister möttes de första dagarna i maj 1991 i Windhoek, Namibia, för en konferens arrangerad av UNESCO med 'Promoting an independent and pluralistic press' som tema. Det handlade om mediernas roll

i demokratiseringsprocessen. Konferensen resulterade i den deklaration som kom att benämnas Windhoek-deklarationen.¹

UNESCO:s generalförsamling antog deklarationen med en rekommendation till FN om att proklamera den dag Windhoek-deklarationen såg dagens ljus, den 3 maj, som *World Press Freedom Day*. Det beslutet fattade FN:s generalförsamling i december 1993.

Pressfrihetsdagen påminner staters *regeringar* om vikten av att respektera mediernas frihet, *medierna* om betydelsen av att reflektera kring frågor om pressfrihet och yrkesetik och *medborgarna* om kränkningar av pressfriheten – att medborgarna i många länder utsätts för censur och kontroll och att journalister och andra publicister trakasseras, attackerats, arresteras och till och med mördas.

Dagen uppmanar till att beakta grundläggande principer för mediernas frihet, bedöma tillståndet för yttrandefrihet och medier runt om i världen, försvara mediernas oberoende och journalisters säkerhet. Pressfrihetsdagen är också en minnesdag för de journalister som har förlorat sina liv när de utövade sitt yrke.

Windhoek-deklarationen gav begreppet pressfrihet en universell innebörd. Sedan deklarationen antogs av FN:s generalförsamling 1993 har principen att pressfrihet kräver ett mediasystem som är fritt, pluralistiskt och oberoende varit normgivande på den globala arenan.

Varför en deklaration om pressfrihet?

Windhoek-deklarationen ska ses mot bakgrund av två historiska skeenden: dels kalla krigets slut 1991, dels avkolonialiseringen i Afrika där Namibias självständighet 1990 anges som en ”slutpunkt”.

¹ The Windhoek Declaration 1991. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000093186>.

UNESCO, som är den organisation inom FN-familjen som har ett konstitutionellt mandat att främja yttrande- och pressfrihet, hade återhämtat sig efter en djupgående och långdragen konflikt som hade sin grund i den s.k. alliansfria rörelsens krav på en ny internationell informations- och kommunikationsordning (NWICO).² "Lösningen" blev en ny kommunikationsagenda 1989 som betonade både yttrandefrihet och medieutveckling. Aktörer med tidigare oförenliga ståndpunkter kunde nu ge UNESCO sitt stöd.

Efter järnridåns fall kunde viss enighet nås om vikten av en minskad roll för staten rörande medierna där i stället det civila samhället och näringslivet skulle stärka sina roller. Värdet av pluralism betonades i motsats till hegemoni eller totalitarism. Innebörden var dock inte att ett renodlat marknadsbaserat system efterfrågades utan att staten gavs en viktig roll för att främja pluralism genom såväl reglering av monopol som stöd till public service och lokala medier. Stor vikt lades vid yrkesetiska frågor och journalisters säkerhet.

Det var när dessa förändringens vindar blåste, samtidigt som journalisters säkerhet påkallade uppmärksamhet, UNESCO sammankallade konferensen i Windhoek.

Windhoek-deklarationens innehåll

Artikel 19 om yttrandefrihet i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna utgör utgångspunkt för Windhoek-deklarationen. Redan i deklarationens första paragraf fastslås att en oberoende och pluralistisk press är grundläggande i

² Alliansfria rörelsen (Non-Aligned Movement (NAM)) har sin startpunkt i en internationell konferens i staden Bandung 1955. Samarbetet formaliserades sex år senare i Belgrad. Den alliansfria rörelsen kom att samla en majoritet av länderna utanför stormaktsblocken i syfte att bevaka sina intressen i världspolitiken utifrån ett avkoloniseringsperspektiv. I den andan antog FN:s generalförsamling 1974 en resolution för en ny rättvis internationell ekonomisk ordning, som följdes av kravet på en ny internationell informations- och kommunikationsordning (NWICO).

upprätthållandet av demokrati och ekonomisk utveckling. Den klassiska liberala uppfattningen om pressfrihet kompletteras på så sätt med institutionella och ekonomiska faktorer

De tre grundläggande principerna i Windhoek-deklarationen är att medierna ska vara

fria – lagstiftning som värnar yttrandefrihet, informationsfrihet, pressfrihet;

pluralistiska – mångfald av medier och journalistiskt innehåll, som återspeglar ett så stort antal åsikter som är möjligt; och

oberoende – utan statlig, politisk eller ekonomisk inblandning, professionell autonomi hos enskilda journalister, självreglerande mekanism/etiska regelverk och oberoende professionell journalistutbildning.

Därmed fastslås att pressfrihet (inkluderar även etermedier) kräver inte enbart lagstiftning som ger starka garantier för yttrande- och informationsfrihet utan också villkor som säkerställer mediepluralism och som möjliggör redaktionell självständig journalistik.

I särskilda paragrafer behandlas journalisters säkerhet. Då liksom nu var journalister under hot i diktaturer, konflikt- och krigsområden. Under 1970 och 1980-talen fängslades och även dödades många journalister i sin yrkesutövning.

I andra paragrafer betonas vikten av, förutom en professionell journalistutbildning, att oberoende fackliga organisationer och organisationer för utgivare och publicister finns på nationell nivå. Sist men inte minst handlar det om värdet av samarbete bland såväl journalister och publicister som utgivare i det egna landet, inom regioner och globalt för att värna, stärka och utveckla pressfriheten.

Windhoek-deklarationen med sina 19 paragrafer kom på så sätt att symbolisera ett nytt skede i världen vad gäller pressfrihet.

Mediernas roll prövas

Konferensen 1991 i Windhoek handlade i grunden om pågående demokratiprocesser i tidigare koloniserade länder. Deltagarna såg ljus på framtiden. Under de kommande två decennierna gick också demokratiutvecklingen framåt i stora delar av världen. Men för det senaste decenniet påvisar flera demokratiindex en stadig tillbakagång.³

När demokratiutvecklingen går bakåt innebär det att befolkningen i allt färre länder har tillgång till oberoende medier. Idag räknar man med att mindre än tio procent av världens befolkning har reell tillgång till fria medier och ett pluralistiskt medielandskap. Drygt 40 procent beräknas bo i länder där censur råder eller där användningen av medier är hårt kontrollerad. Återstående cirka 50 procent befinner sig däremellan.⁴

Yttrandefrihet, pressfrihet och informationsfrihet är i farozonen på många håll i världen. Det är något som har accentuerats med först covid-19-pandemin och därefter kriget i Ukraina. Pressfriheten och yttrandefriheten har inskränkts i flera länder. Sedan 2016 har tex 44 länder antagit eller ändrat lagar och förordningar som hotar yttrandefriheten och pressfriheten online. Desinformation, propaganda, konspiratoriska teorier och påverkansoperationer tillhör vardagen. Ropen på censur ökar – även här hemma.⁵

³ Boese, V.A., N. Alizada, M. Lundstedt, K. Morrison, N. Natsika, Y. Sato, H. Tai, and S.I. Lindberg. (2022). *Autocratization Changing Nature? Democracy Report 2022*. Göteborg: Varieties of Democracy Institute (V-Dem Institute), Göteborgs universitet. https://v-dem.net/media/publications/dr_2022.pdf.

⁴ 2022 *World Press Freedom Index*. Reporters Without Borders. <https://rsf.org/en/rsfs-2022-world-press-freedom-index-new-era-polarisation>. *Freedom and the Media 2019: A Downward Spiral*. Freedom House 2019. <https://freedomhouse.org/report/freedom-and-media/2019/media-freedom-downward-spiral>.

⁵ *World Trends in Freedom of Expression and Media Development*. 2021/2022. *Journalism is a public good*. Paris 2021: UNESCO, sid. 28. file:///C:/Users/xcarul/AppData/Local/Temp/380618eng.pdf.

Denna utveckling kan delvis förklaras av det faktum att den mediemiljö som möter medborgaren idag skiljer sig markant från mediemiljön vid Windhoek-deklarationens tillkomst. En avgörande skillnad är digitaliseringen av medier och mängden plattformar på internet som både ersätter och/eller kompletterar de traditionella medierna. Det är fråga om dominerande digitala plattformar som från början sågs som teknologiska konstruktioner men som med tiden har blivit såväl ekonomiska som socio-kulturella fenomen. En omsvängning som i grunden har förändrat relationen mellan teknologi, kapital, innehåll och användare.

Förenklat kan man tala om två huvudaspekter vad gäller dagens medie- och kommunikationssamhälle: dels erbjuds en enastående uppsättning resurser för människors dagliga liv och för sociala/politiska rörelser – till nytta och nöje; dels präglas nätkulturen av både gamla och radikalt nya maktprocesser. Marknaden för information och kunskap har i flera avseenden förvandlats till ett verktyg för olika typer av maktutövande – även antidemokratiska sådana.

Reportrar utan gränser konstaterar i sina kommentarer till pressfrihetsindexet 2022 att en ökande politisk polarisering underblåser informationsklyftor såväl inom som mellan länder.⁶ Den oredigerade opinionsbildningen i sociala medier riskerar därmed att ominvetgöra det redigerade likaväl som det representativa momentet i demokratin.⁷

Demokratin är en skör konstruktion som kräver ständig omsorg genom en konstruktiv politik som kan hantera de utmaningar och hot som uppstår. Återigen är det skäl att

⁶ 2022 *World Press Freedom Index*. Reporters Without Borders.

<https://rsf.org/en/rsfs-2022-world-press-freedom-index-new-era-polarisation>.

⁷ Carlsson, U. (2020). *Yttrandefrihet och medier i en orostid. Anteckningar inför Pressfrihetsdagen den 3 maj 2020*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet. <https://www.gu.se/sites/default/files/2021-05/Nr-85-Yttrandefrihet-och-medier-i-en-orostid.pdf>. Gustavsson, S. (2020). Den som vill ha demokrati måste lära sig vad det är. *Dagens Nyheter* 2020-01-20.

betona vikten av att göra demokratin begriplig och vad som krävs för att en demokrati ska överleva och utvecklas. Olika synsätt och intressen måste jämkas samman i en tid då osäkerheten om demokratins framtid är stor. Yttrandefrihet och självständiga medier som ett offentligt rum är fortsatt en grundsten i demokratin.

Windhoek-deklarationen idag?

Demokrati är en skral idé om kunskap och information för att förstå samhället och en vital samhällsdebatt saknas. Resultat i studie efter studie understryker att en sund, oberoende journalistik, särskilt undersökande journalistik, är avgörande för det demokratiska samhället. Utmaningarna för den fortsatta utvecklingen är flera men två bör särskilt betonas utifrån Windhoek-deklarationens innehåll.

För det första ett växande hot mot mediernas frihet och oberoende journalistik globalt – journalister får allt svårare att utöva sitt yrke – inte minst gäller det kvinnliga journalister. Det handlar t. ex. om övervakning och kontroll, självcensur, terrorism, antiterrorlagar och direkta hot mot – även mord på – journalister. Sedan 1993 har 1 561 journalister dödats när de utövade sitt yrke (oktober 2022).⁸ Samtidigt har fängslandet av journalister nått rekordnivåer. Nära 75 procent av kvinnliga journalister säger sig ha mött hot om våld online i sitt arbete.⁹

För det andra nedgången i den traditionella affärsmodellen för medieföretag. När annonsintäkterna går till de stora internetplattformarna resulterar det i problem med finansieringen

⁸ <https://en.unesco.org/themes/safety-journalists/observatory>.

⁹ *World Trends in Freedom of Expression and Media Development*. 2021/2022. *Journalism is a public good*. Paris 2021: UNESCO, sid. 98. file:///C:/Users/xcarul/AppData/Local/Temp/380618eng.pdf.

av en kvalificerad journalistik. Sedan 2016 har reklamintäkter för traditionella medier minskat med ca 50 procent.¹⁰

Digitaliseringen har i grunden förändrat informationsekosystemet, vilket ställer krav på journalistiken om den ska kunna fungera som drivkraft för ett öppet och inkluderande offentligt samtal. Journalistikens koppling till publiken och till demokratiska värden är avgörande. Detta kan inte ske utan samhällets stöd men det handlar också om att journalistiken likaväl måste bidra för att rädda sig själv.¹¹

Mot den bakgrunden är det tveklöst av värde att begrunda Windhoek-deklarationens paragrafer. Inte minst de om oberoende: att upprätthålla värderingar som opartiskhet, etik, kritiskt tänkande och professionell journalistutbildning. Paragraferna om samverkan är angelägna i dagens mediasystem: inom och mellan nyhetsredaktioner, med branschen, universitet, teknikföretag, etc. – lokalt, nationellt, regionalt och globalt. Journalisters säkerhet är fortsatt en ödesfråga.

Medborgare har rätt till en trovärdig, verifierad och kontextualiserad information för att kunna fatta rimliga beslut på politiska, kulturella och sociala arenor. Det handlar om att förstå den reella innebörden av pressfrihet. Om det är Windhoek-deklarationen en påminnelse – inte bara på Pressfrihetsdagen den 3 maj utan årets alla dagar.

¹⁰ *World Trends in Freedom of Expression and Media Development*. 2021/2022. *Journalism is a public good*. Paris 2021: UNESCO, sid.18. file:///C:/Users/xcarul/AppData/Local/Temp/380618eng.pdf.

¹¹ Carlsson, U. (2021). Pressfrihet i ett globalt perspektiv. *Dagens Arena* 2 maj, 2021. <https://www.dagensarena.se/essa/pressfrihet-ett-globalt-perspektiv/>.

Ulla Carlsson är professor vid JMG, Göteborgs universitet och innehavare av en UNESCO Chair on Freedom of Expression, Media Development sedan 2015. Hon var tidigare direktör för det nordiska kunskapscentret för medieforskning, Nordicom. Hon har publicerat en rad böcker om bl a medieutveckling, yttrandefrihet, medie- och informationskunnighet, varit styrelseledamot i flera internationella forskningsorganisationer och haft expertuppdrag för bl.a FN, UNESCO, EU, Nordiska ministerrådet och den svenska regeringen.

e-post: ulla.carlsson@gu.se

Ellinor Melander

Agitatorn som tidningsman

Under decennierna kring sekelskiftet 1900 var Hinke Bergegren (1861–1936) en välkänd – och starkt ifrågasatt – socialistagitator och sexualreformator. Han provocerade de flesta inom såväl socialdemokratin som borgerligheten. Men han var inte enbart en omstridd agitator. Han var också journalist, redaktör, skönlitterär författare, översättare och teaterkritiker. Ellinor Melander gör några nedslag i Hinke Bergegrens verksamhet som tidningsman.

Hinke Bergegren växte upp i ett högborgerligt, intellektuellt och välbärgat hem. Fadern, Evald Theodor Bergegren, var bokhandlare och förläggare, modern, Carolina Hillberg, en bildad kvinna med konstnärliga och litterära intressen. Paret fick sex barn, alla pojkar, och den näst yngste döptes till Bernhard Henrik, av skolkamraterna kallad Hinke. När Hinke var nio år avled fadern i tyfus, och ett år senare sålde änkan bokhandeln. Hon hade egen, ärvd förmögenhet och därför möjlighet att bekosta alla sönnernas läroverksstudier. Hinke gick sex år i Nya elementar och skötte sig bra i skolan. En stor del av

undervisningen upptogs av främmande språk. Förutom tyska, franska och engelska läste eleverna latin och grekiska de sista åren. Vid skolan fanns en litterär förening, där Karl Staaff var ordförande och Hinke sekreterare. Till kretsen hörde också Oscar Levertin.¹

Hinke Bergegrens debut i tidningsvärlden ägde rum i den konservativa *Gefle-Posten* i början av 1881. Under signaturen Sten blev den 20-åriga Hinke tidningens Stockholmskorrespondent och konstkritiker. Han skrev bland annat en serie artiklar om en nordisk utställning i Stockholm. Av de deltagande konstnärerna var det särskilt en, som fångade Hinkes intresse. Om Anders Zorns bidrag, sex akvareller, skrev han entusiastiskt: ”Herr Zorn framtrollar glödande färger, som äro överförda med stor raskhet. Hans framställning är originell och måste respekteras. Han är ännu ung och mycket lovande och kommer helt säkert att göra stora framsteg.” Som vi vet fick Hinke rätt. På sommaren skrev han fem långa artiklar om en stor konstutställning i Göteborg. ”Det är en förbluffande god konstkritik, måttfull och sansad”, enligt Waldemar Bernhard, en av Hinkes biografer.²

Under åren 1882–1884 befann sig Hinke utomlands för att studera teater och konst. Han besökte bland annat Köpenhamn, Berlin, Köln och Paris. I Bryssel blev han omvänd till socialismen. Han bekantade sig med de nya socialistiska lärorna, köpte och läste *Kommunistiska manifestet* och andra socialistiska skrifter. I juni 1884 var Hinke tillbaka i Sverige.³ Året därpå medverkade han i den radikala veckotidningen *Blänkaren* med

¹ Waldemar Bernhard, *Hinke Bergegren* (Stockholm: Folket i bilds förlag, 1950), s. 8–12; För en utförligare redogörelse av Hinkes barndom och uppväxt, se Hans Lagerberg, *Små mord, fri kärlek. En biografi om Hinke Bergegren* (Stockholm: Carlsson bokförlag, 1992), kapitlet ”Överklassgossens barndom i sol och lek”, s. 10–27; Se även Bertil Boëthius, ”H. (Hinke) B. Bergegren”, i *Svenskt biografiskt lexikon*. Band 3 (1922), s. 437.

² Citaten är hämtade ur Bernhard 1950, s. 14.

³ Ibid., s. 20–22.

en serie äktenskapshistorier, som senare blev boken *Bältespännarna*. Tidningens redaktör hette Georg Lundström, känd som Jörgen i *Figaro*.⁴

Kortlivad konkurrent

På våren 1886 ledde slitningar inom *Social-Demokratens* redaktion till att några, som opponerade sig mot redaktören August Palms linje, bestämde sig för att ge ut en egen tidning som konkurrent till *Social-Demokraten*. Bland de oppositionella fanns Hinke Bergegren och Fredrik Sterky.

I juni 1886 utkom det första numret av *Nya Samhället*. Som redaktör och utgivare för tidningen stod tunnbindaren Jöns Mårtensson Engström. I *Nya Samhället* framträdde Hinke för första gången som socialist.⁵ Under signaturen B.H.B skrev han artikeln ”Bonden och jordbruksarbetaren”, som inleds med följande ord:

Den socialdemokratiska rörelsen har (som naturligt är) i början alltid varit inskränkt till de större städerna eller industri-centra. Denna omständighet har af socialismens motståndare städse betraktats som ett bevis för att socialismen aldrig skulle vinna landtbefolkningen och följaktligen vara ogenomförbar. Detta är ett nytt exempel på sanningen af den gamla satsen, att man gerna tror hvad man hoppas. Ty att det nuvarande samhället, däri allt är så godt och så välbestäldt, skall förbli som det är, utgör väl dessas – socialismens motståndare – käraste förhoppning. Visserligen erkänna många af dem, att det både i ett och annat hänseende tarfvas små förändringar, men en omgestaltning, som hotar sjelfva de största orättvisorna, nej, det gå de icke in på. Och, som sagdt, de tro icke håller på en sådan omgestaltning. Proletariatet i städerna – så resonnera de – är ett försvinnande fåtal och följaktligen behöfver man icke allt-

⁴ Ibid., s. 25.

⁵ Ibid., s. 26 f.

för mycket fästa sig vid dess "socialistiska fantasier", ty dessa kunna ju ändå aldrig slå rötter hos den lyckliga, kärnsunda landtbefolkningen.⁶

Efter denna inledning diskuterade Hinke några skrifter av de tyska socialdemokraterna August Bebel och Karl Liebknecht, vilka visade hur bönderna på sikt skulle komma att samman-smälta med det egendomslösa proletariatet. Detta som en konsekvens av samhällets utveckling, när åkerbruket liksom all industri förvandlades till storindustri i ett storkapitalistiskt samhälle. För svenska förhållanden hade Hjalmar Brantings uppsats "En undergräfd magtställning" större betydelse, enligt Hinke. Branting försökte genom en mängd exempel utveckla åsikten, att de svenska bönderna ekonomiskt redan hade bör-jat resan utför. Med statistik visade han hur oerhört snabb minskningen av antalet småbönder varit under de sista åren. Bonden försvann som självägare och trycktes ned i daglönarnas klass. Sålunda blev det i sista hand arbetarfrågan som var den allt omfattande, "den hvars lösning i öfverensstämmelse med utvecklingens lagar är det enda nödvändiga för samhället".⁷

Nya Samhället blev inte långlivad. Sedan *Social-Demokraten* antagits som socialdemokraternas centrala organ lades *Nya Samhället* ner och konflikterna inom *Social-Demokratens* redaktionsledning dämpades. I september utkom *Nya Samhällets* sista nummer.

Hinke ville fortsätta med journalistisk verksamhet och behövde lära sig mer om journalistyrket. På sommaren 1887 fick han möjlighet att gå som novis på *Aftonbladet* under redaktionssekreteraren Anders Jeurlings ledning. Hinke ansåg att Jeurling var en "storartad läromästare".⁸

⁶ B.H.B., "Bonden och jordbruksarbetaren", *Nya Samhället* 19/6 1886.

⁷ Ibid.

⁸ Bernhard 1950, s. 34.

*Odaterat porträtt av
Hinke Bergegren i
30-årsåldern. Foto:
Herm. Hamnqvists
Atelier, Stockholm.*

Den röda flaggen

Efter *Nya Samhällets* nedläggning blev Hjalmar Branting till en början August Palms medredaktör på *Social-Demokraten*. Branting framstod emellertid alltmer som socialdemokraternas ledare. Den 1 april 1890 blev *Social-Demokraten* dagstidning. Hjalmar Branting fortsatte som redaktör och Hinke fick fast anställning som *Social-Demokraten*s redaktionssekreterare. Upplagan började sakta stiga till ca 4 000 ex. På hösten 1891 fick August Palm mot sin vilja lämna *Social-Demokraten*s redaktion.

Hinke och Branting hade olika åsikter i mycket som rörde den socialdemokratiska partipolitiken. Det dröjde inte länge förrän de började bli oense om, vilken väg partiet skulle ta. Hinke ansåg att partiet borde arbeta utomparlamentariskt

genom allmänna strejker och revolution, medan Branting förespråkade den parlamentariska och reformistiska linjen.⁹

Hinkes radikalsocialistiska åsikter ledde snart till en brytning dem emellan, och efter ett halvår, i november 1890, sade Hinke upp sin plats och lämnade tidningen. Nu ville han starta en egen tidning.

Den 15 mars 1891 utkom första numret av veckorevyn *Under röd flagg* med Hinke Bergegren som redaktör och utgivare. Tidningen var liten till formatet och typografiskt välgjord. Första sidan var tryckt i två färger, svart text och en konstnärligt tecknad röd barrikadfana.

Nu hade Hinke ett eget organ där han fritt kunde uttrycka sina åsikter. Hans språkbruk ändrades och den Hinke, som skulle bli ifrågasatt från både höger och vänster, började ta form. Hans stavning var ibland lite egensinnig, men det var inte ovanligt före stavningsreformen 1906.

»Salongsanarkisten»
Teckning av Albert Engström i Strix

»Salongsanarkisten.» Teckning
av Albert Engström i Strix.

Innehållsmässigt strävade *Under röd flagg* efter att försöka förena olika socialistiska idéer som anarkism och marxism. Den svenska socialdemokratin var vid den här tiden förankrad i marxismen, och Hinke räknade sig fortfarande som socialdemokrat, om än en kritisk sådan. De revolutionära inom partiet ansåg att generalstrejken skulle leda till revolution. Partiledningen såg

däremot generalstrejk som ett medel för ett successivt maktövertagande. Hinkes artiklar i *Under röd flagg* kommenterades och kritiserades ofta av Hjalmar Branting i *Social-Demokraten*

⁹ Lagerberg 1992, s. 69–75; Boëthius 1922, s. 437.

och av Axel Danielsson i *Arbetet*. De såg Hinkes tidning som ”ett revolutionsromantiskt slyngelutspel” som skulle komma att splittra partiet.¹⁰

I *Under röd flagg*s första nummer inledde Hinke med den programmatiska artikeln ”Förbannelsens treenighet”. Denna treenighet bestod, enligt honom, av den privata äganderätten, religionen och äktenskapet. Artikeln inleds:

Öfverallt jäser det ibland proletärerna, de egendomslösa, som, trälände, slita som hundar och som hundar jäktas. Hungerpiskans snärtar drifva dem in i slafveriets tvångströja. På ena sidan står nöden på lur, på den andra arbetets förbannelse. Ty arbetet *är* för stora flertalet en förbannelse i storkapitalismens samhälle. Eller rättare: arbetets förbannelse är liktydig med den förbannelse, som heter **privat eganderätt**. Utan medel att kunna lefva måste han eller hon, löneslafklassens son eller dotter, sälja sig till snart sagt hvilket arbete som helst. Arbetet blir på så vis en börda för de flesta af samhällets medlemmar. I följd af den oförnuftiga och onaturliga samhällsordningen tvingas de nämligen till ett arbete, som de icke känna någon kallelse för. Det är i den häftiga striden om mitt och ditt endast ett litet fåtal individer, som äro i tillfälle att kunna få utveckla sina anlag. [---] Häre kan ingen ändring ske förr än det lyckats de egendomslösa att afskaffa, förgöra lönesystemet, den privata eganderätten.¹¹

Om religionen skriver han:

Den privata eganderätten har en dräng: **religionen**. Det var statskyrkoprästerna, som arbetade med händer och fötter för tullarnes införande, m.a.o. *statskyrkoprästerna* gjorde drängtjänst åt *jordmonopolet*. Men å andra sidan ha *frikyrkoprästerna* agiterat för frihandel, m.a.o. för det *rörliga kapitalet*, under demokratisk mask gifvande tullarna skenet af den egentliga och värsta utsugaren [---] bägge öfverklassparterna, frihandlare och protektion-

¹⁰ <http://www.arbark.se/2008/11/hinke-bergegren-och-under-rod-flagg/>

¹¹ Osign., ”Förbannelsens treenighet”, *Under röd flagg* nr 1 (1891), s. 1.

nister, begagna präster och kolportörer, *enär de veta att religionen, vidskepelsen, ännu har makt öfver folket*. Detta människoslågtets plågoris, denna förbannelse, som i århundraden triumferat med sitt fördummelsegissel, måste bort, grusas, ödeläggas.¹²

Om äktenskapet skriver han avslutningsvis:

För att fullborda treenigheten sluter sig stilenligt till de båda nämnda klassamhällets förbannelser **äktenskapet**. Ett troget uttryck för den privata eganderätten (utsträckt äfven till pärson) betraktas äktenskapet såsom en den betydelsefullaste af samhällets grundvalar. Att anfalla det är synd mot den helige ande, ett brott som alla hycklare (med eller utan fjättrar) äro så angelägna att fördöma. Ruttenheten på det könsliga området är så utbredd, så stor, att det rent af blifvit en fara att röra därvid. Ett samhällets kräftsår, som mer och mer fräter omkring sig. Hur det än lofordas, äktenskapet, hur än dess, familjelifvets, lycka prisas, känna alla otaliga exempel på, hur engiftet sammankopplar naturer som alldeles icke passa för hvarandra; att *då* bådas *lycka* står på spel, fast *hyckleriet* håller det samman. Grundat på den eländiga könsfördömen, kan äktenskapet icke håller lösgöra sig från sin tvillingsyster: *prostitutionen*. Hur än denna senare fördömes, svärtas och förföljes, frodas den och tillväxer sida vid sida med den heliga kopplarinstitutionen. Båda fräta på individernas lycka och frihet, sprida gift och fördärf. [---]¹³

Hinkes programförklaring avslutas med orden: ”Den privata eganderätten, religionen, äktenskapet, det är förbannelsens treenighet, mot hvilken *Röd flagg* först och sist vill rikta sina skarpaste hugg.”

De som medarbetade i *Under röd flagg* var alla anhängare av den antiparlamentariska hållningen, och anarkistiska tankegångar användes ofta i polemik med partiledningen. Många skrev under pseudonym, men en del, som Gustaf H:son-Holm-

¹² Ibid, s. 1 f.

¹³ Ibid., s. 2.

<i>Under röd flagg</i>		
Veckorevy.		
Utoifvare: HINKE BERGEGREN.		
Pris: 8 öre.		Pris: 8 öre.
Nr 1.	Söndagen den 16 mars	1891.
Innehåll: Förbannelsens treningshet. — Under sen. — Den lagliga lumbagen. — Anarkismen. — Bland blodet och patroner. — Följning: Arbetslös.		

Första numret av
Under röd flagg.

berg, verkade under eget namn. Bland mer namnkunniga skribenter fanns Pjotr Kropotkin som bidrog med tre alster: ”Till de unga proletärerna”, ett yttrande om Pariskommunen samt en text om kvinnoförtryck. Karl Kautsky och Friedrich Engels medverkade också och liberalen John Stuart Mill citerades om frihetsbegreppet.¹⁴

Under röd flagg blev inte heller långlivad. Den utkom med nio nummer.¹⁵ Hinke valde att lägga ner tidningen, sedan han på sommaren 1891 blivit erbjuden att överta redaktörskapet för Östergötlands Arbetarepartis tidning *Proletären*.

Signaturen Lucifer

Från juli 1891 till januari 1892 var Hinke Bergegren redaktör för *Proletären*, som hade grundats 1888 och gavs ut i Norrköping. Tidningen företrädde tidvis den av socialdemokraterna förkastade revolutionära linjen, vilket passade Hinke, men förmodligen bidrog till att den tilläts gå under och glömmas bort. *Proletären* var unik och presshistoriskt intressant genom att det var arbetarna själva, som nästan hela tiden redigerade den.¹⁶

¹⁴ <http://www.arbark.se/2008/11/hinke-bergegren-och-under-rod-flagg/>

¹⁵ Dessa nummer har digitaliserats, se <https://marxists.org/svenska/tidskrifter/under-rod-flagg/>

¹⁶ Om *Proletärens* historia, se Birgit Petersson, ”Tidningar som industri och parti”, i *Den svenska pressens historia. II*, red. Karl-Erik Gustafsson & Per Rydén (Stock-

Proletären var fattig och hade svårt att få annonser, upplagan var liten och trycktes på en handpress. Innan Hinke tillträdde som redaktör, hade tidningen redigerats på lediga stunder av skraddargesällen Linus Edman, som inför Hinkes övertagande skrev till honom: ”Jag sänder dig sista numret. Du får icke döma strängt, ty som du vet måste jag arbeta 12–14 timmar, ibland 16 timmar om dagen, och sedan är det svårt att orka redigera en tidning, så som vore önskligt.”¹⁷

I det första numret som redaktör, den 3 juli 1891, skrev Hinke, under signaturen Lucifer, en mycket kritisk artikel riktad mot den radikala tidningen *Östgöten*. Hinke hade i den velat publicera en prenumerationsannons angående *Proletären*, men blivit nekad av *Östgötens* redaktion. Artikeln har rubriken ”På slaktbänken” och inleds på följande sätt:

”Värkligt frisinne” och folklighet, det är *Östgötens* stora dygder – i dess egna ögon. Fast i själfva verket är den lika färglös som t.ex. *Dagens Nyh.*, ja som etthvert blad måste vara, som ständigt har sin publik i tankarna. Det hindrar emällertid icke, som sagt, *Östg.* ifrån, att alltjämt glänsa med sin frisinthet, som, närmare påsedd och granskad, också visar sig vara blott en yttre påklädnad, tidn. kan kasta af sig, om så behöfs. [---] Det hutlösa i att vägra införa en annons, hvaremot icke finnes det minsta att anmärka, bör stå tydligt och klart för enhvar. Det skall just vara en ”värkligt frisinnad” tidning som begagnar ett så uselt medel för att mota en konkurrent. Ty det är naturligtvis där skon klämmer. Ännu – det är visserligen sannt – är det lilla, föraktade socialistbladet ingen farlig medtäflare – det är endast veckotidning ännu; – men den dag nalkas förvisso då konkurrensen blir alltför obehaglig för *Östg.*¹⁸

Det var inte bara *Östgöten* som var kritisk till *Proletären*. *Social-Demokraten* hade inför Hinkes redaktörskap publicerat en arti-

holm: Ekerlids förlag, 2001) s. 290–296.

¹⁷ Citerat ur Bernhard 1950, s. 42 f.

¹⁸ Lucifer, ”På slaktbänken”, *Proletären* 3/7 1891.

kel, som Hinke benämnde ”en groda, en tocken där klumpig, äcklig, pösande en”, i vilken det undrades vilken hållning tidningen nu skulle få.

Proletären kan slå in på två vägar. *Antingen* modifierar dess nuvarande redaktör sin nuvarande ståndpunkt, i öfverensstämmelse med kontrahentförsamlingens beslut, att tidningen fortfarande skall hålla *rent socialistisk* färg. [...] Eller också fortsätter den nuvarande redaktören att predika anarkismen, kontra socialdemokratien. Den närmaste framtiden skall visa hur härmed blir. Hvad vi i dag velat ha fram är blott denna spådom: om Norrköpings-organet kommer att bestå, blir det därigenom att redaktören anpassar sig efter tidningens naturliga färg, icke genom att tidningen anlägger de väl skarlakansröda, men vid närmare granskning dock icke tvättakta färger, hvilka redaktören på halfåret hissar.¹⁹

Det ”skarlakansröda” avsåg naturligtvis *Under röd flagg*. Hinke menade att artikeln i *Social-Demokraten* bara var ”det förhatliga, *pärsonliga gläfsset*”, som kom till uttryck från Brantings sida.

Hinkes tid på *Proletären* blev inte lång. Han slutade som redaktör i januari 1892. Det var snart dags för honom att avtjäna sitt första fängelsestraff.

Hinke Bergegren satt i fängelse under fyra perioder i sitt liv. År 1892 dömdes han för ärekränkning, 1895 dömdes han för att ha uppmanat gruvarbetarna att stoppa strejkbrytarna vid gruvstrejken i Norberg, 1907 dömdes han för att ha försökt förleda värnpliktiga till ohörsamhet och 1911, slutligen, dömdes han för att ha sårat tukt och sedlighet genom ett föredrag. Här ska tilläggas att flera av de socialdemokratiska ledargestalterna, bland annat Hjalmar Branting, också tillbringade kortare perioder på Långholmen.

¹⁹ Citerat ur *ibid.*

"Mörksens furste." Original-teckning av Knut Stangenberg i Sveriges Pressarkiv i Riksarkivet.

Till Paris

Efter den andra fängelsevistelsen, på våren 1895, lämnade Hinke Sverige. Tillsammans med sin journalistkollega, vän och älskarinna Hilda Sachs reste han till Paris, där paret stannade i tre år, till hösten 1898. Hilda Sachs var verksam som Pariskorrespondent för *Dagens Nyheter* och *Nya Dagligt Allehanda*. Vad Hinke ägnade sig åt är mer oklart. Enligt Hans Lagerberg hade Hinke hoppats på att kunna göra en internationell författarkarriär men misslyckats, och inte heller de svenska teatrarna var intresserade av hans pjäser.²⁰

På våren 1900 var Hinke och Hilda Sachs tillbaka i Paris, nu för att rapportera från den stora världsutställningen: Hinke för *Social-Demokraten*, Hilda för *Svenska Dagbladet*, *Norrköpings Tidningar* och *Idun*.

I mars fick *Social-Demokraten*s läsare veta vad de hade att se fram emot:

Från Paris-utställningen kommer Soc.-D. att meddela egna korrespondenser från en med Paris i grund förtrogen penna. I olikhet med hvad den öfriga pressens brefskrivare göra, komma de skiftande företeelserna vid den stora världsexpositionen att i Soc.-D. behandlas och belysas med tanke på dem, som skapat underverken, på arbetarne. Vi anföra redan i morgon ett första

²⁰ Lagerberg 1992, s. 119.

orienterande brev från Soc.-D:s utställningskorrespondent, vår gamla medarbetare hr H. Bergegren.²¹

Att Hinke fick detta uppdrag av Branting, som dessutom betonade att Hinke var ”en gammal medarbetare”, kan tyckas något märkligt. Hade osämjan dem emellan upphört? Kanske ansåg Branting att Hinke hade kvaliteter som skulle komma till sin rätt i hans roll som kåsör. Lagerberg antyder, att Branting möjligen ville bli av med Hinke ett tag. Oavsett vilket, så redovisade Hinke sina intryck från utställningen i ett stort antal artiklar, från mars till november 1900.

Hinke följde Brantings instruktioner om att fokusera på arbetarna som hade ”skapat underverken”. Det var hela utställningsområdet med dess otaliga, mer eller mindre fantastiska byggnader som avsågs.

I sitt första brev till tidningen berättade Hinke om det långdragna förarbetet med utställningen. ”Då jag för ett par år sedan lämnade Paris, var arbetet i och för utställningen länge sedan börjat. På mitt vis hade jag följt dessa arbeten. Sett stora byggnader rifvas, andra byggas om och grunder läggas till nya”, mindes han.²² Det var oöverskådliga skaror av arbetare som trälade där, dag efter dag, år efter år.

När Hinke och Hilda började rapportera till sina respektive tidningar, konstaterade de, att utställningsområdet och byggnaderna var långt ifrån klara. Hinke hade talat med de svenska arbetare som deltog i arbetet. De berättade om alla olycksfall som nästan dagligen förekom på arbetsplatsen. ”Än har en arbetare fallit från så och så många meters höjd, än har en planka störtat ned från en ställning och träffat nedanför

²¹ Osign., ”Från Paris-utställningen”, *Social-Demokraten* 26 och 27/3 1900.

²² H. Bergegren, ”Paris under världsutställningen. Några inledningsord till mina brev”, *Social-Demokraten* 28/3 1900.

stående arbetare; än så, än så, ibland en arm krossad, ett ben afslitit o.s.v.”²³ Dittills hade 27 arbetare dött.

När utställningen öppnade återstod fortfarande en hel del arbete. Den 14 april invigdes utställningen av president Loubet och handelsminister Millerand. Hinke berättar:

Utanför svenska villan voro ”vi svenskar” samlade; men arbetarne, de som i månader stretat och knogat voro icke vidare glada eller feststämda, ty allt intill det sista hade de fått hålla på, slutat 12 i natt och börjat 6 i morse. Hvad allt ändå är bakvändt! Just dessa borde väl ha varit de första, som bjudits in till det högtidliga öppnandet. I stället, hvilka äro de första, de själfskrifna (förutom utställningens högre funktionärer och tidningsmän)? Jo, alla ordensutstyrda narrar med titlar och adliga namn.²⁴

Vid prins Karls och prinsessan Ingeborgs besök på utställningen den 21 maj, lämnade Hinke tillfälligt sin omsorg om arbetarna, och roade sig i stället med att skalda:

I dag har svenska villan å världsutställningen år 1900 att anteckna en stor händelse. Det var fram på förmiddagen:

Prins Karl i ladan träder
Och följs af sin gemål.
Så hjärtligt han sig gläder
Att gå på svenska bräder,
Som fogats ha tillsamman
Med spik af Sverges stål.
Se hvilken lust och gamman
Uti hans blickars smil!
Han yttrar intet klander,
O nej, om villa Scholander
Till herr kommissarie Thiel.

²³ H. Bergegren, ”Paris under världsutställningen. Utställningens offer”, *Social-Demokraten* 8/5 1900.

²⁴ H. Bergegren, ”Paris under världsutställningen”, *Social-Demokraten* 18/4 1900.

Hästattäckena han finner
Så äkta svenska min sann,
Att han blott beundra dem kan;
Men dalkulldockorna vinner
Prinsessans välbehag.
Kring hallen. Med furstligt sinn
I kungslådan gå de så in,
Att audiens i nåder gifva
För de utvaldes lilla klick.

Och där sutto de än, då jag gick
Att dessa rader skrifva.
H.B.²⁵

Så länge Hinke höll sig till ämnet och skrev om världsutställningen gick allt bra, men vid ett tillfälle diskuterade han helt kort den franska inrikespolitiken. Då ingrep redaktör Branting och påpekade i en not att tidningens redaktion förbehöll sig att ”fortfarande vara af motsatt mening med vår värderade brefskrifvare i fråga om ’nationalism’ i Frankrike”.²⁶

Den konstintresserade Hinke ägnade naturligtvis stor uppmärksamhet åt konstutställningen. Han jämförde bland annat bidragen från Sverige, Norge och Danmark och konstaterade, att Danmark stod ut i jämförelsen. ”Att ett så litet lands artister kunna uppvisa ett så stort antal nya målningar är ju i och för sig rätt anmärkningsvärdt, men mera berömligt och värdt beundran är dock, att däribland påträffas så många taflor, både genrebilder och porträtt, af stort konstnärligt värde.” Viggo Johansen, Wilhelm Hammershøj och Anna Ancher nämns, liksom ”Danmarks stora porträttör” P.S. Krøyer.

²⁵ H.B., ”Svenska villan får främmande”, *Social-Demokraten* 28/5 1900. Med villa Scholander avsågs den svenska villan vid Nationernas gata på utställningsområdet. Hinke hörde till dem som inte uppskattade hur villan såg ut. Som en ”uthusbyggnad” eller en ”ladugård”, ansåg Hilda Sachs för sin del. Se Melander 2018, s. 129.

²⁶ H. Bergegren, ”Paris i dag. Storm efter stiltjen”, *Social-Demokraten* 28/5 1900.

Minst intressant var den norska avdelningen, som enligt Hinke var ”matt och mestadels utan vidare intresse”. Den svenska avdelningen hade fått kritik för att vara dålig och misslyckad, men Hinke höll inte med. ”Jag kan nu för min del icke finna, att vår utställning är misslyckad.” Trots att en del betydande konstnärer inte deltog, menade han, att utställningen ändå gav en ”ganska riktig bild af vår nutida konst”. Här nämns verk av bland andra Nils Kreuger, Carl Larsson, Hanna Pauli och Gustaf Fjaestad.²⁷

I november stängdes världsutställningen. Huruvida denna Frankrikes största utställning skulle spela in i den internationella konstens och industrins utveckling var svårt att förutsäga. ”Men vad man ganska visst kan våga påstå är, att dess sorgliga följder, bland hvilka ’dyr tid’ är en, skola, kanske under många år, såsom en ohygglig mara hvila öfver Paris och dess befolkning”, avslutade Hinke sitt sista brev till *Social-Demokraten*.²⁸

Brand och "Farorna"

Tidningen *Brand* grundades 1898 som organ för Sveriges ungsocialistiska parti. Mellan 1904 och 1916, med undantag för perioden 2/4 1911–6/9 1912, var Hinke Bergegren tidningens redaktör.²⁹ *Brand* blev Hinkes främsta och mest långvariga tidningsprojekt.

Bland *Brands* medarbetare fanns Erik Lindorm, Albert Jensen och Fabian Månsson. Innehållet i tidningen bestod av en blandning av politik, litteratur och kultur. Artiklar om mili-

²⁷ H. Bergegren, ”Paris under världsutställningen”, *Social-Demokraten* 8/11 1900.

²⁸ H. Bergegren, ”Världsexpositionen stänges. En sista återblick”, *Social-Demokraten* 12/11 1900; Om Hilda Sachs intryck från utställningen, se Ellinor Melander, *Frisinnad och omutligt modig. En biografi om Hilda Sachs* (Stockholm: Gidlunds förlag, 2018), ”Världsutställningen i Paris”, s. 128–132.

²⁹ Hinke avgick som redaktör 1911 i protest mot att Erik Lindorm hade avskedats efter en kontrovers inom det ungsocialistiska partiet. I juni 1912 återvaldes Hinke som redaktör.

tarismen och kyrkans makt var viktiga inslag. Där förekom även sexualupplysning, och man började tidigt ta in annonser om preventiv-

medel, vilket var olagligt. Vissa nummer beslagtogs, och *Brand* blev föremål för flera tryckfrihetsprocesser.³⁰

Men tidningen innehöll också mycket skönlitteratur, påpekar Waldemar Bernhard:

Läser man gamla årgångar av *Brand* finner man där inte bara grova ord utan mycket som är läsvärt och allmänbildande för den ungdomliga publik, tidningen hade. Hinke kan till och med verka borgerlig. Man märker ännu hos denne ateistiske revolutionär den litterära och fromma moderns inflytande. Han ägnar stort utrymme åt moderns kära klassiker och avtrycker i *Brand* dikter av Stagnelius, Creutz, Nordenflycht, Lenngren, Leopold, Kellgren o.s.v.³¹

Hinke själv skrev biografiska artiklar om Émile Zola, Henrik Ibsen, August Strindberg, Edgar Allan Poe och William Morris. Han införde också berättelser av Mark Twain, Leo Tolstoj och Maxim Gorkij samt artiklar av anarkisterna Pjotr Kropotkin och Élisée Reclus.³²

Under Hinkes tredje fängelsevistelse, från februari till december 1907 i Ystads kronohäkte, fortsatte han att redigera *Brand*. Han skrev också en serie kåserier för tidningen, "Från min salong", där han skildrar tillvaron i fängelset. Det första kåseriet handlar om hans intryck av cellen den första dagen:

³⁰ Gunilla Lundström, "En värld i rubriker och bilder", i *Den svenska pressens historia. III*, red. Karl-Erik Gustafsson & Per Rydén (Stockholm: Ekerlids förlag, 2001), s. 62; Lagerberg 1992, s. 297.

³¹ Bernhard, s. 50.

³² Ibid., s. 51.

Den är liten och näpen, mycket enkel, utan någon som helst lyx – såvida inte dit skall räknas nattstolen. Den står i hörnet, vis-à-vis matbordet, blott en halv meter därifrån, antagligen för att lära fången snygghet och fin smak. Och jag, som dyrkar solen, har endast en liten smal glugg till fönster högt uppe vid taket. [...] Det ljusnar. Min lilla fönsterglugg är icke bortglömd av solen. Se hur det glänser som om det vore det dyrbaraste kristallglas. Det leker och jublar av tusenden lätta strålar och på väggen mitt emot gluggen avtecknar sig fönstergallret i den kärleksrika solens mattröda dager. Det är livet härinne i cellen.³³

Av Hilda Sachs brev till Hinke framgår, att hon bistod honom som medhjälpare i *Brand*. Hennes medverkan som spökredeaktör skedde helt anonymt, så utan hennes brev skulle vi inte ha känt till detta. ”Ditt förslag, att jag skulle vara ett slags red.sekr. mottages med glädje. Kom nu ihåg, att jag verkligen intresserar mig för detta i högsta grad”, skrev hon i september 1907.³⁴ Hälften av Hildas brev till Hinke under 1907 – då han alltså

befann sig i Ystads kronohäkte – handlar om hennes medverkan i *Brand*. Hon kommenterade och gjorde ändringsförslag, översatte artiklar, hade förslag till bilder och omslag med mera. ”Dikten ’Plikter’ är en utmärkt bra dikt, och det är märkvärdigt, hvad många bra dikter det kommer in ändå. Jag skall i dagarna skicka en revide-

”Nu ä’ Hinke lös.” *Hinke lämnade Ystads kronohäkte julen 1907. Teckning av okänd konstnär i Nya Nisse 28/12 1907.*

³³ Citerat ur Bernhard 1950, s. 56 f.

³⁴ Brev från HS till HB 7/9 1907, se Hilda Sachs, *Kära vän, hvad jag tänker på dig!* Hilda Sachs brev till Hinke Bergegren, utgivna och kommenterade av Ellinor Melander (Möklinta: Gidlunds förlag, 2019) s. 135.

ring af de sista du sände mig, om det ej blir just nu”, är ett exempel från november.³⁵

I årtal hade ungsocialisterna haft den antimilitaristiska frågan som en huvudpunkt på sitt program. När världskriget bröt ut 1914 ägnade *Brand* mycket utrymme åt antimilitaristisk propaganda. Man betonade, att proletärerna inte hade något fosterland och inte heller något otalt med andra länders arbetare. Nu gällde det att stå emot krigshetsarna och inse, att det var landets utsugarklass som var fienden.³⁶ Hinke hade en vag förhoppning om att kriget kanske skulle leda till revolution i Europa.³⁷

År 1916 lämnade Hinke redaktörskapet för *Brand*. Enligt Ivan Oljelund, som tog över som redaktör, var det först och främst krigsutbrottet, som hade gjort Hinke så besviken att han lämnade tidningen. Samma år blev han medlem av Sveriges dramatiska författarförening. Nu ville han få mer tid för sitt författarskap.³⁸

Ungsocialistiska partiets förlag gick bra, inte minst tack vare Hinkes böcker och broschyrer. *Brands* tillfällighetstidningar stärkte också ekonomin. De gavs ut efter *Gula farans* mönster. De ungsocialistiska tillfällighetstidningarna utgavs av olika ungdomsklubbar. Den första, *Gula faran*, utgavs 1905 av Kalmar socialistiska ungdomsklubbs agitationskommitté.

Ofta hade Farorna en halvnummerbeteckning med anknytning till *Brand*. Ibland fanns samma nummer dels med, dels utan nummerbeteckning.

Tillfällighetstidningarna var viktiga för agitationen. De var ett slags temanummer med varierande namn. Upplagorna var stora, ofta omkring 20 000 exemplar. Ett nummer, *Ryska faran* (1914), trycktes i hela 59 000 ex. Farorna var mycket agitato-

³⁵ Brev från HS till HB 7/11 1907, se Sachs 2019, s. 150.

³⁶ Lagerberg 1992, s. 284; Bernhard 1950, s. 91.

³⁷ Lagerberg 1992, s. 289.

³⁸ Ibid., s. 290; Bernhard 1950, s. 91.

riska. De innehöll mer politik och mindre kultur och skönlitteratur än *Brand*.

Format och utseende växlade. Titelvinjetterna var vanligtvis svarta, men andra färger förekom också. *Det stora blodbadet* (1914) trycktes i svart på rött papper i stort format.

Som fler exempel på *Brands* tillfällighetstidningar kan nämnas *Döden åt militarismen* (1909), *Den blågula faran* (1913), *Röda faran* (1913), *Ny moral* (1913), *Svarta faran* (1913) och *Den nya guden* (1914). Åren 1915–1916 utkom Farorna som *Nya Brands Månadshäfte*.³⁹

En förtjusande man

Den sista tidning Hinke regelbundet medverkade i, var *Folkets Dagblad Politiken*. Den hade efter den socialdemokratiska partisprängningen 1917 blivit organ för Sveriges socialdemokratiska vänsterparti med Carl Lindhagen som redaktör. Han efterträddes 1919 av Fredrik Ström. Hinke skrev både artiklar och krönikor, men framför allt teaterkritik. ”Hinkes teaterrecensioner, som han skrev på sin ålderdom, var sakliga och fina, sakliga och fina som den konstkritik han skrev som yngling”, enligt Waldemar Bernhard.⁴⁰

Till Hinkes 75-årsdag, den 22 april 1936, skrev teaterchefen Albert Ranft: ”Hinke Bergegren är en förtjusande man, han har en ton i sin kritik, som aldrig är personligt sårande, utan alltid rättvis och riktig. Hans insats på detta område måste betecknas som stor och fruktbringande.” Svenska Teaterförbundet hyllade Hinke med orden: ”Med tack för Edert stora intresse för vår konst och vår kår.”⁴¹

³⁹ Om *Brands* tillfällighetstidningar, se Bengt Brundins presentation med förteckning och register över de s.k. Farorna, i *Litteratur och samhälle*: meddelande från Avd. för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala, red. Lars Furuland, meddelande 8:109 (1972).

⁴⁰ Bernhard 1950, s. 93.

⁴¹ Ibid., s. 94.

Hinke Bergegren 65 år. Foto: Henry B. Goodwin 1926.

Hinke Bergegren började och slutade som kulturskribent. Hans stora intresse för konst, litteratur och teater visade sig ofta, inte minst i *Brand*. Även som agitator hade han som vana att avsluta sina politiska anföranden med ett litterärt föredrag eller en uppläsning. Han framstod som något av en folkbildare, samtidigt som han uppmanade massorna att göra revolution.

Referenser

- H.B., "Svenska villan får främmande", *Social-Demokraten* 28/5 1900.
- Bergegren, H., "Paris under världsutställningen. Några inledningsord till mina bref", *Social-Demokraten* 28/3 1900.
- Bergegren, H., "Paris under världsutställningen", *Social-Demokraten* 18/4 1900.
- Bergegren, H., "Paris under världsutställningen. Utställningens offer", *Social-Demokraten* 8/5 1900.
- Bergegren, H., "Paris i dag. Storm efter stiltjen", *Social-Demokraten* 28/5 1900.
- Bergegren, H., "Paris under världsutställningen", *Social-Demokraten* 8/11 1900.
- Bergegren, H., "Världsexpositionen stänges. En sista återblick", *Social-Demokraten* 12/11 1900.
- Bernhard, Waldemar, *Hinke Bergegren* (Stockholm: Folket i bilds förlag, 1950).

- B.H.B., "Bonden och jordbruksarbetaren", *Nya Samhället* 19/6 1886.
- Boëthius, Bertil, "H. (Hinke) B. Bergegren", i *Svenskt biografiskt lexikon*. Band 3 (1922).
- Lagerberg, Hans, *Små mord, fri kärlek. En biografi om Hinke Bergegren* (Stockholm: Carlsson bokförlag, 1992).
- Litteratur och samhälle*: meddelande från Avd. för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala, red. Lars Furuland, meddelande 8:109 (1972).
- Lucifer, "På slaktbänken" *Proletären* 3/7 1891.
- Lundström, Gunilla, "En värld i rubriker och bilder", i *Den svenska pressens historia. III*, red. Karl-Erik Gustafsson & Per Rydén (Stockholm: Ekerlids förlag, 2001).
- Melander, Ellinor, *Frisinnad och omutligt modig. En biografi om Hilda Sachs* (Möklinta: Gidlunds förlag, 2018).
- Osign., "Från Paris-utställningen", *Social-Demokraten* 26 och 27/3 1900.
- Osign., "Förbannelsens treenighet", *Under röd flagg* 1891:1.
- Petersson, Birgit, "Tidningar som industri och parti", i *Den svenska pressens historia. II*, red. Karl-Erik Gustafsson & Per Rydén (Stockholm: Ekerlids förlag, 2001).
- Sachs, Hilda, *Kära vän, hvad jag tänker på dig! Hilda Sachs brev till Hinke Bergegren*, utgivna och kommenterade av Ellinor Melander (Möklinta: Gidlunds förlag, 2019).
- <http://www.arbark.se/2008/11/hinke-bergegren-och-under-rod-flagg>
- <https://marxists.org/svenska/tidskrifter/under-rod-flagg>

Ellinor Melander är fil.dr i idéhistoria. Hon har varit förste arkivarie och chef för Sveriges Pressarkiv i Riksarkivet samt redaktör för *Presshistorisk årsbok*. Hennes forskning handlar om press- och kvinnohistoria.
e-post: ellinor.melander@gmail.com

Orla Vigsö

Budgetsatir i svensk dagspress

I svensk press illustrerades både nyhetsartiklar om och ledarkommentarer till regeringens budgetproposition länge så gott som alltid med satiriska teckningar. Men omkring 1990 dog den traditionen ut. Hur det kom sig har aldrig klarlagts. Orla Vigsö kan tänka sig flera orsaker.

Journalistik om ekonomi generellt och om statsbudgeten i synnerhet är väl något av det mest seriösa vi kan föreställa oss när vi pratar om svenska dagstidningar. Så förmodligen kommer det som en överraskning för många att det från början av 1900-talet fram till 1980-talet snarare har varit regel än undantag att illustrera redovisningen av budgetpropositionen med satirteckningar.

Efter 1980-talet verkar ingen tidning ha tagit upp traditionen, vilket kan ha att göra med att ekonomijournalistiken har växt och fått högre status. Men det kanske också beror på att det allmänna missnöjet med skattetrycket, som kom till uttryck i såväl socialdemokratiska som borgerliga tidningar vid den tiden började bli en mycket mer politisk fråga.

För några år sedan fick jag ett stipendium från Ridderstads stiftelse för historisk grafisk forskning för att studera satirteckningar i svensk dagspress 1890–2017. Jag valde då ut tio tidningar som jag skulle granska, och för att få fram ett rimligt antal dagar valde jag att gå igenom utgåvorna från januari månad vart tionde år, med start 1892. Jag valde januari för att undersökningen inte skulle krocka med val eller semester för riksdagen eller annat som kunde påverka frekvensen av satirteckningar. Men det visade sig att valet fick en annan positiv följdverkan: jag blev snabbt varse att i stort sett alla tidningarna illustrerade offentliggörandet av vårbudgeten med satirteckningar av olika slag. Det kom som något av en överraskning för mig, och när jag pratade med kolleger var det inget som de kom ihåg och det visade sig att det inte heller hade skrivits om detta. Så detta är ett försök att visa hur teckningar användes för att illustrera en av de tyngsta återkommande politiska händelserna och diskutera vilken funktion teckningarna hade.

Utveckling och status

Studien omfattar tio tidningar i en slumpmässigt vald månad (januari) ett slumpmässigt valt år varje decennium (det andra) i perioden 1890–2017, sista urvalsåret är dock endast fem år efter det föregående. Tidningarna som ingår är följande, med utgivningsår inom parentes och undersökningsperiod:

Aftonbladet (1830–nu), 1892–2017.

Arbetet (1887–2000), 1892–1992.

Dagens Nyheter (1864–nu), 1892–2017.

Expressen (1944–nu), 1952–2017.

Göteborgs-Posten (1813–nu), 1892–2017.

Ny Dag (1929–1990), 1932–1982.

Socialdemokraten (1885–1958), 1892–1952.

Stockholms-Tidningen (1889–1966), 1892–1962.

Svenska Dagbladet (1884–nu), 1892–2017.

Sydsvenska Dagbladet (1848–nu), 1892–2017.

I allt resulterade urvalet i ungefär 1 600 teckningar som sedan kodades för en rad variabler som var relevanta för att kunna ge en överblick över utvecklingen och statusen idag för satirteckningar: placering, ämne, relation, typ och ursprung. Efter en manuell genomgång sorterade jag ut drygt 100 bilder som fanns i samband med budgetredovisningen och som alltså utgör basen för denna artikel. Dock handlar det om "bild" i en lite oprecis betydelse, för i många fall fanns det ett flertal bilder på samma sida som har sparats som en enda fil. Jag kommer bl.a. därför inte att redovisa någon statistik när det gäller exakt hur många teckningar det fanns i vilka tidningar de olika åren; vad jag är intresserad av här är främst vilken typ av satir det handlar om.

I Sverige är det sedan mitten på 1990-talet så att riksdagen inleder arbetet med statens budget när regeringen senast den 15 april lämnar sin ekonomiska vårprioritet. Propositionen innehåller regeringens förslag till riktlinjer för den ekonomiska politiken och budgetpolitiken. Regeringen bedömer också det ekonomiska läget och hur ekonomin kommer att se ut framöver. I samband med att regeringen lämnar den ekonomiska vårprioriteten hålls en debatt där partiernas ekonomisk-politiska talespersoner deltar.

Tidigare lades "statsverkspropositionen", som 1975 ändrade namn till "budgetpropositionen", fram i januari och följdes då av en "remissdebatt" (senare kallad "allmänpolitisk debatt"). Remissdebatten var både en diskussion om regeringens handlande det senaste året, ett slags politiskt och ekonomiskt bokslut, och en diskussion om planerna för statens utgifter och inkomster under det kommande året.

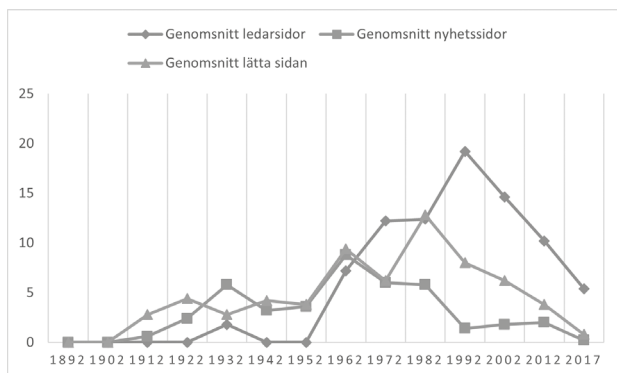
Utan att gå för långt in i detaljer kring statsbudgeten kan man konstatera att samhällets utveckling har inneburit en

mycket mer omfattande och detaljerad budget. Staten är involverad på fler verksamhetsområden, och som en konsekvens av det omfattar budgeten fler och fler poster. Det syns tydligt i materialet, där de tidigaste diskussionerna handlar om en handfull verksamhetsområden medan de från 1960-talet omfattar mångfald fler.

Ny tendens

Tittar man i dagens svenska tidningar är det stor risk att man inte hittar någon satirteckning alls, men gör man det är det antingen på ledarsidorna (i *DN* och *Aftonbladet*) eller bland insändarna (i *DN*). Men så såg det inte ut förr i tiden. När satirteckningar började dyka upp i svenska dagstidningar fanns de främst på nyhetssidorna och på vad jag kallar ”lätta sidan”, det vill säga den plats där kåserier, roliga notiser och så vidare fanns och som fortfarande finns i *DN* som Namn & nytt. Det var först på 1960-talet som satirteckningar på allvar började publiceras på ledarsidorna.

Urvalet i denna undersökning inkluderar tio tidningar, men det är endast fem av dessa som har utkommit oavbrutet sen 1892: *Aftonbladet*, *Dagens Nyheter*, *Göteborgs-Posten*, *Svenska Dagbladet* och *Sydsvenskan*. Se figuren nedan.

Placering av satirteckningar. Genomsnitt för "de fem" – Aftonbladet, Dagens Nyheter, Göteborgs-Posten, Svenska Dagbladet och Sydsvenskan – 1892–2017.

Det är tydligt att det är på 60-talet som tendensen förändras och satirteckningar på nyhetssidorna blir mer och mer ovanliga för att 2017 ha försvunnit helt. Med tanke på hur stor nyhet budgetpropositionen var, och att det inte var ovanligt att nyhetsartiklar illustrerades med satirteckningar, är det kanske inte förvånande att så också var fallet med budgeten. Man kan dessutom förvänta sig att det även på ledarsidorna förekom satirteckningar kring budgeten, och samma sak med "lätta sidan" – det var helt enkelt en händelse som kunde ge upphov till teckningar på alla sidor där teckningar förekom. Man kan dessutom förvänta sig att det även på ledarsidorna förekom satirteckningar kring budgeten, och samma sak med "lätta sidan" – det var helt enkelt en händelse som kunde ge upphov till teckningar på alla sidor där teckningar förekom.

Kritik på vers

Som man i diagrammet ovan kan se har det sedan åtminstone 1912 funnits satir på tidningarnas "lätta sida". En stor del av denna satir fanns i form av "veckorevyer" med en rad olika ämnen från veckan som gått, oftast på rimmad vers. Även "dagsverser" var populära. Ordet "dagsvers" är enligt Svensk ordbok belagt i svenska språket från 1917 som benämning för "tillfällighetsdikt som knyter an till aktuella händelser och vanligen publiceras (regelbundet, ibland dagligen) i tidning". Formen var mycket populär, inte bara i Sverige, och får förmodligen ses som en variation på revyvisan (ordet belagt från 1897). Med andra ord handlar det om en text som knyter an till en existerande och välkänd genre men som man flyttar över till ett nytt medium så att den når en bredare publik. Dagsvers och revyvisa är bra exempel på satirens kombination av underhållning och mild kritik, för även om rim kanske kan göra en text lättare att minnas, är dess huvudsakliga funktion att underhålla. Dessutom kan man konstatera att det kritiska elementet

VECKANS SPALTPARAD

i teckningar av RIMPAN
Text av SIMPAN

*Signaturerna Rimpan – tecknaren Nils Ringström – och Simpan – vars
borgerliga identitet är okänd – kommenterade i Svenska Dagbladet den
17 januari 1932 årets statsverksproposition.*

i dagsverser sällan är speciellt vasst eller fördömande utan lite
förlöjligande och roande.

Det gäller också för satir om budgeten. 1932 har *Svenska
Dagbladet* en fyrruting med rimmad text med fokus på finans-
minister (senare statsminister) Felix Hamrin.

Bruket att kommentera budgeten på satirisk vers höll i sig
fram till andra världskriget, sedan verkar det ha blivit omo-
dernt. I de flesta fallen jag har sett av genren har texten varit
det klart viktigaste, med teckningarna som illustration, om
än med milt karikerade politiker. I *Stockholms-Tidningen* 1932
avbildas remissdebatten till exempel som en pastisch på Ody-
séen med statsminister Carl Gustaf Ekman som Odysseus och
de politiska motståndarna som krigare och sjömonster.

En aspekt av budgetsatiren som är helt tydlig från början
är hur den gör budgeten till en fråga om personer och i syn-
nerhet två: statsministern och finansministern. Men teck-
ningarna ger lite olika syn på de två statsrådets roller genom
decennierna, vilket bl.a. har att göra med om det är remiss-
debatten eller själva budgeten som är föremål för satiren. Jac

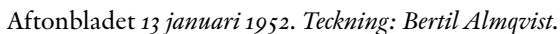
Hans excellens statsministern drömde i natt...

Dagens Nyheter 18 januari 1932. Teckning: Carl Agnar Jacobsson.

(Carl Agnar Jacobsson) porträtterade 1932 statsministern som en skolelev vid examen, där oppositionen ställer obekväma frågor, åtminstone om man ska döma efter deras och statsministerns kroppsspråk. Här är det tydligt att statsministern måste acceptera granskningen och kritiken, som kanske inte är helt utan grund. Till och med Moder Svea tittar ner på honom från pressläktaren.

Den danskfödde kaptenen Henrik Kurt Carlsen blev världsberömd när han utan framgång försökte hålla sitt skepp Flying Enterprise flytande efter att det den 27 december 1951 hade skadats i en orkan ungefär 300 sjömil från England. Båtar i närheten kom till hjälp och evakuerade besättning och passa-

gerare, men kaptenen vägrade lämna skeppet. Efter 13 dagars kamp tog det slut, han tvingades lämna skeppet och det sjönk 10 januari 1952. Händelsen gav inspiration till Bertil Almqvists framställning av "Nådiga luntan" några dagar senare.

”Den spännande läsningen om Carlsen och ”Flying Enterprise” avlöstes i går av det närapå lika spännande studiet av ”Nådiga luntan”.

”Styrman Tage Erlander: ”Kapten, kapten! Borde vi inte lyssna på va dom skriker där framme i bogserbåten – å kapa överbalans-påsen!? Annars kanske trossen...”

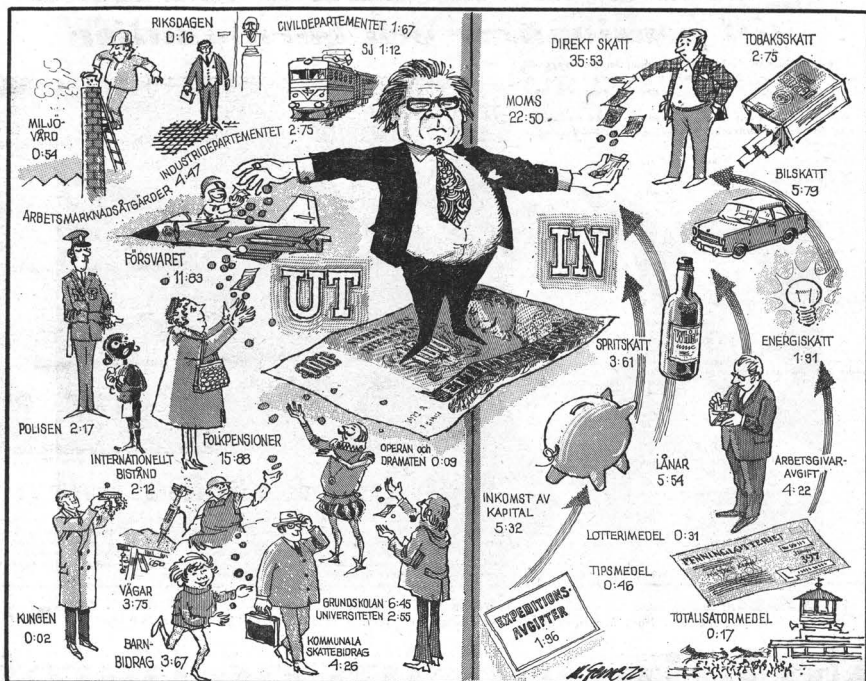
Skeppare Per Edvin Sköld: ”Å sänka skatten menar styrman!! Aldri i livet! Då bleve vi väl, för bövelen, inga sjöhjältar! Styrman ska komma ihåg att jag älskar äventyret! Jag vill leva farligt – och bli en hjälte, jag!”

I bogserbåten sitter ”sv. folket” och ropar: ”Kapa överbalansen! Å sänk skatten i stället! Så får vi lättare å ro!”

Statsminister Erlander är här degraderad till styrman, medan kaptenen är finansministern Per Edvin Sköld, dvs. det finns en kritik av att finansministern får bestämma hur politiken ska vara. Och Sköld anser att staten måste fortsätta dra in mer i skatt än vad som behövs för budgeten, medan svenska folket klagar över att det höga skattetrycket gör livet besvärligt. Bilden är en väl utvecklad allegori, men med den skillnaden att det här inte är tal om någon hjälteförklaring av kaptenen.

Finansminister Gunnar Sträng, verksam på posten 1955–1976, var under sin ämbetsperiod inkarnationen av statens finanser. Satirteckningarna hade ofta fokus på honom som ”pappa” i familjen Sverige eller som en sträng skolmästare som förklarar för medborgarna hur det blir. Medborgaren får bara lyda ministern och framställs som en som drabbas av ”pappas” beslut, och statens finanser beskrivs som vore det fråga om Strängs egna pengar. Men kan säga att det här är en utvecklad metafor som rör statens hushållning med Moder Svea, Pappa Sträng och medborgarna som barnen. Här knyter satirteckningarna an till den mycket vanliga beskrivningen av statens ekonomi som jämförbar med ett hushålls ekonomi.

Sträng ger och Sträng tar

På Magnus Gerne's teckning kan ni se varifrån en 100-lapp, som Sträng får in, kommer. Posterna blir inte fullt 100 kronor, finansministern har också en del andra skatter och inkomster som vi inte tagit med. Teckningen visar också hur Sträng använder vissa delar av 100-lappen, även här gäller att summan inte blir 100 kronor. Sträng har fler hål att stoppa pengarna i.

Finansministern i hårdband budget:

- Bara "de mest angelägen" områdena får i Gunnar Strängs nya budget något nyttillskott att växa på: De områdena är arbetsmarknaden, arbetsmiljön, miljövården och familjepolitiken.

- Så presenterar finansministern själv kärnpunkten i sin budget där han sätter av 400 av sammanlagt 59 109 miljoner till dessa "nya reformer".
- Hård bantning av alla krav och ändå ett budgetunderskott på 3 300 miljoner är resultatet.

Expressen har för några dagar sedan presenterat sin läsare att väsentligt av de ytterligare nyheterna i finansplanen. Därför får vi här en mycket kort sammanfattning.

Sträng tror på konjunkturuppåtgång i Sverige redan första halvåret i år — "utvecklingen i vårt land förutses bli upprättad under första delen av 1972".

Internationell konjunktur följer efter: "vänder uppåt i varje fall under senare delen av 1972".

Tröst för arbetslösa

Så ser Sträng en arbetslöshetsprognos. Den formuleras på två

sätt — med knappt en sidan mellanrum:

- 1) "De sysselsättningspolitiska åtgärderna får sin maximala effekt på sysselsättningen under de första månaderna 1972".
- 2) "Läget på arbetsmarknaden under 1972 bör kunna successivt bli mera balanserat, även om en viss ytterligare säsongsvis uppgång av arbetslösheten kan inträffa under de närmaste månaderna".

Efter som "de närmaste månaderna" just är "de första månaderna 1972" skulle vi alltså kunna vänta både uppgång och nedgång i arbetslösheten.

Handeln blomstrar

För näringslivet närmaste framtid är Sträng optimist.

- 1) Dess investering ökar med nära 10 procent — därunder bara 3,5 procent för industrin men hela 14 procent för handeln, som väntas bygga ut kraftigt och utöka verksamheten.

- 2) I skogen blir det klevt, men "betydande uppgång i efterfrågan på papper och massa väntas".
- 3) Det ovanligt stora sparandet bland vanligt folk 1971 — så stort att vi köpt mindre än 1970 — övergår i större köpvilja: 4 procent ökning.

Miljonrullning

Kommunernas ökning av utgifterna — och av skatterna — måste nu stoppas, menar Sträng, som ju nyss tillåtit en utredning om saken. Sträng ger siffror som visar miljonrullningen.

- 1960 var drygt 4 procent av de yrkesverksamma sysselsatta hos kommuner och landslag. 1970 var de drygt 13 procent.
- Ännu värre är ökningen av kommunalskatten: uttaget per skattekrona var 1950 något under 10 kr per skattekrona i genomsnitt — i år blir den 50-70 kr.
- 1950 fick kommunerna knappt 600 miljoner i skatteintäkter. 1970 över 9 000 miljoner.

För att stimulera

För att hålla farten uppe i näringslivet föreslår han:

- Ett system med strukturgarantier till åt främst små- och medelstora företag för att stimulera och underlätta strukturreformering i vissa branscher. Förslag kommer i år.
- Investeringsfonderna för användas likadant som 1971 för investeringar som startas före 1 maj.

- De redan beslutade "stimuleringsåtgärderna" skall snabbt kunna omvärderas när konjunkturen ändrar sig — både dras in för att hindra överhettning på vissa områden och ökas om ett annat får det värre.

För vårt samarbete med EEC är Sträng optimist: "Det finns en god grund för att vårt land skall kunna få fullt utnyttjande till den stora EEC-marknaden för praktiskt taget alla industrigrupper".

K G MICHAEL

Svensk katastrofkråk

• En svensk katastrofgrupp med representanter för Sida, Röda korset och UD, föreslås av utrikesminister Kristian Wickman i årets statsvetenskapliga proposition. Vid tex naturkatastrofer eller stora krisituationer i världen ska gruppen snabbt inleda.

Det är de senaste årens svåra katastrofer, främst på indiska halvön, som understrukturerat hur nödvändigt det är — med snabb hjälp — att snabbt kunna hjälpa.

stunt hur stor katastrofgruppen ska vara.

• Men hur heller inte beslutat hur stora resurser som ska sättas in för att hjälpa de nödlidande människorna på indiska halvön. Sverige har hittills betalat 37 miljoner för de östasiatiska flyktungarna uppehåll i Indien. Dessutom har Sverige lämnat 7,5 miljoner för humanitär bistånd i östafrikanska länder.

Utöver satirteckningar på ledarplats och på "lätta sidan" fanns det även, som bilden ovan visar, teckningar i direkt anknytning till den journalistiska genomgången av budgeten. Några av dessa var rena illustrationer utan satiriska element, men det var även vanligt med karikatyrer – också de ofta utan satirisk kritik, där förvrängningen av den ansvariga ministrarnas utseende mest verkar ha förstärkt existerande drag, till exempel Gunnar Strängs kroppshydda.

Men det fanns även genomgående illustrationer, där varje större post i budgeten fick sin egen tematiska teckning. Exemplet från *Stockholms-Tidningen* 1962 är ganska karakteristiskt för många av dessa; teckningarna får beskrivas som skämtsamma illustrationer snarare än satir, även om ministrar kan uppträda i icke-realistiska avbildningar.

...GES STÖRSTA REALHÖJNINGARNA I NYA BUDGETEN

75 000 lägenheter ny årsproduktion

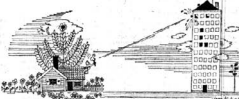
SOCIAL 5 263 (+539)

Enhetlig försäkring ger förbättrat skydd

Socialförsäkringen är som vanligt utölad och ökar i år betydligt mer än någon annan. Den ökar med 200 miljoner kronor, till 2 200 milj. kr. Den utökas till 374 miljoner kronor – 374 miljoner kronor – för folkpensionerna som för närvarande ligger på 1 milj. 400 miljoner kronor. Detta innebär att den totala utbetalningen för socialförsäkringen blir 3 574 miljoner kronor. Detta innebär att den totala utbetalningen för socialförsäkringen blir 3 574 miljoner kronor.

Folkpensionärerna får 374 miljoner kronor

Den största ökadningen på socialförsäkringen gäller sjukförsäkringen och sjukersättningarna som är förbättrade med 100 miljoner kronor. Detta innebär att den totala utbetalningen för sjukförsäkringen blir 1 400 miljoner kronor. Detta innebär att den totala utbetalningen för sjukförsäkringen blir 1 400 miljoner kronor.

75 000 lägenheter ny årsproduktion

Detta innebär att den totala utbetalningen för socialförsäkringen blir 3 574 miljoner kronor. Detta innebär att den totala utbetalningen för socialförsäkringen blir 3 574 miljoner kronor.

CIVIL 628 (+19)

Partiellt arbetsföra kan få statlig tjänst

Detta innebär att den totala utbetalningen för socialförsäkringen blir 3 574 miljoner kronor. Detta innebär att den totala utbetalningen för socialförsäkringen blir 3 574 miljoner kronor.

FINANS 717 (+46)

Hr Sträng vill ha fler datamaskiner

Detta innebär att den totala utbetalningen för socialförsäkringen blir 3 574 miljoner kronor. Detta innebär att den totala utbetalningen för socialförsäkringen blir 3 574 miljoner kronor.

Återgång till trettio dagars repetitionsövning

FÖRSVAR 3 203 (+141)

Beredskapen kräver inkallelser i sommar

Detta innebär att den totala utbetalningen för socialförsäkringen blir 3 574 miljoner kronor. Detta innebär att den totala utbetalningen för socialförsäkringen blir 3 574 miljoner kronor.

Beredskapen kräver inkallelser i sommar

Detta innebär att den totala utbetalningen för socialförsäkringen blir 3 574 miljoner kronor. Detta innebär att den totala utbetalningen för socialförsäkringen blir 3 574 miljoner kronor.

JORDBRUK 554 (+46)

Rensod åt samerna

Detta innebär att den totala utbetalningen för socialförsäkringen blir 3 574 miljoner kronor. Detta innebär att den totala utbetalningen för socialförsäkringen blir 3 574 miljoner kronor.

Stockholms-Tidningen 12 januari 1962.

Expressen 11 januari
1962. Teckning: Åke
Skiöld.

Ibland fanns det mer satiriska bilder som kritiserade de politiska prioriteringarna (i oppositionstidningar), som den i *Expressen* 1962 där inte alla är lika imponerade av Strängs "trolleri". Men det fanns också ganska mycket mer populistisk kritik av statens "slöseri", som i teckningen från 1972 där det ironiseras över kostnaderna för utsmyckning av riksdagen och statliga verk.

Budgetsatiren försvann nästan samtidigt i samtliga tidningar, och man kan undra varför. Mitt bud är att det bland annat har att göra med samma resonemang som medförde att satirteckningar generellt blev sällsynta i svenska dagstidningar.

Svenska Dagbladet 21 januari 1972. Teckning: Staffan Lindén.

Det verkar ha växt fram en allmän känsla bland chefredaktörer att satirteckningar inte passar i en seriös dagstidning och att det är farligt för förtroendet hos läsarna att blanda ihop satir eller humor med nyhetsrapportering. Det är även möjligt att man fruktade att en del av läsarna inte hade förmågan att avgöra vad som var satir och vad som inte var det och att det därför var säkrast att avstå från satir – först på andra platser än de som var markerade territorier för satir (på lätta sidan) men snart överallt i tidningen. Det kan även ha att göra med den förändrade synen på ekonomijournalistik som bredde ut sig från 1990-talet, då ekonomi började betraktas som en självständig gren av nyhetsjournalistiken.

Men det finns ytterligare en möjlig förklaring som har att göra med en politisk förändring. Ska man döma efter tidningarnas budgetsatir, så har det från början funnits en mer eller mindre uttalad konsensus om att det inte är roligt med skatt och att statens utgifter bara växer. Från högersidan har kritiken varit ganska från ibland, men även från socialdemokratisk sida har man kunnat skoja med skattetrycket. Men när budgetsatiren försvinner är det ungefär samtidigt som populismen, i form av protester mot skattetrycket, växer fram som en seriös politisk rörelse, åtminstone i andra länder. Det är plötsligt inte längre lika oskuldsfullt att klaga på skatten, utan det kommer mer och mer att hänga ihop med en politisk agenda som skiljer sig från mittfåran. Så även om högerpartierna fortsätter att vilja sänka skatterna, så vill de också hålla ”skattesänkarpär-

tierna” på avstånd. Och då blir det svårt att fortsätta göra satir på saken.

Orla Vigsö är professor i medie- och kommunikationsvetenskap på JMG vid Göteborgs universitet.

e-post: orla.vigso@jmg.gu.se

Anders Björnsson

RÖSTER

Ett collage

Raspiga, ylande, stadiga, lena och glittrande. Anders Björnsson har lyssnat till röster – först och främst i radio men också på teaterscener, rektorsexpeditioner och kaserngårdar.

Det första jag fick göra, när jag kom till radion, var att röstträna. Radion hade en inhyrd talpedagog, och den möjligheten gavs alla anställda. Fast det var inte första gången jag mötte en talpedagog. På gymnasiet fick alla i avgångsklasserna sitta en stund med Rolf Leanderson, läkare och operasångare; han doktorerade senare för bland andra fonetikern Sven Öhman¹, mer om honom längre fram. Det var den generösa välfärdsstatens epok. Var och en skulle kunna gripa ordet!

Radions talpedagog hette Per Nygren. Han tillhörde en dynasti av logopeder och talterapeuter och hade ett mycket lättsamt sätt. Rolf Leanderson hade anmärkt på mina Stockholms-r och att jag läspade. De skavankerna var rätt lätta att

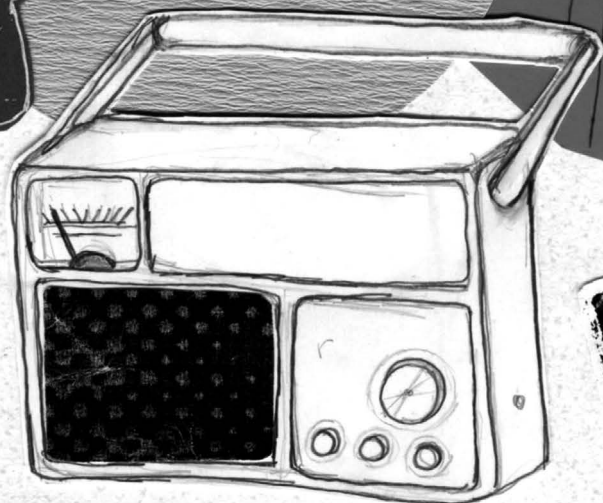
¹ *On the Functional Organization of Facial Muscles in Speech*. Diss. Stockholm: Karolinska institutet 1972.

R R R r R R r R

RADIO

arbeta bort. Mot läspning anbefalldes tungan mot gommen. Per Nygren anmärkte på att jag knarrade. Här var andningen viktig. Man kunde också istället för att sitta stå framför en mikrofon. Då försvann knarret.

Kände man sig skrovlig i halsen före inspelning, skulle man, enligt Per Nygren, absolut inte dricka vatten – i varje studio-lokal fanns det av någon anledning en karaff med vatten – utan sluka en vaniljglass. Höll man på att tappa andan, skulle man inte andas in utan andas ut. Om man andas in, drar lungan ihop sig, och det blir plats för mindre luft. Andas man ut, vidgas den – lungan alltså – och ger plats för luft. Så fick man lära sig.

Det fanns de på min redaktion, som aldrig gick till någon talpedagog. Katarina Ahnlund gjorde det aldrig. Hennes röst var raspig, och hon talade en oreformerad malmöitiska, men man lyssnade på henne ändå, för hon hade någonting att säga. Hon var Sveriges första kvinnliga doktor i atomfysik, med docentbetyg. I gymnasiet hade jag haft Sveriges första kvinnliga teologie doktor som lärare i religionskunskap. Berta Millroth. Hon hade också lissat på filosofisk fakultet och hade 32 akademiska betyg, motsvarande 960 högskolepoäng, i sin grundexamen. Båda dessa kvinnor var mycket originella och talade på ett sätt som inte går att härma, utan att man skulle skratta ihjäl sig. Berta niade alla sina elever, liksom kolleger som var odisputerade.

*

Min radioredaktion kallades för vetenskapsredaktionen. Den hade snobbstämpel och ansågs inte bedriva fullvärdig journalistik. Producenterna utövade ett hantverk: de lade fram sina programidéer, fick dem godkända, gjorde sin research (läste i böcker och tidskrifter, ringde telefonsamtal, gick någon gång till ett arkiv), intervjuade auktoriteter på olika områden, redigerade i det inspelade materialet, klippte, skrev manus, läste in.

De enda ytterligare som krävdes var en studiotekniker och en sändningsledare.

Det betydde bland annat, att man behövde behärska mikrofonteknik, när man var ute på fältet, och klippteknik, när man satt på rummet med en apparat som kallades Avox. Så man gick klippkurs. Omtag och felsägningar förekom. Vilka ljud kunde klippas mitt i – som ett s – och var borde man klippa efter respektive före ett ljud? Det gällde att inte ta bort för många hummanden, eftersom de kunde vara betydelsebärande, och inte för många pauser, som Doktor Murke i Heinrich Bölls bekanta novell om mannen som sparade på tystnader.

En del klipptes bort av rena barmhärtighetsskäl, eftersom det var gallimatias. Tage Erlanders utskällning av reportern Christina Jutterström kom aldrig i sändning. En eko-medarbetare hade missuppfattat ett TT-telegram om en isbrytare, vilken gick in i Bottenviken. Han såg det relativa pronomenet ”vilken” som namn på båten: Isbrytaren Vilken. Telegrammet gick ut i enbart versaler. Intervjun med en person från sjöräddningen kunde inte fullföljas. Lennart Hylands samtal med Farbror Elg kunde inte heller sändas. Farbror Elg sade hela tiden ”kuttan”, när han skulle berätta en skabrös historia, och så skabrös fick man inte lov att vara i slutet av 50-talet i svensk radio.

Några skojare samlade en del av det bortklippta och producerade ett internt – mycket omtyckt – band som kallades ”Bättre sänt än aldrig”. Kollegerna på min redaktion hamnade aldrig där. Förargligt. Jag pratade ju själv uppåt väggarna flera gånger.

*

I vår redaktion ingick medarbetare som intresserade sig för ljud. Någon sjöng barbershop. Vår jingel, vår programsignatur, var ett kattuggleläte, men det var oäkta och en imitation utförd av naturprogrammakaren Torgny ”Swiss” Östgren med hjälp

av den mänskliga rösten, hans egen.² Sten Wahlström gjorde program om radions många pausfåglar. Själv växlade jag över några gånger och medverkade i produktioner på musikradion. Där var Bengt-Emil Johnson chef. Han hade på sextiotalet gett ut diktsamlingar som försökte återge ljud på papperet, inte minst fåglars. Dessutom var han en välkänd ornitolog.³

Ofta har jag haft nöje av att karakterisera personer i min omgivning utifrån läten som skulle kunna knytas till olika fågelarter: rödrommen, fasantuppen, ormvråken, tranan, gräsanden. Ibland får man tillgripa andra djur: paddan, syrsan, biet. Rasslet från en asp kan jag också associera till en människotyp eller till en viss individ. På radion hade man ett effektar-kiv för sådana här – låt oss kalla dem – hörselsensationer.

Men det fanns även andra läten som kunde ha förmedlats. I min barndom hörde jag töffandet från ånglok som körde sopor till Hässelbytippen, fabriks sirener från stadens industriområde

² Konfirmerat av min kollega Leif Björklund, som 1978–1999 svarade för radions lantbruksprogram, och Anna Nordenfelt, min programsekreterare. Wikipedia skriver: "Signaturen för Vetandets värld innehöll en hoande kattuggla. Från början utgjordes signaturen av enbart ugglan, men den kompletterades senare med en musikädd. Kattugglan återfinns i alla Vetenskapsradions signaturer. Kattugglehoandet var ursprungligen en imitation av radions fågelkunnige redaktör Torgny 'Swiss' Östgren i slutet av 1970-talet. Redan inspelade originalugglor i arkivet var så svaga och avlägsna att en kort och mer kraftfull och tydlig signatur önskades. Producenten Kjell Lindqvist och teknikern Bertil Nyström svarade för signaturens tillkomst." Bertil Nyström var under en rad år också producent vid vetenskapsredaktionen. Wikipedia-artikeln är i detaljer något osäker. Där står häpnadsväckande nog: "Efter en propå till socialdepartementet [...] från landshövding Ingemar Mundebo i Uppsala (1980–1986) att redaktionen borde flyttas till Uppsala, genomfördes detta. Flytningen försvårade produktionen, och under flera år slutade en rad etablerade producenter eller övergick till andra redaktioner inom Radio/TV." (Läst 2022-01-20.) Flytten från Stockholm till Uppsala ägde rum år 1993. Jan-Erik Wikström var då nyttillträdd landshövding i Uppsala län och fram till och med 1992 ordförande i Sveriges Riksradios styrelse. Författaren till denna artikel och hans kollega Anna Schytt, sedermera chef för SVT:s Vetenskapens värld, protesterade offentligt mot flyttplanerna och fick reprimander härför. (Se debattartikeln "Ett skingrat vetande". *Uppsala Nya Tidning* 5/3 1993.)

³ Även i en sen diktsamling som *Tal till mig själv* (2007) förekommer tornsvala, spillkråka, gök, grönfink, pilfink, ringduva, lärka, törnsångare, gröngöling.

där det tillverkades choklad, ylandet från DC 3:or som gick ner för landning på Bromma flygfält. De påminde mig sedermera om mina rektorer och överordnade. Alla, med något undantag, gapiga och upplåsta.

*

Sven Öhman lärde jag känna först efter min radiotid. Han var professor i fonetik i Uppsala och hade varit elev till Noam Chomsky vid MIT, Massachusetts Institute of Technology.⁴ Han samlade på talat ljud, han lagrade och analyserade dessa ljud i ett språklaboratorium. För honom betydde bokstäver ingenting och grammatik väldigt litet. Han läste inte, han lyssnade. "Nats" skulle ha skrivits "naturligtvis". "Unsjtetet" borde ha skrivits "universitetet". Eller om det nu var tvärtom. Just dessa exempel hade han hämtat från före statsministern Ingvar Carlssons frampratade vokabulär. (På radion plockade vi i programsammanhang fram den enda sparade ljudupptagningen av Hjalmar Branting, där Branting säger "arnatalet" för 1800-talet.)

När jag var på *Svenska Dagbladet* införde jag en svit artiklar av Sven Öhman, där han diskuterade vad "slappt språk" är. Det är det språk vi talar. Det är kanske inte radiospråk, för radiospråket är ofta ett skrivet språk. Jag försöker hålla mig till radiospråk, åtminstone när jag pratar i radio. På teatern vill jag höra teaterspråk, det vill säga: jag vill höra vad som sägs. Den elake skribenten Allan Fagerström anmärkte en gång för femtio år sedan, att skådespelaren Georg Rydeberg svalde de två sista stavelserna i varje fras på scenen. Idag är det många som sväljer.

Sven Öhman svalde aldrig, men han skrattade gärna, innan han hunnit till slutet av en mening. Vi samlade hans skrifter

⁴ Se hans uppgörelse med lärofadern: *The Essence of Language. A Philosophical Problem: Why Noam Chomsky was never a Linguist*. Nora: Nya Doxa 2007.

i en tunn volym, med verkliga exempel på en instucken CD.⁵ Det var före det världsvida nätets tid.

*

Militärspråket är en annan variant av tal eller kommunikation. Vad ska man kalla det: -lekt någonting, i linje med dialekt och sociolekt? Kommendera "Givakt!" är exempelvis en erkänt svårt konst. Givakten måste höras över en stor yta och tilltala en stor församling, men den får inte gå upp falsett och den får heller inte försvinna ner i basregistret. Framförallt: inte ryta! Det tar i regel många år, innan Givakten blir perfekt. På A8 i Boden, Norrlands Artilleriregemente, var kaptenen, sedermera översten, Frank en mästare i att domptera på kaserngården. Han rörde inte en fena, när han hade avlämning klockan åtta på morgonen. Men vibrationerna från hans strupe värmdde så gott, mitt i smällkalla vintern. Man fick en känsla av att han redan hade rökt ett par cigaretter till frukost.

Några logopeder eller talpedagoger höll sig garnisonen inte med, vad jag vet. Många befäl snusade, det är vad jag kommer ihåg. Spottade och fräste, när de gav sina instruktioner. En av mina lumparkompisar (Hans Stiglund) blev biskop. Präster, de predikar på ett speciellt sätt – jo, det finns även andra som predikar. En smula släpigt, men numera utan efterklang eftersom det finns högtalare och hörselslingor i kyrkorummet, och predikstolen kommer sällan till användning.

Inte heller Sveriges riksdag håller sig med röst- och talpedagoger. Man undrar varför riksdagsdebatter direktsänds i radio och tv. Underhållningsvärdet är ringa.

*

Rolf Wohlin var och är en mångsidig man – poet, fotograf, filmare, diversekonstnär. När han gör radioprogram, har han sin

⁵ Sven Öhman, *Slappt uttal*. Nora: Nya Doxa 1998.

alldeles speciella stil. Han talar – tvärtemot Sven Öhman – med bokstäver, inte med ljud, binder ihop dem, låter den ena frasen flyta in i den andra, vill inte stanna upp. Det blir ett mässande, en sång utan toner men ändå med växlande tonarter. Han har absolut inte bråttom, Rolf Wohlin. Han vill stanna länge vid en sak, en tämligen viktig sak. Som sälen på ett skär, någonstans utanför Trosa, när solen ligger på en tidig eftermiddag.

Motsatsen gäller. I den tyska förbundsdagen för man, enligt uppgift, ett register över hur fort ledamöterna talar – alltså hur mycket de får sagt under en given tid. Gerd Bucerius, grundare av det ansedda liberala veckomagasinet *Die Zeit*, innehade länge rekordet som snabbpratarse, med 480 stavelser i minuten.⁶ Han hade antagligen så mycket annat att göra än att stå där i talarstolen, eller var det helt enkelt fråga om att han tävlade med de sävligare, med dem som inte hade så mycket annat att ägna sig åt?

Och ännu en motsats. Gert Landin (minns ni honom?) var en ståtlig herre, alltid klädd i ljus kostym, en gentleman som tyckte om att spela golf – och det är ju ett spel som kan dra ut på tiden, en halv arbetsdag i genomsnitt. Han hade kommit in som programpresentatör på Radio Nord, en piratsändare, i början av sextioalet. Hans röst var både stadig och len. Han blev sedan den perfekta hallåmannen på SR, public service-radion. Man hörde när han log – man hör alltid när människor ler, utan att man ser dem – och Gert Landin log mycket ofta. Han kunde gå in på ett bankkontor utan att behöva legitimera sig med annat än sin röst. På den tiden fanns det bankkontor.

*

På den tiden – ja, då fanns det också körer – i mängd. Manskör, kyrkokörer, körer som sjöng unisont. Många sjöng utan

⁶ Ralf Dahrendorf, *Liberal und unabhängig. Gerd Bucerius und seine Zeit*. München: C. H. Beck 2000, s. 153.

notblad, också flerstämmiga. Under morgonbönen skulle alla i klassen sjunga psalm. En av mina lärare fick ibland hoppa in i Operakören, till exempel när de gav Aida. På radion fanns det gott om duktiga sångare. En av dem som släntrade i korridorerna på Oxenstiernsgatan i Stockholm var dirigent för Stockholms studentsångare och blev sedermera hovorganist. (Personligen håller jag mig mest till snapsvisor. De är för det mesta korta. Jag brukar tyvärr sjunka efter några takter.)

Under en period var talkörer vanliga. Där skanderades, till megafon. Det gällde att höras men inte skrika, inte skälla. De hade karaktär av politiska reklambudskap på gator och torg. Sådana har i allmänhet begränsad succé. Förstår man verkligen vad som sägs? Det kan bli ett spektakel, som på en arena. Den finaste röst jag har lyssnat till är nog Sten Ljunggrens. När han läste Ingmar Bergmans *Laterna Magica* som radioföljetong. Följsamt, rätta accenter och pauseringar, inga förstärkningar som leder bort från själva texten. Texten växer. Då talar vi om konstnärskap.

En genre som har försvunnit är radioföredraget, och det är en sorglig historia. Det gick tillbaka på den akademiska föreläsningen, som också har försvunnit och ersatts av lektionen. I mitt lilla bibliotek äger jag en bok av Ivar Harrie, en utbildad herre från Lund med två licentiat och, liksom Allan Fagerström, redaktör för kårtidningen Lundagård. Blev senare *Expressens* första chefredaktör.⁷ Han gillade att framträda i etern, när radion var ung. I boken har han samlat radioföredrag under en säsong, 1928–29.⁸ De inleds alla med "Ärade lyssnare!". De tar uppskattningsvis vart och ett trettio minuter

⁷ Fagerström var chefredaktör för *Aftonbladet* 1956–1962.

⁸ Ivar Harrie, *Radiokrönika. Humanistiska reportage*. Lund: Borelius 1930. – Harrie kallades i en bokrecension "litteraturkrönikans mästare i radio". (Kristoffer Holts doktorsavhandling *Publicisten Ivar Harrie. Ideologi, offentlighetsdebatt och idékritik i Expressen 1944–1960*. Stockholm: Carlssons 2008, s. 32).

att framföra. (Räkna med 720 tecken inklusive blanksteg per minut!) Talspråk på hög nivå, begripligt för vem som helst.

*

Hommage

Birgitta Bohman mötte jag strax innan jag påbörjade mina gymnasiestudier. Hon arbetade då på barnradion.⁹ Hon skrev också barnböcker, ibland under pseudonymen Birger Bo, och andra böcker, bland annat kriminallitteratur.¹⁰ I början av andra världskriget var hon reporter på Folk och Försvars tidning. Birgitta var moder till en av mina kamrater; en ensamstående, hårt arbetande, också festande kvinna. Fru Bohman, som hon svarade i telefon, hade en glittrande, smittande röst. Hon måste sluta på radion i förtid, och då miste hon också sina bokkontrakt. Hon miste dessutom livslusten.

Hennes son Stefan har fördjupat sig i hennes bakgrund och historia. Han blev inte radioman utan museiman. Jag intervjuade honom då och då under min tid på riksradien (som det hette).¹¹ Så bestämde han sig för att skriva en bok om sin mamma och livet med henne. Inte ett enda av hennes program från tjugo års radiotjänst återfanns i något arkiv, blott en snutt från en intervju hon gjorde med Astrid Lindgren.¹² Tänk om det med digital teknik kunde gå att rekonstruera en stämma! Då skulle jag vilja höra hennes.

⁹ Birgitta Bohman var initiativtagare till programmet "Önskevisan för barn". Det byggde, skriver Gunnar Hallingberg, "på idén att barn i olika delar av landet skulle byta ut hälsningar. Någon fick önska en visa, någon annan långt därifrån sjöng den i radio". (*Stockholm–Motala. Radion i Sverige från 20-tal till 50-tal*. Stockholm: Atlantis 1999, s. 314.)

¹⁰ Hon gav mig *Fiddelanten. En radiosaga*. Berättad av Birgitta Bohman. Ritad av Ulf Löfgren. Stockholm: Sveriges Radios förlag 1966.

¹¹ Stefan Bohmans akademiska fackgebit blev musiketnologi. Se hans avhandling *Arbetarkultur och kultiverade arbetare. En studie av arbetarrörelsens musik*. Stockholm: Nordiska museets förlag 1985.

¹² Se Stefan Bohman, *Radioaktiva öden*. Lava förlag 2023.

Anders Björnsson är publicist och historiker. Han var 1982–1993 producent vid radions vetenskapsredaktion och 1994–2001 vetenskaplig medarbetare i *Svenska Dagbladet*. Han ger under året ut essäsamlingen *Sätta världen på fötter. Rapsodiskt om brytpunkter i Sverige och Europa under fem sekel*.
e-post: andersbjornsson2020@gmail.com

Ragni Svensson är bokhistoriker. Hon disputerade i Lund 2019 på en avhandling om Bo Cavefors förlag, för vilken hon samma år mottog Clio-priset. Hon var den sista redaktören för *Victor*, tidskrift utgiven av Samhällsvetenskapliga föreningen vid Stockholms universitet, som en konsekvens av det så kallade kårobligatoriets avveckling nedlagd år 2009. Ragni Svensson har illustrerat böcker och tidskrifter, bland andra det internationella kvartalsmagasinet *Baltic Worlds* från starten 2008, och tillhört konstnärskollektivet Detroit Stockholm.
e-post: ragnis@hotmail.com

■ ■ ■

Eva Lundgren

Uppdrag universitetsgranskning

I drygt tjugofem år – jubileet firades i höstas – har Göteborgs universitets tidning *GU Journalen* lämnat sina läsare på båda sidor av de akademiska murarna rapporter från den västsvenska vetenskapsfronten, låtit dem följa debatter om fakultetsstyrning och forskningsetik och då och då också fångat deras uppmärksamhet med bombasmmästerskap och makthavarlistor. Eva Lundgren blickar tillbaka på ett händelserikt kvartssekel.

Varje tidning påverkas av det samhälle eller den verksamhet den är satt att bevaka. Det gäller även *GU Journalen*, Göteborgs universitets tidning, som hösten 2022 fyllde 25 år. Tidningens historia är alltså en del i en berättelse om själva lärosätet.

Varje historia har också en förhistoria. För *GU Journalens* del heter den *Göteborgs universitets tidning*. Den startades 1991 och var tänkt som en gemensam samlingsplats för både medarbetare och studenter. Här skulle intellektuella samtal föras och kritiska analyser uppmuntras. Första numret hade mycket

GÖTEBORGS Universitets Tidning

Tidning för anställda och studerande vid Göteborgs universitet

Nr 1 5 Feb 1993

Vi tar pulsen på universitetet i **Oslo** /Sid 21-24
Nya principer för bidrag ger **mindre** till Göteborg /Sid 6
Bo Strömstedt får svar om journalistik /Sid 20

Tekla:
-Jag såg TV-programmen om
Arne Næss. Om alla professorer
vore som han, skulle vi nog prata
om universitetet i syföreningen

FOTO CHRISTIAN GRØNNE

Den kanske alltför konstnärligt präglade förstasidan till nummer 1-1993 av Göteborgs universitets tidning. Foto: Christian Grønne.

riktigt rubriker som "Är universitetet idag en lekskola för anti-intellektuella?" och "Hur står sig Göteborgs universitet i en internationell jämförelse?" Chefredaktör Christer Wigerfeldt hamnade dock snart i blåsväder, inte minst på grund av de ofta provocerande förstasidorna, med foton tagna av Fotohögskolans elever. Ett omdiskuterat exempel är fotot på en naken student med mjöl över hela kroppen och en hillebard i ena handen. Efter mycket tumult, som också speglades i exempelvis *Göteborgs-Posten*, valde universitetsledningen så småningom att avsluta försöksverksamheten, det vill säga att lägga ner tidningen.

Sista numret, som utkom i maj 1994, innehöll artiklar där universitetets uppgift diskuterades. Bland annat förklarade idéhistorikern Sven-Eric Liedman att en obunden intern debatt på alla sätt måste uppmuntras: "Åsiktsskillnader måste få komma till uttryck; det är så snarare än genom en tillämpad formell enhet som gemenskap och samarbetsanda skapas vid ett universitet." Christer Wigerfeldt ställde en retorisk fråga: "Några av universitetets misshälligheter har vi skrivit om. Men det är väl inte en självcensurerande förljugenhet som ska vara vägledande för universitetet?"

Efter nedläggningen hade Göteborgs universitet under några år ingen tidning. I stället gav informationsavdelningen ut ett nyhetsbrev med Birgitta Pande och Mikael Stoltz som redaktörer. 1997 beslöt universitetsledningen dock att åter satsa på en tidning men denna gång med ett tydligt informationsuppdrag.

GU Journalens första nummer utkom hösten 1997. Chefredaktör var – och är än idag – Allan Eriksson. Också formgivaren, Anders Eurén, är fortfarande kvar. Formatet var minitabloid: 250 x 350 mm. Ansvarig utgivare var informationschef Siv Bondenäs Brink och ställföreträdande ansvarig utgivare pressekreterare Åke Pettersson.

I det första numret berättade Allan Eriksson att tidningen skulle satsa på nyheter från rektor och universitetsledning samt bevaka regeringens utbildnings- och forskningspolitik. Denna lite försiktiga strategi var kanske inte förvånande mot bakgrund av turbulensen kring den föregående tidningen men ledde till att statsvetaren Bo Rothstein några år senare kallade tidningen för "Rygghkrökarjournalen". Den uppfattningen har dock inte hindrat honom från att återkommande bidra med debattinlägg. Redan i andra numret ifrågasatte han exempelvis bristen på kvinnliga forskare bland professorerna i regeringens nya demokratiutredning. Året därpå gick han i polemik mot Carl Thams uppfattning att män föredras vid tjänstetillsättningar vid våra lärosäten. Bakgrunden var Agnes Wolds och Christine Wennerås omtalade studie av hur Medicinska forskningsrådet konsekvent missgynnar kvinnor. Rothstein påpekade att det finns studier som visar att denna form av diskriminering inte förekommer inom andra forskningsområden.

Stående inslag

Några delar av tidningens första nummer kom att bli stående inslag. Dit hör det större forskarporträtt som kallas Profilen. Den första profilen var Katarina Borne, doktorand i naturgeografi, och skrevs av undertecknad. Redan från början bestämdes att varannan profil skulle vara kvinna.

Fram till 2008 stod fotograf Hillevi Nagel för profilfotona. Till de mer uppmärksammade hör ett foto i nummer 2-2004, där vetenskapsteoretikern Jan Bärmark sitter djupt försjunken i serietidningen *Fantomen*.

Profil i nummer 1-2019 var kardiologen Elmir Omerovic. Han forskar bland annat om takotsubo, alltså det faktum att framför allt kvinnor kan dö av hjärtesorg. Artikelnen rönt stor uppmärksamhet vid GU men ledde också till en rad artiklar om brustet hjärta i olika tidningar och andra medier.

Jan Bärmark har många intressen – som vetenskapsteori, buddism samt Fantomen. Foto: Hillevi Nagel.

Också *GU Journalens* pandemi-bevakning har citerats i andra medier. Det handlar bland annat om Kristina Nyströms undersökning om möjligheterna att bland 1 500 godkända läkemedel finna någon substans som är effektiv mot covid-19.

Till redaktionen knöts ganska snart, förutom undertecknad, också journalisterna Lars Nicklason och Kajsa Asklöf samt universitetets fotograf, Göran Olofsson. I och med att Johan Wingborg blev universitetsfotograf 2008 tas numera i princip alla tidningens foton av honom. Det är också tack vare hans stora internationella engagemang som redaktionen har kunnat göra flera utlandsreportage, bland annat om partikelacceleratorn på Cern i Genève, hedersdoktor Anna Bikont i Warszawa

och ett trädplanteringsprojekt i Rwanda. Till de stående inslagen hör också rektors ruta. I det första numret ifrågasatte rektor Bo Samuelsson uppfattningen att ett universitet behöver lugn och ro. Oron över brist på stridigheter skulle dock visa sig överdriven.

I juli 2001 beslöt Göteborgs universitetets styrelse att bilda Sahlgrenska akademien. Ambitionerna var höga: här skulle medicinska och odontologiska fakulteterna samt Sveriges första vårdvetenskapliga fakultet samlas, här skulle finnas företrädare också för övriga universitetet liksom för Nordiska hälsovårdshögskolan, regionen och näringslivet. Till preses utsågs Göran Bondjers, professor i kardiovaskulär forskning, dekan på medicinska fakulteten samt den som under fem år utrett frågan om den hälsovetenskapliga akademien.

Det fanns bara ett problem: organisatoriskt innebar Sahlgrenska akademien en extra beslutsnivå mellan universitetsstyrelsen och fakulteterna, vilket stred mot högskoleförordningen. Också det faktum att preses tillsatts av universitetsstyrelsen, och inte genom val, stred mot förordningen. Dessutom anklagades Sahlgrenska akademien för bristande jämställdhet, lågt i tak och toppstyrning.

Efter olika turer kom universitetsstyrelsen i oktober 2001 fram till ett förslag som visserligen innebar en komplicerad organisation men som ändå höll sig inom det lagliga.

Vid halvårsskiftet 2003 slutade Göran Bondjers som preses. Han efterträddes av Christina Rogestam som ordförande och Pam Fredman som exekutiv chef. De genomförde en förenklad organisation, där Sahlgrenska akademien den 1 juli 2004 blev en fakultet bland andra.

Gillbergaffären

Christopher Gillberg, världsberömd läkare och professor i barn- och ungdomspsykiatri, är mest känd för sin forskning

om adhd. Att han kunnat visa att barns problem i skolan kan bero på en liten hjärnskada har fått stor betydelse, främst förstås för de drabbade, men också för de drabbades föräldrar. I början av 2000 framförde dock sociologen Eva Kärfve och barnläkaren Leif Elinder hård kritik mot hans adhd-forskning. Bland annat menade de att diagnoskriterierna var vaga, att bortfallet var märkligt lågt samt att underlaget var för litet. Det var när Eva Kärfve och Leif Elinder ville granska den så kallade Göteborgsstudien som den verkligt stora konflikten blossade upp. Christopher Gillberg vägrade lämna ut något material med hänvisning till ett löfte om att studiedeltagarnas uppgifter aldrig skulle visas utanför forskargruppen.

I artikeln "Vetenskapligt revirtänkande går före lagen", nummer 4-2003, beskrev Lars Nicklason bakgrunden till konflikten. Eftersom Gillberggruppen inte ställt upp på intervju fick Eva Kärfve större utrymme i artikeln.

Numrets löpsedel löd "Gillbergs argument ohållbara".

Artikeln, liksom löpsedeln, ledde till kraftiga reaktioner från medarbetare som stod Gillberggruppen nära. De krävde en ursäkt i kommande nummer, något som redaktörerna vägrade. Istället blev det de ansvariga utgivarna som bad om ursäkt: "Vi är väl medvetna om att det ibland handlar om att balansera på en knivsegg mellan å ena sidan omtanken om våra kolleger och å andra sidan behovet av att få insyn i olika frågor" skrev de bland annat, liksom "Vi beklagar djupt den utformning som artikeln fick och har därför bätt professor Elias Eriksson att ge sin syn på själva sakfrågan." Det gjorde han längre bak i tidningen i ett hela två sidor långt debattinlägg.

I det följande numret, alltså 6-2003, upptas hela fem sidor av debatt med anledning av Gillbergartikeln.

Skriftställaren Anders Björnsson påpekade tidningens rätt att ställa kritiska frågor medan professor Bo Rothstein föreslog att opartiska personer, som godkänts av både Gillberg och Kärfve, skulle få granska materialet. Professor Ola Stenqvist

menade att ett kotteri av journalister och sociologer ägnade sig åt en förtalskampanj medan professor Sven-Axel Månsson förklarade Gillbergs ovilja att uttala sig som ett stort svek. Statsvetarna Ulf Bjereld, Lena Wängnerud och Jonas Hinnfors undrade om alla andra som i framtiden kunde komma att känna sig kritiserade i *GU Journalen* också skulle få ett helt uppslag för att lägga fram sin syn på saken. ”Eller kommer *GU Journalen* framöver enbart bestå av ren information och harmlösa hemma hos-reportage?” Även Leif Elinder och Eva Kärfve bidrog med inlägg.

Gillbergaffären fortsatte att debatteras. Bland annat anklagades *GU Journalen* för att bedriva en förtalskampanj mot Gillberg samt för kränkande särbehandling och utstuderad mobbning.

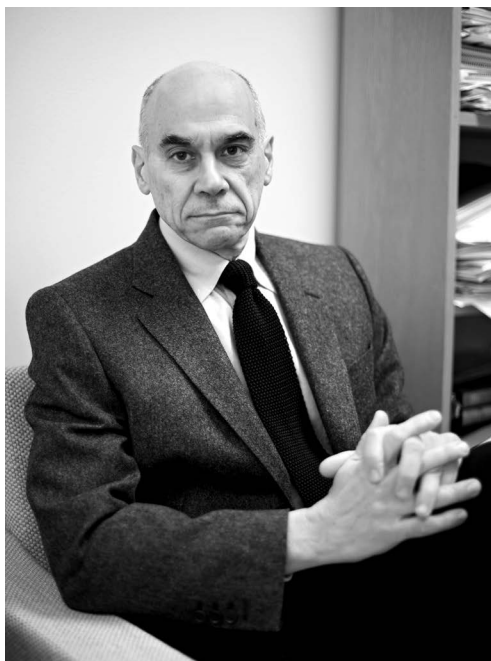
Den 28 februari 2005 anmälde Gillberggruppen tidningen till Allmänhetens Pressombudsman. PO avskrev ärendet var-efter anmälan skickades vidare till Pressens Opinionsnämnd. Den 17 januari 2006 meddelade PON att man inte fann skäl att klandra tidningen.

Gillbergaffären ledde också till en debatt om tidningens självständiga roll och journalistiska uppdrag. Var det verkligen rimligt att informationschefen också var ansvarig utgivare för en tidning som hade en granskande roll?

Den 1 mars 2005 fattade rektor Gunnar Svedberg beslut om att *GU Journalens* chefredaktör också skulle vara ansvarig utgivare. Tidningens självständiga roll och journalistiska uppdrag skrevs in i tidningens policy. Denna policy har sedan uppdaterats några gånger, senast i maj 2022, men innehållet är i allt väsentligt detsamma.

Striden om småspråken

Till de konflikter som lett till rubriker också utanför Göteborgs universitet hör nedläggningen av ”småspråk”, med vilket

Enrico Tiozzo, professor i italienska, ansåg att språknedläggningen vid GU var något av ett "kulturens självmord". Foto: Johan Wingborg.

menas institutioner för språk med få studenter. Hösten 2012 lades följande språk ner: bosniska-serbiska-kroatiska, bulgariska, hebreiska, nederländska, polska, slovenska, somaliska och tjeckiska. Samtidigt föreslog Humanistiska fakultetsnämnden också nedläggning av italienska och ryska samt de klassiska språken grekiska, latin och fornkyrkoslaviska. Från att ha varit ett av de lärosäten i landet som haft störst språkutbud ledde nedläggningarna till att Göteborgs universitet blev ett av de lärosäten med minst antal språkutbildningar.

Debatten var hård, både i *GU Journalen* och i andra medier. En namninsamling mot beslutet startades och Facebookgruppen *Rädda språken vid Göteborgs universitet* fick stor uppmärksamhet. Arbetsmiljön påverkades och flera språklärare lämnade universitetet.

Hösten 2013 beslöt Humanistiska fakulteten att behålla ryska och de tre klassiska språken, medan italienska lades på is.

Den oförsonliga stämning som språkkonflikten lett till fick en trist fortsättning. I slutet av 2015 publicerade *Expressen* en nyhet om tveksamheter kring anställningen av humanistiska fakultetens dekan. Artikeln publicerades på Facebooksidan *Rädda språken* och fick gillande kommentarer. Den prefekt som utpekats i artikeln blev upprörd och krävde att artikeln skulle tas bort, vilket ledde till protester, bland annat på debattsidan i *GU Journalen* 1-2016. Prefekten hade också, i ett internt brev, sökt efter källor till en artikel i *GP*. Det hela slutade med att prefekten åtalades för brott mot tryckfrihetsförordningen. Domen blev friande.

Snart dök dock en annan konflikt upp där Humanistiska fakulteten stod i centrum: det handlade om ett hundratal olagliga anställningar där medarbetare automatiskt tillsvidareanställts istället för att söka sina tjänster i konkurrens. ”Många år av olagliga anställningar” var rubriken i *GU Journalen* 3-2016.

Nya Skagerak

Ett annat medialt uppmärksammat ärende rör universitetets forskningsfartyg. Att forskningsfartyget Skagerak, byggt 1968, behövde ersättas var Naturvetenskapliga fakulteten klar över redan 2012. Kravlistan på det nya fartyget var lång: det handlade om miljö, säkerhet och effektivitet, förutom om vetenskaplig utrustning av en mängd olika slag.

Efter en internationell upphandlingsprocess gick uppdraget till Nauta Shiprepair Yard i Gdansk. Avtalet trädde i kraft den 11 november 2013, med leveranstid den 15 maj 2015.

I nummer 1-2015 var journalisten Carina Eliasson och fotograf Johan Wingborg i Gdansk för att göra en artikel om myntceremonin då ett lyckobringande guldmynt lades under mastfoten. Fartygsbygget var dock försenat och nytt leverans-

datum sattes till den 12 februari 2016. Sedan visade det sig att fartyget var för tungt och måste sågas isär för att förlängas! Ny leverans blev november 2016. Efter ytterligare komplikationer bestämdes leverans till den 30 juni 2017.

I augusti 2017 gjorde *GU Journalen* en reportageresa till Gdansk. Tidningen fick bland annat träffa universitetets projektledare, Anders Backman, varvets projektledare, Tadeusz Piotrowski, samt skepparen Joakim Edvardsson. Första sidan i nummer 4-2017 pryds av bilden på en arbetare i full färd med att sätta fast några muttrar och rubriken lyder: "Sista skruven – finslipning av nya fartyget".

Det skulle dock visa sig att ytterligare problem kvarstod, bland annat med framdrivningssystemet. Efter olika turer stod det klart att det polska varvet inte klarade av att färdigställa fartyget, som i mars 2020 därför bogserades till Sverige. Det varv som till slut färdigställde fartyget var Falkvarv i Falkenberg. Den 15 oktober 2021, var det äntligen dags för kungen att inviga det drygt sex år försenade fartyget. Det gjorde han med en champagneflaska av is.

Våren 2007 skickade ett fyrtiotal forskare ett brev till Sahlgrenska akademien där de protesterade mot att så lite information om vad som händer på fakulteten är på engelska. Brevet var ett skäl bland flera till att *GU Journalens* redaktion beslöt att från och med nummer 4-2007 ha med en eller ett par sidor på engelska. Det handlade dels om en längre artikel, dels om en sammanfattning av tidningens innehåll.

Från och med nummer 4-2010 ger redaktionen istället ut en engelsk kortversion av *GU Journalen* i form av en pdf på nätet. Den innehåller de artiklar som har störst intresse för en internationell läsekrets och är fortfarande den enda universitetstidningen på engelska i Sverige.

GU Journalens redaktion har också vid olika tillfällen begett sig på studiebesök i utlandet.

En president som sätter sig över rätts-
staten går inte att hantera konstitutionellt.

BO ROTHSTEIN SIDAN 12

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

GU Journalen

OBEROENDE TIDNING FÖR MEDARBETARE PÅ GÖTEBORGS UNIVERSITET/ #4 OKTOBER 2017

SISTA SKRUVEN

FINSLIPNING AV NYA FARTYGET

NYHETER

Kvinnor i
ond cirkel

PROFLEN

Göran Hilmersson
5 år efter olyckan

REPORTAGE

Smygande
katastrofer

Forskningsfartyget Skagerak skulle vara klart 2015 men blev försenat och försenat och försenat. Det invigdes äntligen den 15 oktober 2021.

Foto: Johan Wingborg.

Redaktionen har bland annat deltagit i ett besök för masterstudenter i fysik vid partikelacceleratorn på Cern i Schweiz

samt varit i Rwanda, dels för att rapportera om ett trädplanteringsprojekt, dels för att berätta om ett samarbete mellan universitetet i Huye och Göteborgs universitets globala studier.

Språkvård i spalterna

Tidningen hade under flera år en spalt där språkforskaren Kerstin Norén svarade på frågor, som varför man säger *stog* men skriver *stod* och varför något kan beskrivas som *västsvenskt* men knappast som *östsvenskt*. Hösten 2000 inledde skribenten David Andersson en liten serie kallad *Lathund för akademiker*. Den akademiskt mindre bevandrade kunde där få hjälp att orientera sig bland svårbegripliga begrepp. Några exempel:

Bioetik: Trots namnet inte endast en etik för cineaster utan handlar om mänskliga ingrepp i livsprocessen.

Social kompetens: Förmåga att anpassa sig till gruppen eller till hierarkiska system. För närvarande mycket efterfrågad.

Postmodernism: Mindre modern än modernismen.

Nobelpris: Det får aldrig t. ex. Lunds universitet.

Ett försök att knyta an till denna upplysningsverksamhet gjordes 2014 då redaktionen, i samarbete med Institutionen för svenska språket, utlyste en floskeltävling. Vinnare blev ”Vi strävar alltid efter att se helheten och satsar på kvalitativ strategiformulering för att kunna effektivisera verksamheten.”

Också språkvetaren Ylva Byrman har underlättat för den oinitierade genom att under 2015 förklara akademiska uttryck som *ramavtalsbulle*, alltså den upphandlade kanelbulle som är gängse vid möten, och *seminarium*, som kommer av latinets ”semen” (säd), och tidigare användes om en plats för uppfödning av avelsdjur.

I samband med pandemin uppmärksammade tidningen också Dimitrios Kokkinakis forskning om nya uttryck som dykt upp i olika medier, som *hobbyepidemiolog*, *infodemi* och *Zoombombning*. Självklart hoppas tidningen även i framtiden kunna bidra till läsarnas språkliga bildning.

GU Journalen delas vanligen ut i medarbetarnas fack, något som skapade huvudbry för redaktionen när merparten medarbetare på grund av pandemin tvingades arbeta hemifrån. Våren 2020 publicerade tidningen därför artiklar om pandemin online.

Från och med nummer 3-2020 till och med nummer 4-2021 skickades tidningen hem till alla anställda. Bland de många artiklarna om virus och hemarbete fanns bland annat ett bild-reportage från folktomma universitetslokaler samt ett antal hemma-hos-bidrag från läsarna, där de berättade om hur de jobbade vid köksbordet eller i vardagsrumssoffan.

Bidrag från läsarna

Göteborgs universitets medarbetare engagerar sig i tidningen på olika sätt. Främst handlar det om att ge tips på vad som kan vara intressant att skriva om, men läsarna bidrar också till debattsidorna. Ibland är debatten livlig: några exempel som redan nämnts är Gillbergaffären, språknedläggningen och fartyget. Andra debatter har handlat om dålig arbetsmiljö i universitetets lokaler på Vasagatan 33 och flygresor till Stockholm.

GU Journalen har också satsat på ett antal serier som krävt läsarmedverkan. Dit hör den *Stafettpinne* som startade i nummer 1-2002 där statsvetaren Marie Demker föreslog en diskussionsklubb vid GU.

Ett annat exempel är *Utsikten*, som fanns med under många år, där läsare fotograferade och skrev en kort text om utsikten från sitt kontorsfönster. Också *Frågan*, som under ett antal år ställdes till fem-sex medarbetare i varje nummer fick enga-

gerade svar. På frågan *Vad skulle du göra om dygnet hade en extra timme?* svarade en läsare att han genast skulle köpa en klocka som går till 25 medan en annan förklarade att hon inte ville ha en extra timme, men däremot ett dolt direktspår, från Centralstationen till Paris på en timme.

Den GU-medarbetare som genom åren lämnat flest bidrag till tidningen är Guy Heyman, professor i odontologi. Under pseudonymen Guido Satir har han sedan våren 2017 bidragit med aforismer i varje nummer. Några exempel:

Inrotat:

Växtrikets talrika analfabeter

lär av Linné vad de facto de heter.

Utstuderat:

Kall kalkyl har ersatt kall,

när man yrke välja skall.

En annan flitig skribent är Bo Rothstein. I nummer 2-2009 föreslog han att universitetet inte bara bör genuscertifieras utan även korruptionscertifieras – för mer central styrning kan väl aldrig vara fel? I nummer 2-2018 publicerade *GU Journalen* en artikel om Vitkrit, ett forskarnätverk som ägnar sig åt kritiska vithetsstudier. Det fick Bo Rothstein att inleda en medie-debatt om kränkthetsstudier på svenska universitet. Frågan diskuterades sedan i flera tidningar, även *GU Journalen*.

Film och formgivning

GU Journalen har under åren uppmärksammat även annat än konflikter. I nummer 3-2005 gjorde tidningen en läsarundersökning om vem som har mest makt vid universitetet. Föga förvånande hamnade rektor Gunnar Svedberg i topp. Tidningen gjorde en ny maktundersökning i nummer 7-2014 då

rektor Pam Fredman kom högst upp. I båda undersökningarna var Bo Rothstein den forskare som fick högst poäng.

I nummer 1-2015 undersökte tidningen var professorerna bor. Inte heller detta resultat var särskilt överraskande – de flesta bor i Vasastan, Lorensberg, Linnéstaden eller Majorna.

Självklart bevakade tidningen också den stora e-postkraschen den 19 september 2019 som ledde till att tusentals medarbetare under flera månader saknade fungerande mejl.

Tidningen har haft flera serier, bland annat om dödssynder, om universitetets byggnader samt om universitetsbibliotekets rariteter. En serie som gick i många år handlade om medarbetarnas fritidsintressen – alltifrån att samla på Elvis-skivor till att vara clown på barnkalas.

Fotograf Johan Wingborg gör sedan 2014 också film för tidningen. Den första filmen handlade om Bethanie Carney Almroth och Martin Hassellöv som seglat till Almedalsveckan för att visa det platsskräp de fiskat upp under resan.

Den ursprungliga tidningen från 1997 var på 250 x 350 mm. Formgivaren Anders Eurén har senare vid flera tillfällen minskat formatet något. Från och med nummer 1-2017 är tidningen betydligt mindre, 220 x 280 mm. Anders Eurén har också kontinuerligt strukturerat om tidningen och framför allt första sidan har genom åren ändrat utseende, även om motivet, med få undantag, fortfarande är Profilen.

Precis som en tidning påverkas av det samhälle den bevakar påverkas den också av de människor som arbetar med tidningen. Förutom *GU Journalens* fyra redaktionsmedlemmar – Allan Eriksson, Eva Lundgren, Johan Wingborg och Anders Eurén – har tidningen genom åren samarbetat med en rad personer. Kajsa Asklöf, Lars Nicklason och Göran Olofsson har redan nämnts. Andra medarbetare har varit fotograferna Anna-Lena Lundqvist och Eva Stööp, journalisterna Viveca Bladh, Annika Hansson och Lars Soold. Också flera illustratörer har anlitats, bland andra Mario Brancaglioni, Tomas Karls-

son (TOK) och Maria Källström – förutom tidningens egen formgivare, Anders Eurén.

Även noggrann korrekturläsning är viktig för en tidnings trovärdighet.

Sedan nummer 3-2004 görs den av Robert Olsson som inte bara rättar språkliga fel utan också påpekar krångliga formuleringar, logiska kullerbyttor eller allmänt obegripliga uttrycksätt.

Ytterligare ett stort antal personer har genom åren på olika sätt bidragit till tidningens innehåll och utveckling.

Papperstidningens framtid

GU Journalen och Lunds universitets *LUM* är idag de enda universitetstidningarna i Sverige som utkommer på papper. Frågan om en digitalisering av *GU Journalen* återkommer lite då och då. Fördelarna med en digital tidning är många: det handlar om miljö, ekonomi och tillgänglighet men också om att en digital tidning kan vara mer aktuell än en papperstidning som både måste tryckas och distribueras innan den når läsaren.

Men också en papperstidning har fördelar. Dels finns ju inget som hindrar att papperstidningen läggs ut på nätet, vilket är fallet med *GU Journalen*. Dels finns undersökningar som visar att läsförståelsen blir bättre på papper än på skärm.¹ Men ytterligare tre skäl är nog de viktigare för *GU Journalens* redaktion. Dels kräver en pappersprodukt, där slarvfel ju inte går att rätta till i efterhand, en omsorg och en noggrannhet som riskerar gå förlorade i en digital tidning. Dels innebär tryckta tidningar ett upprätthållande av en månghundraårig hantverkskunskap.

¹ Se exempelvis Hanna Nyvaller och Joakim Saxin: *Traditionellt och digitalt: En forskningsöversikt om datorers påverkan på läsning och skrivande i skolan* (Göteborgs universitet, 2016, gupea_2077_56432_1)

Och dessutom är det helt enkelt roligt att göra en tidning som inte bara finns någonstans i cyberrymden utan som blir något fysiskt att hålla i handen.

Om dessa tre skäl är tillräckliga för att *GU Journalen* ska fortsätta komma ut i pappersform är förstås något för framtiden att utvisa.

Eva Lundgren är redaktör och reporter på *GU Journalen*.

e-post: eva.lundgren@gu.se

Anders Wenström

Tidningsstaden Vimmerby
Sex redaktioner
för sjutusen själar

För runt femtio år sedan konkurrerade inte mindre än sex lokala dagstidningar om sjutusen Vimmerbybors intresse och prenumerationer – en historisk mångfald som under ett par decennier präglade nyhetsförmedlingen i staden. Några generationskamrater med rötter där, flertalet med erfarenhet från redaktionen på något av bladen i sin meritförteckning, möttes en höstkväll 2019 på stadshotellet i sin forna hemstad. Samtalet runt middagsbordet rörde inte bara minnen från "guldåldern" utan också ett gemensamt engagemang för det fria ordet. Så föddes tanken på att förena presshistorisk återblick med dagsaktuell uppmärksamhet kring behovet av att värna livskraftig lokaljournalistik. Två år senare kunde de gamla vännerna – på ort och ställe – presentera utställningen *Tidningsstaden Vimmerby*. En av dem, Anders Wenström, berättar här om tankarna och arbetet bakom den.

Vimmerby var under 1960- och 70-talen Sveriges med all sannolikhet tidningstätaste stad. Befolkningen där kunde då välja mellan sex (!) dagstidningar med redaktioner i staden. Där flockades *Vimmerby Tidning*, väl etablerad sedan mitten av 1800-talet, *Oskarshamns-Tidningen*, *Västerviks Demokraten*, *Västerviks-Tidningen*, *Smålands-Tidningen* och *Östgöta Correspondenten* i kampen om läsare och annonsörer i Vimmerby med omnejd. Hur kunde det bli så? Och hur gick det i den kampen? Visst kunde väl detta mediehistoriska fenomen vara värt en särskild belysning? Det gav i alla fall inspiration till både en retrospektiv utställning och en live-sänd debatt i ett angeläget – och särdeles aktuellt – ämne: Hur mår den lokala nyhetsjournalistiken nu? Och hur ser dess framtid ut?

Startskottet till projektet *Tidningsstaden Vimmerby* brann av en kväll på Stadshotellet hösten 2019. Runt ett middagsbord samlades några generationskamrater, med djupt sittande rötter i stan, de flesta med ett förflutet på någon eller några av de sex tidningarna då det begav sig. Och med lång erfarenhet av både tryckta och eterburna medier och av skrivande i allmänhet. Minnen och skrönor flödade. Liksom skratten – med avbrott för en och annan suck över oåterkalleligt svunnen tid.

Tills det slog oss att vårt samtal faktiskt blev till en provkarta över argument till stöd för spänstig och tillförlitlig nyhetsförmedling och, ytterst, för en robust och livskraftig demokrati på lokal nivå. Allt med en gemensam övertygelse om den oskatt-

bara betydelsen av det fria ordet och medial mångfald. Det var våra tankar om nutiden och framtidsperspektiven som gjorde det mediehistoriska perspektivet till en självklar utgångspunkt för det som blev *Projektet* för oss under mer än två år.

Tanken på en retrospektiv utställning med fokus på ”guld-åldern” på 60-/70-talet föddes alltså där och då – parallellt med tanken på att också försöka lämna ett litet bidrag till en angelägen samhällsdebatt. Vi som kom att utgöra projektgruppen fick all tänkbar uppmuntran, medverkan och ledning av Gunilla Gustafsson, chef för Stadsmuseet Näktergalen i Vimmerby. Och så på vårvintern 2020 var vi igång, först med sikte på att slå upp portarna för publik någonstans mellan hägg och syren. Men så vet vi vad som drabbade alla goda föresatser och all planering av publika evenemang – pandemin slog undan benen för det mesta av konkreta kulturuttryck och premiären sköts framåt till tidig höst.

Bara för att då mötas av ihållande smittspridning och fortsatta restriktioner. Men lika mycket av stundtals förlamande sorg och saknad över att gruppens allra mest drivande kraft Bosse Eriksson plötsligt rycktes bort mitt i steget. Bosse lämnade ett stort hål efter sig – men också ett gediget researcharbete för oss andra att förvalta. Vi samlade ihop oss och riktade in arbetet på den utställning som sedan, tack vare många små och stora frivilliginsatser, till slut kunde öppna medio september 2021 – i högsta grad möjliggjort av generösa ekonomiska bidrag från Svensk Mediehistorisk Förening och Tidningsutgivarna (TU).

I förstone trodde vi oss vara tvungna att lägga massor av tid på att bläddra i dammiga lägg i de aktuella tidningarnas arkiv. Men rätt snart insåg vi att det mesta vi behövde kunde återfinnas genom att gräva där vi stod: Stadsbibliotekets närmast outsinliga arkiv, väl organiserat och kärleksfullt bevarat av förre stadsbibliotekarien och Vimmerby-oraklet Thorvald Eriksson (Bosse Erikssons far) och illustrationer ur Vimmerby kommuns

*Invigning av
Tidningsstaden
Vimmerby – Sex
redaktioner för
sjutusen själar.
Elisabeth Sand-
lund klippte bandet
– som hört till en
grön Halda.
Foto: Stadsmuseet
Näktergalen.*

egen bildbank bara låg där för oss att ösa ur. Efterhand kunde vi förfoga över en rikhaltig mängd insamlat material:

- klipp och samlingsmappar att bläddra i,
- några kompletterande rekvisitioner från Kungliga Biblioteket och andra externa källor,
- egenproducerade beskrivande texter,
- filmer om tidningsproduktion ”anno dazumal”, liksom allehanda attiraljer för tryckeriprocessen
- kameror, telefoner och annan journalistikens ”hardware”.
Med mera.

Denna rikedom stärkte ambitionen att brett beskriva Vimmerbys tidningshistoria som en dynamisk medieutveckling och hur

den påverkat journalistik, nyhetsförmedling i smått och stort, liksom produktionsteknik – ”från blytid till nutid” – distribution och läsarkontakt. Vål förståeligt så blev processen fram till färdig utställning en lång, men ändå lustfylld, räcka av beslut om vilka ”darlings” som skulle tagas av daga. Likaså prövade vi i andanom olika koncept för själva gestaltningen innan vi landade i det som blev.

Men till slut så. Lördagen den 18 september 2021 kunde Mediehistoriska föreningens ordförande Elisabeth Sandlund ta fram invigningssaxen och klippa färgbandet från en grön Halda – vad annars? – som en väldigt efterlängtd och uppskattad symbolhandling. Öppningen var ett faktum!

Stadens historia

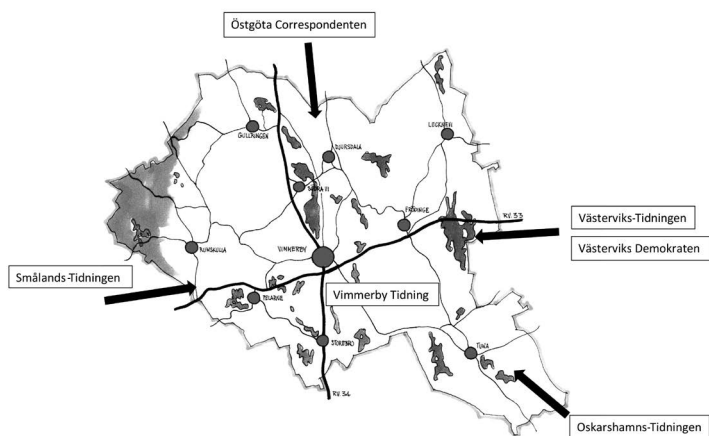
Hur gammal Vimmerby är som stad kan ingen med bestämdhet säga. Det är först i början av 1100-talet som den dokumenterade historien i Vimmerby tar sats. Vimmerby var en gång centrum för landets oxhandel, vilket inte sågs med blida ögon i övriga Småland. Kalmarborna beklagade sig över att Vimmerby gjort intrång i deras rättigheter och till slut förlorade Gustav Vasa tålamodet och drog 1532 in stadsrättigheterna. Det blev sedan Karl IX som år 1604 återupprättade staden och gav den privilegier tillbaka. Under påföljande sekler växte staden långsamt till en regional knutpunkt och marknadsplats för handel och service för ett agrart omland. För att nu inte glömma bort att Vimmerby med tiden, tack vare Astrid Lindgrens Värld, kommit att bli en veritabel turistmagnet.

Som tidningsstad är Vimmerby förstås betydligt yngre. I mitten av 1800-talet hade Sverige fått 30 nya ”tidningsstäder”, och 1880 hade antalet stigit till 148. Bakom tidningarnas starka frammarsch under den här tiden låg en kombination av faktorer som knöt an till industrialiseringens tekniska framsteg. Samhället förändrades med ökad inflyttning från landsbygden

till städerna. Från och med 1842, då den allmänna folkskolan infördes, ökade också med en allt högre grad av läskunnighet efterfrågan på information och nyheter. Marknaden för tidningar växte.

Redan 1844 startade Anders Petersson från Kalmar stadens första tidning – *Wimmerby Tidning*. Den lades dock ner redan samma år. Den 22 december 1856 utkom *Wimmerby Weckotidning*. Den trycktes i en handpress och bestod av fyra sidor och delades ut på fredagarna. År 1884 bytte *Weckotidningen* namn till *Wimmerby Tidning*. År 1882 kom *Wimmerby-Bladet* och året därpå, 1883, utkom det första numret av *Wimmerbys Tidning* (med genitiv-s), som 1896 bytte namn till *Wimmerby Kuriren*. Därmed fanns tre tidningar i den lilla staden med knappt 1 500 invånare. Men det blev *Wimmerby Tidning* som överlevde från starten 1856 – f.ö. ett märkesår på flera plan med påtagliga arv i dagens Vimmerby. Då grundades Åbro Bryggeri och byggdes kyrkan, som sig bör på en kulle mitt i stan.

Fram till 1939 hade *Wimmerby Tidning* främst konkurrens av Nya Posten som 1928 bytte namn till *Wimmerbyortens Tidning*. År 1939 köpte Vimmerby Tidnings Tryckeriförening

Tidningsstaden med omnejd.

båda tidningarna och lade ner Nya Posten. *Vimmerby Tidning* blev därmed utan konkurrens, men ganska snart började andra tidningsutgivare intressera sig för Vimmerby för att hitta nya läsare och annonsörer.

Först ut, 1933, var *Västerviks-Tidningen* och sist in *Smålands-tidningen* som invigde sin Vimmerbyredaktion 1964. Under ett par decennier fram till 1980 var Vimmerby otvivelaktigt landets tidningstätaste stad.

Förutom *Vimmerby Tidning* fanns alltså fem bemannade lokalredaktioner – *Oskarshamns-Tidningen*, *Smålands-Tidningen*, *Östgöta Correspondenten*, *Västerviks-Tidningen* och *Västerviks Demokraten* på plats. Så många dagstidningar i en så liten stad var unikt inom såväl svensk som utländsk press. Den starkaste drivkraften bakom den här koncentrationen av konkurrerande lokaltidningar i Vimmerby var det förhållandet att *Vimmerby Tidning* vid den här tiden fortfarande var en eftermiddagstidning, medan utmanarna var morgontidningar, vilket de värderade som en konkurrensfördel.

Det föll sig naturligt att centrera utställningen längs en tidslinje – från Vimmerbys tidiga tidningshistoria via remarkabla händelser, i smått och större, som funnit sin väg in i någon av tidningarna. Presentationen kom att följa utvecklingen under nästan hundra år fram till den allra sista ”stationen”, en avskalad monter med en laptop och en mobiltelefon för att illustrera tillkomsten av nättidningen *Dagens Vimmerby*, startad 2015.

Tidslinjen kompletterades så av montrar ägnade tryckeriteknisk utveckling och innehållande fotoutrustning, möblemang och andra illustrerande föremål. Plus porträtt och presentationer av journalister och skribenter som inlett sina karriärer i och kring Vimmerby – eller som stannat kvar och blivit nyckelpersoner även i ”modern tid”. Ett veritabelt galleri med tongivande ”murvlar” växte fram.

Alldeles särskild uppmärksamhet ägnades i ett eget rum, självklart och ofrånkomligen, åt *Vimmerby Tidning* (VT) och

Stadsmuseets stora sal fylldes med föremål och tidningsklipp från Vimmerbys publicistiska guldålder. Foto: Stadsmuseet Näktergalen.

dess mångåriga nestor och ägare Ingmar Karlsson, i riksmidia flitigt citerad ledarskribent. Hans Underwood, verktyget för runt 14 000 ledarstick genom åren, fick givetvis en hedersplats.

Murvlar, murvlar, murvlar....

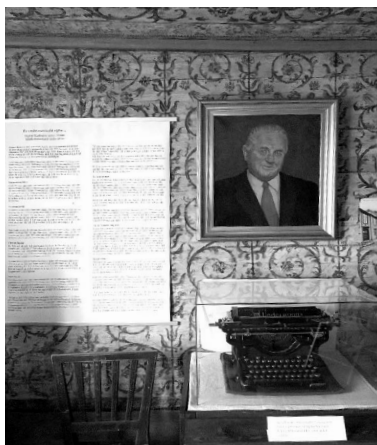
En upplyst plats i ”murvelgalleriet” fick såklart Astrid Lindgren som skrev sitt första reportage i *VT* som ung volontär 1924. Astrid skulle arbeta som ”springflicka”, svara i telefon, läsa korrektur och skriva kortare notiser men också hoppa in som reporter när så behövdes. Egentligen hade hon presenterats för läsekretsen redan några år tidigare. *VT* lät nämligen, på förslag av hennes klassföreståndare, trycka en uppsats – ”På vår gård” – som Astrid skrivit, 13 år gammal. Redan här kunde man ana en stilist i vardande, en tonåring med osedvan-

ligt brett ordförråd och påtaglig spänst i språket.

Men hennes reportage om invigningen av Ydrebanan, smalspåret mellan Vimmerby och Ydrefors i oktober 1924 blev nog hennes mest uppmärksammade knäck. Här flyter texten lätt och hon drar sig inte för att raljera över invigningståg och passagerare liksom inbjudna "herrar redaktörer".

"Murvelgalleriet" växte efterhand. Så pass att alla som haft bärande roller genom åren helt enkelt inte fick plats i det hörn vi reserverat för ändamålet. Det var nästan så att vi började undra om det varit/finns något särskilt närande och fertilt i Vimmerbys dricksvatten som fött fram både fallenhet och lust för journalistyrket i så stor omfattning. Eller var det något annat i miljön som blev särskilt lockande för redan spirande talanger att söka sig hit?

Vi ville så gärna tapetsera montern med allihop men tvingades inse att det skulle vara ogörligt – levnadsteckningar för rätt många fick publiken tillgodogöra sig i en särskild bladderpärm. Ur galleriet är det ändå frestande att, utöver de redan

Ingmar Karlsson och hans Underwood. Foto: Stadsmuseet Näktergalen.

Profblad till Wimmerby Tidning. Bildkälla: Wimmerby kommuns bildarkiv.

Ung volontär på Vimmerby Tidning. Bildkälla: Vimmerby kommuns bildarkiv.

nämnda, lyfta fram några profiler med karriärer som gjort – och fortfarande gör – avtryck bortom Stångådalen:

Niklas Ekdal. Avstamp i *Vimmerby Tidning (VT)* 1980 med kungligt scoop på Solliden och Ebba Gröns spelning på Hultsfredsfestivalen. Ledarskribent på både *DN* och *Expressen*. FN-jobb. TV tillsammans med kusin Lennart. Återkommande skribent i *DN*, *Affärsvärlden*, *Uppsala Nya Tidning* och *Kyrkans Tidning*. Författare.

Anders Lindblad. Lokaljournalistik på *Västerviks Demokraten* och *VT* med sportbevakning som specialitet. Sedan *Idrottsbladet* f.v.b. *Svenska Dagbladets* sportredaktion. Nu *SvD:s* ledande sportkrönikör och exekutiv sekreterare i *Svenskans* bragdguld-nämnd.

Sven Ekberg. Med föräldrarna Sven och Vera som tongivande medarbetare i *VT* respektive *Oskarshamns-Tidningen* var yrkesvalet oundvikligt. Efter in hopp på de flesta av "guldålderns" lokalredaktioner fast anställd 1968 på *Östgöta Correspondentens* redaktion i Vimmerby. Sedan till Öland och tidningen *Barometern* och sedermera etermedia. Nyhetschef på Radio Kalmar. Reporter och programledare på *SvT/ Smålandsnytt* i Växjö. Producent och programledare i nära 20 år för matprogrammet *Meny* i P1. Årets ölänning 1990 och prisbelönt av HMK Carl XVI Gustaf. Producent av flera dokumentärfilmer med Öland i fokus.

Tomas Rubin. Drabbad av påtaglig skrivklåda helgreporter och in hoppare på *Västerviks Demokratens* lokalredaktion i Vimmerby

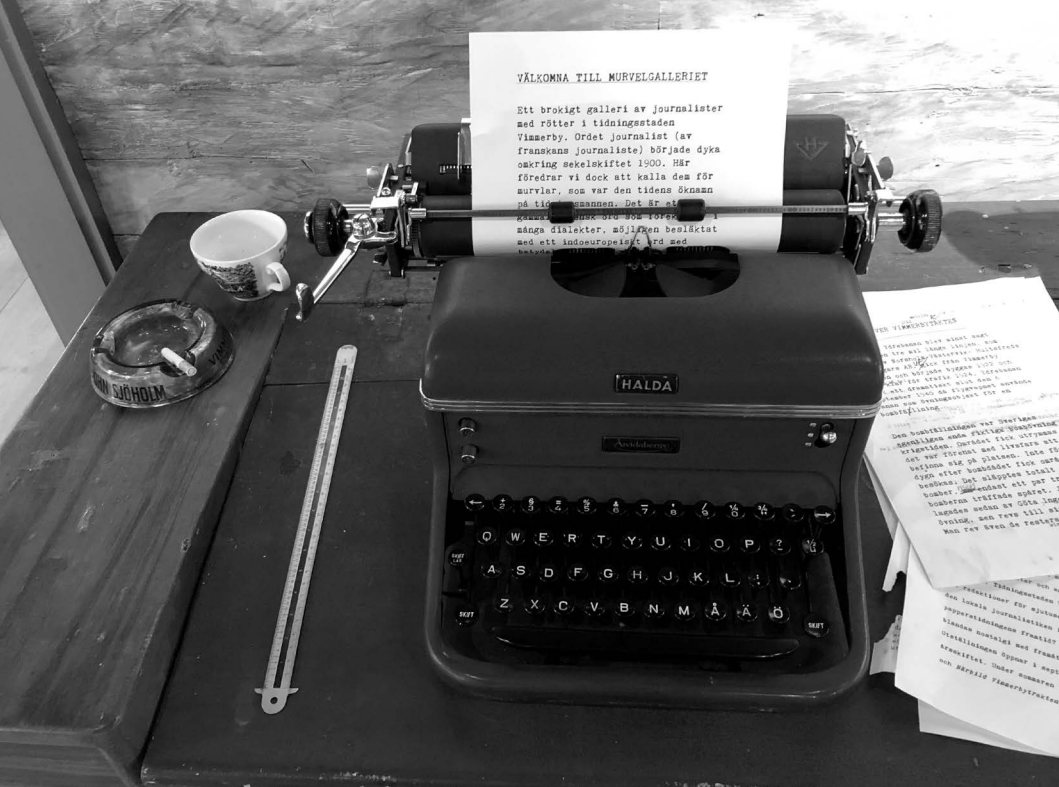
och volontär på *Smålands-Tidningen*. Journalisthögskolan i Göteborg. Biträdande nattredaktör på *Västerviks-Tidningen*. Ett decennium som reporter på *Expressen*, sedan åtta år som resande i människoöden på *Allers*. Redaktionschef på *Arbetet Nyheterna*. Slutligen tidningsmakare och ansvarig utgivare på Gotland.

Bengt Nordlund. Stockholmare och naturaliserad smålänning. Annonssäljare på *Vimmerby Tidning* och sedermera *Smålands-Tidningen*. Medarbetare i Regionalradion. Programvärd för *Café Norrköping* i SvT och hurtbulle i *Träna med TV*.

Claes Frisk. Uppenbart verksamt DNA från pappa, *VT:s* mångårige sportchef Karl-Erik, och påhugg på *VT:s* sportredaktion. Sedan till *Smålands-Tidningen*, *Karlshamns Allehanda* och *Vetlanda-Posten*. Tack vare kärleken bosatt i Norge med imponerande rikhaltigt CV från *Verdens Gang* och andra norska medier.

Jens Fellke. *VT:s* sportredaktion från 1994, senare allmänreporter och nattchef. Elitspelare i bordtennis. Renommerad författare av biografier om pingisvirtuoserna J-O Waldner och Jörgen Persson och – brett uppmärksammas – om Astrid Lindgren, den sistnämnda med *VT*-journalisten **Rebecca Forsgren Malmström** som medförfattare. Innan han lämnade *VT* 2009 hann Jens också med att skriva företagets 150-årsbok *Först och störst*.

Marianne Hasslow. Uppväxt i Vimmerby där pappa härads-hövdingen var flitigt besökt av lokala journalister som ville ha senaste nytt om pågående rättegångar i det tingshus som också var familjebostad, något som gav inspiration till journaliststudier. Verksam vid både *Gotlands Tidningar* och *Gotlands Allehanda*. Sedan i många år – och emellanåt fortfarande – välbekant radoröst och nyhetsankare i Dagens Eko.

Entrén till Murvelgalleriet. Foto: Stadsmuseet Näktergalen.

Konkurrens – och samarbete

Den mediala mångfalden under "guldåldern" kom att ge näring åt en rätt speciell anda i den skara av lokalredaktörer, reportrar och skribenter som befolkade redaktionerna. De "utombys" hade ju fått sina ledningars uppdrag att ta upp kampen med den dominerande *Vimmerby Tidning* och tog sig an utmaningen med alla till buds stående medel. De allra flesta hade på något sätt förankring i staden och kände den och dess omland och historia väl. Och, som så naturligt i en liten stad, de kände varandra!

Detta skapade en – emellanåt lite motsägelsefull men huvudsakligen fruktbärande – atmosfär av gemenskap som

öppnade för samarbete kring nyhetsbevakning, material och bilder. Men det var ett utbyte som också blev till ett verktyg i tävlandet om nyhetsvärde och rubriker. Samspelet blev efterhand "institutionaliserat" via regelbundna fikaträffar där det utbyttes tips och informerades och överenskomms om informell arbetsfördelning i bevakningen: Man kunde ju spara både tid och pengar på att inte dubbla eller tredubbla insatserna på relativa "oväsentligheter" (kreatursauktion i Toverum, TV-tittande katt i Södra Vi, årets största gädda i Yxern etc.).

Men för en verkligt lokal tidning är som bekant ingen nyhet för liten – det gällde ju t.o.m. för *GP* i Göteborg. Därför var det viktigt att, med rimlig insats och samspel, kunna tillgodose även behovet av den sorts vardagsskildrande "returinformation" som läsarna efterfrågade och som väldigt ofta fungerar som ett socialt kitt i lokalsamhället. Samarbetet blev helt enkelt en form av garanti för bredd och mångfald.

Öppenheten och beredvilligheten gick dock inte längre än att man gärna höll tyst om saker som kunde skapa egna "scoop" på någon nivå. Alla köpte in sig i denna "deal" och infann sig mangrant på Wickbergs Konditori, vägg i vägg med Statt, för daglig avstämning. Fenomenet fick såklart en särskild plats på utställningen, kommenterad av Tomas Rubin, en av stamgästerna på "Wickan" och medlem i projektgruppen:

"Fem i elva. Reporterblock, kamera och penna. Snabbt iväg. Doften av kaffe och nybakat mötte redan i dörren. En blommig kopp och ett wienerbröd fångades i språnget på väg upp till andra våningen för dagens murvelmöte. Varje vardag. Samma tid.

Efter en första tugga på wienerbrödet kom den inledande frågan, alltid densamma:– Hur mycket har Vimmerby Tidning snott? VT-redaktören Wallberg hade stans längsta sax. Det var välkänt långt utanför spridningsområdet. Under vinjetten "Från Staden och Bygden" i VT, kunde de samlade lokalredaktörerna på Wickbergs se en hel del av sina nyheter återgivna i notisform. Ibland hela reportage omskrivna med försiktig

Stadens bästa skvallercentral. Bildkälla: Vimmerby kommuns bildarkiv.

hand. Jaja, vardag och verklighet. Inget att tjura över. Fem morgontidningar och en eftermiddagstidning, Vimmerby Tidning. Obalans i både timing och upplaga.

Nästa fråga runt bordet: Vad händer idag? Åbros premiär för mellanölet. Fred Åkerström på Jazzklubben. Fanérfabrikens skrymmande stockar. Ändrade tågtider. Polisrundan. VIF:s bortamatch. Tre dödsfall. Två begravningar. Rotary på hotellet. Fullmäktiges handlingar inför kommande sammanträde. Presskonferens på Lidhem.

– Lidhem tar jag, sa vännen och gourmanden ”Kardullen” på Smålandstidningen och högg som en kobra. Ingen överraskning precis. Det var allom bekant att Lidhem serverade bra mat. Fördelningen av dagens rutinjobb gick snabbt och gnällfritt. En för alla, alla för en. En rationell hantering av de annars så tidskrävande dagliga rundringningarna och den nödvändiga ”pappersinsamlingen”.

Vem som åtog sig dagens koll i tingshuset spikades. Åklagare Henniuss och häradshövding Hasslow i Tingshuset var oftast bussigt tillgängliga för lokalpressen och rättegångarna inte sällan ett tragikomiskt skådespel med rubrikskapande inslag. Anekdoterna flödade mellan tår och påtår. ”Wickan” blev så stans bästa skvallercentral. Möjligen i konkurrens med Taxi. Där hade chaufförerna närmast totalkoll på allt som hände i Vimmerby med förorter. En daglig kontakt med taxigubbarna var ett måste för murvelgänget på Wickbergs.

De egna reportageuppslagen och nyheterna knep man om. ”Scoop”, stora eller små, var dock inte något som røjdes på Wickbergs. Nej, kunde man trumfa kollegerna med ett eget kittlande knäck var pulsen litet högre och wienerbrödet extra gott den dagen. En missad nyhet innebar en kännbar nesa. Konkurrensen upprätthölls men rutinerna delades och resultaten, texter och eventuella bildrutor, redovisades som underlag för kollegerna, i god tid före lämningsdags till huvudredaktionerna i Eksjö, Västervik, Kalmar, Oskarshamn och Linköping.

Fem heltidsbemannade lokalredaktioner plus Vimmerby Tidning med daglig bevakning för sjutusen själar. En av världens tidningstätaste orter under de expansiva sextio- och sjuttiotalen. Det var då det. Idag finns varken lokalredaktörerna eller Wickbergs murvelfik kvar annat än i minnet.”

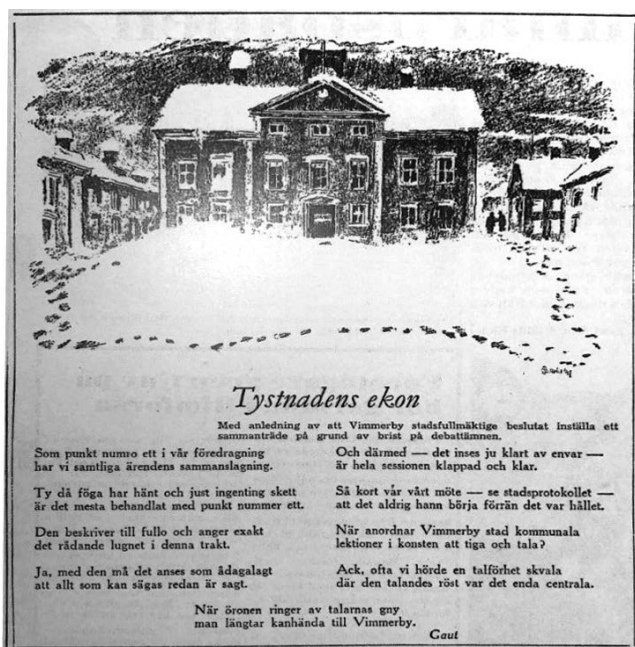
I skrattspegeln

Vi kunde sedan inte hålla oss ifrån att låta utställningen också spegla några, i sammanhanget kanske mindre smickrande – men på håll desto mer roande, satiriska kommentarer kring Vimmerby. Mest som ofrivillig exponent för, låt oss säga, småskuren kälkborgerlighet. Albert Engström använde gärna hänvelser och egna erfarenheter från besök i stan som inspiration till *Grönköpings Veckoblad* eller förhållandevis kärleksfulla elakheter i *Söndags-Nisse/Strix*.

När några anställda på motsvarigheten till Systembolaget på 30-talet blev påkomna och hamnade på tingen efter att ha tullat i Renat-flaskorna och drygat ut det som var kvar med

H2O hamnade tilltaget bums på onödigt prominent plats i *Dagens Nyheter* i februari 1937. Eländet kom att få den dubiösa beteckningen "Vimmerby Vattenfall", en återkommande och av småtaskiga betraktare gärna citerad händelse. Episoden förvandlades ändå, med tiden, från en illa tåld pinsamhet till en skröna som även Vimmerbybor kunde bjuda på ett själviro-niskt fniss åt.

I samma anda kunde man i stan både leva med och t.o.m. uppskatta följande fyndiga och lagom elaka rimsnideri av signaturen Gaut över politisk vanmakt och haltande demokrati.

Den närmast osannolika mediala mångfald som Vimmerbyborna kunde åtnjuta för ett halvsekel sedan höll alltså i sig några decennier. Men i oktober 1979 övergick också *Vimmerby*

Tidning, som sista eftermiddagstidning, till morgonutgivning. Att den lokala annonsmarknaden efterhand försvagades generellt gjorde självklart sitt till – den kaka som sex tidningar delat på blev mindre.

Därmed förändrades successivt ”marknadsbalansen” och *Vimmerby Tidnings* konkurrenter tvingades inse att ”först fortfarande var störst”. Övriga tidningars lokalredaktioner avvecklades en efter en. Sedan länge är *Vimmerby Tidning* återigen den enda papperstidningen med egen lokal redaktion i spridningsområdet.

Utställningen hade en sista visning för publik den 9 januari 2022 och fick sedan lämna plats för en ny – med fokus på föreningslivets betydelse för stan och dess invånare. På så sätt rullar verksamheten vidare med ytterligare en aspekt på demokrati och samhällsbyggande. Den som inte hade möjlighet att se utställningen på plats hösten 2021 är varmt välkommen på en digital filmisk rundtur med museichefen Gunilla Gustafsson på museets hemsida: vimmerby.se/naktergalen.

Under de tre månader som tidningsutställningen varade besöktes Näktergalen av i runda tal 1 200 personer, av spontana omdömen och gästboksanteckningar att döma mycket tillfredsställda. Av dessa deltog ungefär 150 personer vid själva öppningen. Ett hundratal utgjorde ”studiopublik” under panelsamtalet i direkt anslutning, f.ö. direktsänt över Internet/Youtube (mer i det följande). Till dags dato har debatten visats runt 600 gånger.

Folk kom alltså för att se. Och kanske ännu mer för att återse. Och möjligen lära sig ett och annat om hur man gjorde tidningar förr och hur det går till i dagens digitala värld. Förhoppningsvis, och allra viktigast, lämnade man museet med en nyväckt eller stärkt insikt om värdet av livskraftig och pålitlig lokal nyhetsjournalistik som ett av flera ”armeringsjärn” för samhällsdaning och social sammanhållning.

Backspegel och kristallkula

Under arbetet med projektet använde vi oss alltså av både backspegel och kristallkula. Utställningens återblick kom att illustrera en medievärld som i många avseenden tonade fram i något av romantiskt skimmer. Sättillvida blev arbetet – genomgående lärorikt, engagerande och lustbetonat – verkligen en nostalgitripp. Återbesöket i det vi, av och till, kallat ”guldåldern” på 60- och 70-tal bjöd både publiken och oss själva på rejäla doser av igenkännande. T.o.m. en och annan ilning av saknad.

Men då var då och nu är nu. Ambitionen var ju att spegla en dynamisk utveckling av journalistiken i en mediehistoriskt omvälvande tid. Vi hoppas att vi lyckades någotsånär och att initiativet kan inspirera till andra/liknande genomlysningar i syfte att understryka betydelsen och behovet av sanningsökande, livskraftig och spänstig lokaljournalistik.

I nuet och den närmast överskådliga framtiden blir det – för medieägare, chefredaktörer och skribenter – en ytterst angelägen uppgift att värna och utveckla en lokal nyhetsjournalistik som ger läsarna/medborgarna pålitlig information så att de fritt kan ta ställning i samhällsfrågor, granskar samhällets beslutsfattare och skapar utrymme för frimodigt utbyte av tankar och åsikter. Vare sig läsarna nås på papper eller digitalt. Den tredje statsmakten behövs – nu mer än kanske någonsin!

Panelsamtalet

Vi som kom att ingå i projektgruppen för utställningen kände väl att det retrospektiva nog skulle kunna stå på egna ben. Fastboende Vimmerbybor, folk med uppväxt och starka rötter i trakten, sommarboende och andra återkommande besökare kunde väl utgöra ett tillräckligt publikunderlag för att vi skulle kunna nöja oss med själva utställningen.

Men initiativet föddes, så att säga, i bjärt belysning från en allt hetare samhällsdiskussion om betydelsen av public service och fria, oberoende medier. Och vi kände instinktivt att projektet, rätt presenterat och med aktiv uppföljning, skulle kunna lämna ett bidrag till den diskussionen. Parallellt med att utställningen växte fram hände därför detsamma med tanken på en estradebatt, helst direktsänd och åtkomlig för fler än som kunde ta sig till Vimmerby just den här dagen.

Vi tog tidigt kontakt med Lars Engqvist med – förutom ett digert CV innefattande poster som minister, landshövding i Jönköping, kommunalråd i Malmö m.m. – stor erfarenhet som tidningsman (chefredaktör för *Arbetet* och *Östra Småland*) och numera naturaliserad smålänning inte så långt från Vimmerby. Han åtog sig mer än gärna rollen som inledare och ”coach” för den del av öppningsritualerna som vidtog när vi hade stängt Stadsmuseet för dagen.

Via våra respektive nätverk kontaktades mediafolk på central och regional/lokal nivå liksom forskare inom medievetenskap och vi kunde slutligen sätta samman en panel bestående av, förutom Lars Engqvist, **Elisabeth Sandlund**, ordförande i Svensk Mediehistorisk Förening, tidigare ekonomijournalist på *Svenska Dagbladet*, **Anders Enström**, chefredaktör och ansvarig utgivare för *Barometern/OT*, ledamot av styrelsen för Tidningsutgivarna, **Jesper Ericsson**, kanalchef på SR Kalmar, **Tomas Lundström**, redaktionschef på SVT Småland, **Anna-Karin Thorstensson**, redaktionschef på SVT Öst och ordförande i Publicistklubben Östra, **Jakob Carlsson**, grundare av och vd för nättidningen *Dagens Vimmerby*, **Daniel Söderqvist**, chefredaktör och ansvarig utgivare för *Vimmerby Tidning* och **Jonas Ohlsson**, professor och föreståndare för Nordicom, vid Göteborgs universitet. Samtalet inleddes av **Tobias Lindberg**, forskare vid Göteborgs universitet med inriktning mot svensk och nordisk medieutveckling, tidigare analytiskchef på Tidningsutgivarna.

Lars Engqvist konstaterade att det, med dagens tekniska förutsättningar i det pulserande informationssamhälle vi är en del av, aldrig varit enklare att publicera sig – på gott och ont. Sätillvida är fältet öppnare än någonsin för åsiktsbildning och idémässig påverkan. Med den digitala kommunikationstekniken har medielandskapet genomgått en revolution. Internet har blivit den viktigaste informationskällan. Via nätet kan vi omedelbart hämta fakta, nyheter, berättelser och förströelse från hela världen. En stor del av dagstidningarnas nyheter är tillgänglig på nätet, ofta gratis. I sociala nätverk knyter vi nya kontakter och skapar nya relationer. Med personliga webbsidor kan numera var och en bli sin egen redaktör, förmedla information och driva opinion. Detta är givetvis också mångfald!

Lars Engqvist tecknade så bakgrunden till panelsamtalet på följande sätt:

Den moderna dagspressen och demokratin växte fram samtidigt och utvecklades parallellt i ett inbördes beroendeförhållande. Å ena sidan var det demokratiska statsskicket med lagstiftad yttrande-, informations- och tryckfrihet en förutsättning för den fria pressen. Omvänt var den fria pressens strävan efter sann nyhetsförmedling, oberoende granskning av makt-havarna och öppen debatt en förutsättning för det demokratiska samhället.

Den journalistiska affärsidén – att mot betalning samla in, värdera och bearbeta nyheter – utvecklades under mer än ett sekel i symbios med de kommersiella aktörernas strävan att nå ut med sina budskap. Annonserarna fick en effektiv kanal till sina kunder och tidningsläsarna aktuell och efterfrågad marknadsinformation. Eftersom den journalistiska produkten till övervägande del finansierades med annonsintäkter kunde läsarnas pris hållas lågt och tidningarna bli tillgängliga för alla.

Även om den symbiotiska mediemarknaden var en av förutsättningarna för den demokratiska utvecklingen i Sverige, var den långt från problemfri: konkurrensen om annonserna drev fram lokala tidningsmonopol. Den så kallade tidningsdöden under

1950- och 1960-talen möttes från samhällets sida med ett direkt stöd till de så kallade andratidningarna. Presstödet syftade till att ”balansera marknaden” och var länge förhållandevis lyckosamt.

Under de senaste årtiondena har emellertid förutsättningarna för all tidningsutgivning förändrats radikalt. Webben har öppnat nya, billigare och effektivare vägar för de kommersiella aktörerna att nå sina kunder än att annonsera i dagstidningarna. Det har inneburit att tidningarna förlorat stora delar av sina inkomster och tvingats att både höja abonnemangspriserna och genomföra drastiska besparingar. Den symbiotiska mediemarknaden har lösts upp och tidningsläsandet minskat.

För många, särskilt unga människor, är tidningarna inte längre den primära nyhetskällan. Det är i stället de så kallade sociala medierna på nätet. Kommunikationen på nätet styrs emellertid inte av några pressetiska regler eller principer för journalistiska granskning. Falska uppgifter, osanningar och rykten, har åter blivit en betydande del av människors verklighetsbild. I de sociala medierna kan man sortera bort sådan information som går emot den egna verklighetsbilden. De gemensamma referenserna riskerar att tunnas ut och tillvaron bygga på mycket små gemenskaper utan kontakt med varandra. På så sätt påminner utvecklingen nu om tiden före de stora dagstidningarnas genombrott och professionaliseringen av journalistyrket.

Vad krävs för att återskapa en lokal nyhetsjournalistik som bygger på de klassiska uppgifterna för de fria medierna: att förse medborgarna med sådan information att de fritt kan ta ställning i samhällsfrågor, att granska de inflytelserika i samhället och att låta olika åsikter komma till tals?

Med detta som avstamp formulerades ett antal frågor för panelen att sätta tänderna i:

- I vilken form – och i vilka kanaler – kommer den lokala nyhetsjournalistiken att utvecklas – på papper eller digitalt? Finns det en risk för en ny social skiktning?
- Hur ska nyhetsjournalistiken finansieras? Är läsarna beredda att betala vad det kostar?

- Hur ska framtidens mediapolitik formas? Är det dags att komplettera Public service med ett allmänt stöd till alla former av seriös nyhetsjournalistik, som har en ansvarig utgivare och följer fastställda etiska regler? Kan ett sådant också innehålla ett särskilt stöd till den lokala journalistiken?
- Hur kan samhället stimulera ett bredare medieäggande och en verklig konkurrens på lokaltidningsmarknaden?

Innan Lars Engqvist släppte panelen lös gav Tobias Lindberg församlingen en inledande analys av dagsläget. Han konstaterade att tidningarnas annonsintäkter mer än halverats på några få år. Medlen kanaliseras istället i ökande grad till nätjättar som Google och Facebook. Samtidigt har det offentligas stöd ökat markant, inte minst i form av särskilda, delvis pandemi-relaterade, insatser för att stödja produktion och distribution.

Vi lägger i snitt mer pengar på medier än förr, företrädesvis på etermedier av olika slag, mindre på de tryckta medierna. Sammantaget kommer allt större andel av intäkterna från läsarna, en omsvängning som i den bästa av världar skulle kunna tolkas som att vi som läsare ändå är beredda att betala för de nyheter vi konsumerar. Tobias Lindberg slog också fast att det härvidlag är stora skillnader mellan yngre och äldre – medan äldre fortfarande föredrar tryckta medier tar de yngre, föga förvånande, till övervägande del av nyhetsflödet via digitala kanaler. Samhällsjournalistiken når mest de äldre, de yngre hämtar ofta information från andra sajter än de traditionella mediernas.

Projektgruppen Tidningsstaden Vimmerby

Sven Ekberg. Presentation – se sid 196.

Bosse Eriksson. Medarbetare på flera av lokalredaktionerna och *Vimmerby Tidning*; skribent, fotbollsrapportör, filmrecensent och fotograf. Knäck på *Uppsala Nya Tidning*, studentkårens tidning *Ergo* och *LO-tidningen*. Sedan diplomatutbildning på Utrikesdepartementet, med poster som diplomat vid ambassaderna i Washington och Canberra. Sveriges ambassadör i Manila. Primus motor för grävandet efter material för utställningen via många timmar av lustfyllt bläddrande i pappa stadsbibliotekariens gränslösa kvarlåtenskap.

Nils-Erik Pettersson (NEP). Ortsmeddelare i Södra Vi under gymnasietiden. Helgmedarbetare i fotolabbet och sommarvikarie som journalist i Vimmerby, Hultsfred och Mariannelund. Fastanställd på *Vimmerby Tidning* i Hultsfred 1969 och senare placerad på huvudredaktionen som reporter, sportmedarbetare och nattchef. Från 1988 verksam på *Östra Småland/Nyheter* i Hultsfred. Bidragande med familjematerial och annat lokalt material i *VT/KP*. Vår ciceron till smultronställen i hembygden.

Tomas Rubin. Presentation – se sid 196–197.

Anders Wenström är jurist. Under tjugofem år i Regeringskansliet var han bland annat spökskrivare åt något dussin ministrar och under tio utomlands i olika befattningar verksam i internationella organisationer som Europarådet, International Organization för Migration (IOM) och Nordiska rådet. Anders Wenström har varit ledamot av styrelsen för och sporadisk skribent i världens äldsta jazzmagasin *JAZZ* (tidigare *Orkester Journalen*). Han är en omätlig och samhällsengagerad nyhetskonsument.

e-post: awenstrom@hotmail.com

Gå med i Svensk Mediehistorisk Förening!

Du som är intresserad av mediehistoria är hjärtligt välkommen som medlem. Medlemsavgiften 2022 för enskilda personer är 150 kronor. För denna summa får du årsboken hemskickad till dig och tips om mediehistoriska seminarier och händelser i återkommande medlemsbrev under året.

För att bli medlem kan du antingen sätta in 150 kronor på bankgiro 600-7033 och vid inbetalningen ange namn, adress, telefon och mejladress eller utnyttja föreningens hemsida, som har adressen www.mediehistoria.se. Där klickar du på rubriken "Bli medlem" och fyller sedan i dina uppgifter.

Du kan även mejla uppgifterna till hemsidans redaktör Åke Pettersson som har adressen ake.petson@gmail.com.

De senaste åren har antalet enskilda medlemmar ökat från 320 till drygt 370. Kom med i en växande förening!

Lars-Åke Engblom

Vem fick lov att höras i den tidiga radion?

Radion har nu funnits i Sverige i över hundra år. Den första sändningen ägde rum 1921 från Boden till Luleå och följdes av åtskilliga försök innan AB Radiotjänst 1925 fick monopol på verksamheten. Många ville pröva på det nya mediet. Men vilka fick möjlighet att göra det? Hur skedde urvalet av Radiotjänsts första medarbetare och medverkande – de som bestämde över och fick till tillgång mikrofonerna? Lars-Åke Engblom kastar, med hjälp av brevsamlingen i Sveriges Radios dokumentarkiv, ljus över den processen.

Hösten 1928 provsjöng Zarah Leander för Radiotjänsts musikchef Natanael Broman och Radiotjänsts programchef i Göteborg, Carl-Anders Dymling. Hur det avlöpte framgår av ett brev, daterat den 10 oktober 1928, från riksprogramchefen Julius Rabe till Dymling i Göteborg:

”Broder, En dam som kallar sig fru Zarah Leander och uppgiver sig dels vara engagerad vid Folkteatern i Göteborg, dels

JR/EG.

10 oktober 1928.

Herr Dr C.A. Dymling,
Aktiebolaget Radiotjänst,
Göteborg.

Broder,

En dam, som kallar sig fru Zarah Leander och uppgiver sig dels vara engagerad vid Folkteatern i Göteborg, dels ha provsjungit för såväl Dig som Broman, har tillskrivit den senare med begäran att få dag fastställd till ett uppträdande i radio. Broman har i sitt syndaregister över provsjungande herrar och damer antecknat ordet "dålig" vid fru Leanders namn. För riksprogrammet ha vi därför icke någon anledning att göra bruk av hennes oförmåga.

Med hjärtliga hälsningar!

Faksimil av brevet från Julius Rabe till Carl-Anders Dymling 1928.

ha provsjungit för såväl Dig som Broman, har tillskrivit den senare med begäran att få dag fastställd till ett uppträdande i radio. Broman har i sitt syndaregister över provsjungande her-
rar och damer antecknat ordet 'dålig' vid fru Leanders namn. För riksprogrammet ha vi därför icke någon anledning att göra bruk av hennes oförmåga”.

Tio år senare var fru Leander en världsstjärna.

Zarah Leander ansågs alltså inte hålla måttet för att få framträda i den tidiga radion. Vilka var det då som fick lov att höras? Vem bestämde detta? Hur gick urvalet till?

En del av svaren återfinns i Sveriges Radios dokumentarkiv, som rymmer en omfattande korrespondens, ”bröder emellan”, från Radiotjänsts första år. Skrifter från radions första år, tidigare forskning och andra handlingar vittnar också om hur man resonerade.

Radiotjänst startade sina sändningar den 1 januari 1925. Dessförinnan hade försökssändningar pågått i ett par år i regi av radioindustrin, telegrafverket och lokala radioklubbar. De innehöll bl.a. konserter, uppläsningar, nyhetsprogram och barnprogram. De medverkande var en brokig skara. I radioklubben i Göteborg kunde vem som helst köpa sig sändningstid.

Radiotjänsts tillkomst innebar att verksamheten stramades åt. Bolaget bildades sedan riksdagen i politisk enighet beslutat att organisera radion efter modell av brittiska BBC. Staten skulle utfärda regler för programverksamheten och utbudet präglas av opartiskhet och saklighet samt främja folkbildning och folkupplysning. Bolaget skulle ha monopol på sändningarna och finansieras via licenser. Vid Radiotjänsts start inrättades även ett programråd med uppgift att följa programverksamheten, bl.a. för att bedöma inkomna klagomål.

Men det nya bolaget skulle också befolkas med chefer och medarbetare som skulle sköta den praktiska programproduktionen. Vilka utvaldes för att ingå i denna nyckelgrupp – som i

sin tur skulle få ett stort inflytande över vilka som skulle släppas fram till mikrofonerna?

Den förste verkställande direktören, Gustaf Reuterswärd, anställdes på deltid. Han var parallellt chef för TT (Tidningarnas Telegrambyrå), en dubbelroll han behöll i tio år. Tidningsbranschen var också största aktieägare i det statligt reglerade bolaget.

"Uttagningskommittén"

Till programchef utsågs Nils Holmberg, som var journalist på *Svenska Dagbladet*. Denna tjänst annonserades ut och lockade ett 70-tal sökande. De övriga programmedarbetarna tillsattes av styrelsen. Tonsättaren Natanael Broman blev musikchef, Julius Rabe, musikkritiker på *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* utsågs till ombud i Göteborg och Adolf Anderberg, fil. dr i konsthistoria, fick samma roll i Malmö. Vidare anställdes Gösta Malcolm Lilliehöök, som studerat radioteknik på BBC samt hallåmannen Sven Jerring. Denna sextett fick som pionjärer ange tonen i programverksamheten, tolka de avtal som utformats och testa olika programformer. Samtidigt fungerade de i praktiken som "uttagningskommitté" vid rekryteringen av dem som skulle medverka i programmen.

Julius Rabe. Bildkälla: Svenskt biografiskt lexikon.

Efter denna första rekryteringsomgång övergick Radiotjänst till att handplocka sina medarbetare. Som chef för teaterprogrammen kallades diktaren Hjalmar Gullberg, medan rektorn för Arbetarrörelsens folkhögskola Brunnsvik, Yngve Hugo, fick hand om föredragsprogrammen. Till musikavdelningen engagerades en av landets mest kända tonsättare, Lars-Erik Larsson.

Julius Rabe flyttade 1927 till Stockholm för att bli riksprogramchef och efterträdde i Göteborg av Carl Anders Dymling, fil lic i litteraturhistoria, Dymling blev senare chef för hela Radiotjänst och därefter för Svensk Filmindustri. Dymling efterträdde i sin tur i Göteborg av Olof Forsén, också fil.lic. Radiotjänst var alltså en kulturinstitution till vilken inte vem som helst hade tillträde. Radiotjänst påminde därvid om förebilden BBC, där medarbetarna betraktades som en kulturell elitgrupp.

De fast anställda medarbetarna var dock inte allenarådande i urvalet av medverkande eller som smakdomare. Organisationen byggdes snart ut med ett stort antal deltidanställda ombud, som representerade Radiotjänst i olika landsdelar och försåg programtablåerna med inslag och medverkande.

Under Radiotjänsts första decennium fortsatte även de lokala sändningarna i de kvarvarande lokala radioklubbarnas regi eller inom ramen för Radiotjänsts lokalkontor. Radiotjänst medgav att de lokala stationerna fick sända 300 programtimmar per år, fast ingen kom upp i den nivån. De gjorde också ett stort antal inslag i riksprogrammet och hade en representant i det centrala programrådet. De lokala stationernas sändare var därtill nödvändiga för att riksprogrammet skulle nå hela landet innan det statliga sändarnätet var utbyggt.

Centrum mot periferi

Radiotjänst samlade regelbundet företrädare för de lokala stationerna till programkonferenser i Stockholm. De lokala representanterna hade ofta en annan programsyn än ledningen i Stockholm.

Vid en konferens utdömde riksprogramchefen Julius Rabe grammofonmusiken, dragspelsmusiken och restaurangmusiken medan landsortsombuden i det ena inlägget efter det andra framhöll att underhållningsmusiken hade den största lyssnar-

skaran. ”99 procent av landsortens befolkning skulle rösta för Spelmanspojkarna i Göteborg”, sade ett ombud, medan ett annat ansåg sig veta att symfoniorkestrar och kammarmusik var ”hjärtinnerligt hatade av folk i allmänhet”.

Klyftan mellan Stockholm och landsorten blev uppenbar nyåret 1926, då programchefen Nils Holmberg bröt en sändning från Falun som han ansåg olämplig i ett riksmedium och ovärdig Radiotjänst. Falustationens hallåman hade varit för uppsluppen, menade Holmberg. Det utlöste en häftig debatt, där lyssnare, landshövding och press stödde Falustationen men där Radiotjänsts styrelse och programrådet tog Holmbergs parti.

Konfrontationen gällde inte bara Falun mot Stockholm. I den omfattande brevskörden som bevarats om denna incident synliggörs maktrelationen mellan den centrala och lokala radion, menar Karin Nordberg i sin avhandling *Folkhemmets röst*: ”Här stod de lokala radioklubbarna mot etablissemangen, amatörerna mot de legitimerade, eldsjälarna mot de professionella och kanske viktigast av allt: det folkliga mot det elitistiska”.

Två divisioner

En huvudfråga på konferenserna för radioklubbarna och den centrala ledningen var vilka inslag som skulle vara enbart lokala och vilka som skulle ingå i riksprogrammen. Vilka personer och företeelser ansågs alltså vara värda en rikspublik – och vice versa?

Det var en fråga som Radiotjänst även internt fick ta ställning till på de orter, där man hade fast anställda medarbetare. I den täta korrespondensen mellan Göteborg och Stockholm går det att följa hur man hanterade detta spörsmål.

Programförslagen sorterades efter vilka som var tänkbara för riksprogrammet och vilka som bäst lämpade sig för lokal

utsändning. Medverkande graderades efter samma skala. En sångerska avböjdes för riksprogrammet, då hon ansågs vara "en enklare förmåga". En sångare ansågs "enbart böra avnjutas lokalt", medan en annan kunde accepteras, fast "rörande hans program måste som regel gälla att han endast får sjunga enkla visor". Till den lokala programbanken fördes också ett till Stockholm inskickat förslag från "vänstertyttern i Redbergslids IK:s första lag" som ville spela saxofon i radion med sitt kapell. Programchefen i Göteborg ombads "taga hand om fallet". Vad yttern hette framgår inte av brevet.

Förslagen delades tydligt upp i två divisioner. De flesta som hörde av sig till Radiotjänst siktade på att få tala, spela eller sjunga inför en rikspublik, men många fick nöja sig med ett lokalt framträdande. Att medverka i lokalprogrammen var inte lika attraktivt. Prästerna i Göteborg "äro mindre villiga att predika i lokala program än i riksprogrammet", försvarade sig den lokale programchefen Olof Forsén när domprosten 1933 klagade över att Göteborg alltför sällan förekom i gudstjänstprogrammet.

Karl Gerhard i onåd

Ett positivt utlåtande från de lokala Radiotjänst-cheferna innebar dock inte med automatik ett klartecken för medverkan i riksprogrammet. Sista ordet hade riksprogramchefen. Ett exempel på hur denne – göteborgaren Julius Rabe – försökte påverka, dock inte stoppa, ett populärt Göteborgsinslag, återfinns i korrespondensen Stockholm-Göteborg i mars 1929. Rabes missnöje gällde Karl Gerhards revyer. Han hävdar i ett brev till Göteborgschefen Dymling att Karl Gerhard "är småstadsaktig genom sina allusioner på mer eller mindre obskyra Göteborgsherrar [...] Karl Gerhard är med visshet icke en sådan personlighet, att han har någon slags rätt att bilda opinion för eller emot personligheter och institutioner,

Karl Gerhard med kör i Göteborgsstudion. Bildkälla: Sveriges Radio.

som dock spela en roll både i vårt kulturella och ekonomiska liv [...] Jag tror att du i fridens namn [...] borde underkasta Karl Gerhards texter en smula förhandscensur.”

Dymling svarar nästa dag: ”Du bör icke tro att jag är någon okritisk beundrare av mannen. Men han är kvick [...] det räcker länge inte minst i radio, där vi sannerligen icke ha fått för mycket av den varan. När Du kritiserar borde du för rättvisans skull ha i minne alla dåraktiga kabaretföreställningar från Stockholm. [...] Jag vet inte om Stockholmskabareterna förargat någon – det vore underligt annars! – men att de inte roat någon är säkert!”

Riksprogramchefen Rabes reserverade hållning till Karl Gerhard och även till Zarah Leander – som han tidigare varit med om att avspisa – framskymtar också i ett brev till Dym-

lings efterträdare Olof Forsén i Göteborg i januari 1934. Rabe meddelar att det ”inkommit formlig anmärkning mot Karl Gerhard-programmet på nyårsaftonen och särskilt riktar sig kritiken mot två av Zarah Leander sjungna visor, vilka karakteriseras såsom slippriga”. Forsén uppmanas att sända in texterna, vilket han gör med tillägget att ”Fru Leander meddelar att samtliga i kabareten förekommande visor som hon föredrog äro insjunga på grammofon och ha förekommit i Radiotjänsts grammofonprogram”.

Centralisering

Radiotjänst ville efter några år helst bli av med de lokala programmen. När sändarnätet var utbyggt såg man framför sig ett gemensamt riksprogram, där de lokala inslagen var integrerade i och anpassade till det centrala utbudet. Ett steg i denna riktning var tillsättningen av en riksprogramchef 1927. Denne skulle stärka samarbetet mellan de lokala stationerna och Radiotjänst, men detta kom alltmer att ske på den centrala radions villkor. Fortfarande fanns möjligheter för varje lokalstation att ersätta delar av riksprogrammet med lokalprogram, men utvecklingen gick därhän att stationernas viktigaste uppgift blev att samla, bearbeta och förbereda program som borde ingå i riksprogrammet.

Radiotjänsts centraliseringslinje fick stöd i 1933 års radioutredning, den första statliga utredningen om radions verksamhet. I denna utdelades i praktiken dödsstöten mot de lokala programmen. Det var enligt utredningen en klok och naturlig åtgärd att i ett land som Sverige koncentrera de befintliga tillgångarna till ett program: ”Om riksprogrammen skall hållas på en önskvärd standard måste alla för radioutsändning användbara kulturella resurser i hela landet tagas i anspråk för detsamma. En splittring av dessa på olika delprogram måste bli till nackdel för det hela”.

Det fanns i debatten röster som motsatte sig centraliseringen, men dessa fick inget större gehör. En decentraliserad förvaltning ansågs innebära slöseri med både ekonomiska värden och programmöjligheter. Det behövdes en sträng hushållning. Göran Elgemyr noterar i boken *Radion i strama tyglar*: ”I Sverige fanns det varken ekonomiska, konstnärliga eller tekniska möjligheter att lösa problemet med programsättningen efter liknande linjer som i England, där det fanns ett mera folkligt program och ett annat som vände sig till ’en högre smak’.”

De lokala programmen minskade med två tredjedelar från 1932 till 1938 för att helt upphöra vid andra världskrigets utbrott. Frånsett de lokala idrottskrönikorna på helgerna och fiskhamnsrapporten från Göteborg, förekom i stort sett bara riksprogram i radion fram till regionalnyheternas start i början av 1960-talet. Därav följde att färre personer fick pröva på mediet. Koncentrationen till riksprogrammet minskade mångfalden av medverkande.

Dialekterna

En fråga med anknytning till denna problematik var i vilken mån dialekter skulle få förekomma i radion. Detta var från första början ett hett diskussionsämne. En del såg inga skäl till att hålla dialekterna vid liv, andra menade att radion borde bidra till att göra de olika provinsiella uttalen förstådda över hela landet.

Lektorn och skolradiochefen Gösta Bergman ansåg 1930 i en artikelserie om riksspråk och språkvård i tidskriften *Radio-lyssnaren* att radion ”var ett idealiskt instrument för riksspråkspropaganda”. Han påpekar att det egentligen inte existerar ett riksspråk utan man kan betrakta flera varianter av svenska som lika goda riksspråk. ”För det bildade talspråket” i Sverige var dock ”Stockholmsuttalet utan tvivel av normgivande betydelse”.

Den "utjämnade, bildade högsvenskan av uppsvensk prägel" (Bergmans beteckning) blev mönstergivande särskilt för hallåmän och nyhetsuppläsare i Stockholm. Bergman poängterade hallåmannens "mycket maktpåliggande uppgift" med hänsyn till språkets rykt och ans: "Han säger inte så mycket och bör det inte heller, men vad han säger är avsett att restlöst uppfattas /.../ Han får därför icke säga fel, han skall uttala alla namn och titlar korrekt, desslikes de främmande orden och han skall ha 'god högsvensk diktion' som det hette, då Radiotjänst senast annonserade efter ett så beskaffat underbarn."

"Högsvenskan" i denna mening blev Sveriges Radios definition av riksspråk, menar språkforskaren Åke Jonsson i boken *Radion och språket*. Att en hallåman i Malmö, Göteborg eller Luleå hade tydliga sydsvenska, västsvenska respektive nordsvenska drag accepterades däremot alltifrån början.

Frågan om riksspråk och dialekter engagerade många lyssnare, som reagerade i brev och telefonsamtal till Radiotjänst. Även radions egna medarbetare kunde uppfatta dialekterna som ett problem. Göteborgschefen Olof Forsén skrev 1934 ett smått ursäktande brev till skoloradiochefen Henrik Berglund: "Pojkarna från folkskolorna i Göteborg är svåra framför mikrofonen för dialektens skull, och jag förstår så väl att folk från andra landsändar reagera inför deras uttal".

Radiotjänst ordnade 1935 en brett upplagd diskussion om språket och radion (återgiven in extenso i *Röster i radio*). Den handlade till stor del om riksspråket kontra dialekterna. Docenten Olof Gjerdmun fann inget skäl att hålla dialekterna vid liv: De "passa inte i vår tid, som bringar svenskar från olika delar av landet i så mycket livligare beröring med varandra än vad som varit fallet förr. Det blir med varje dag som går allt viktigare för varje svensk att kunna riktigt förstå och göra sig riktigt förstådd också av andra svenskar än sådana som äro från hans egen trakt".

Professor Torgny Segerstedt genmälde att ”den stora allmänheten icke [är] så trög till att fatta, som de vilka klaga över den ena eller andra dialektens obegriplighet vilja påskina. Därför bidrager radion utan tvivel till att göra de olika provinsiella uttalen förstådda och senterade över hela landet”. Segerstedt ansåg att en standardisering av språket nog var ett ofrånkomligt resultat av radions verksamhet i sig. Därför var det desto värdefullare att dialekterna bereddes plats.

Ingen konsensus nåddes om dialekternas plats i radion vid detta tillfälle, inte senare heller. De har varit ett kärt samtalsämne under radions alla hundra år.

Föredrag och musik

Under Radiotjänsts första fem år hölls cirka 2 000 föredrag, över ett om dagen. Föredragen var tillsammans med musiken stommen i programutbudet. De var en oskattbar förmån, skriver Carl-Anders Dymling i *Radiotjänst – En bok om programmet och lyssnarna*, som utgavs efter Radiotjänsts första fem år 1929: ”Praktiskt taget alla andens stormän i vårt land [kan] göra sin röst hörd för praktiskt taget alla. Våra bästa talare, största vetenskapsmän och pedagoger, våra förnämsta diktare och konstnärer äga genom radion möjlighet att i viss mån bli allas egendom, att genom sin stämma och förkunnelse skänka värmande personliga intryck åt de många. I detta avseende kan ingen institution uppta tävlan med radion.”

Det första föredraget hölls av professor Gerhard de Geer och hade rubriken: ”Uppkomsten av Sveriges land och hav”. Bland ämnena dominerade humaniora stort – på bekostnad av naturvetenskaperna. ”Det förefaller som om man ej velat ta risken av att sätta lyssnarnas uthållighet på prov med en myckenhet exakta uppgifter”, heter det i Radiotjänsts femårsbok.

Inte bara akademiska ämnen förekom. Programchefen i Göteborg begärde och fick en (positiv) uttolkning av reklam-

reglerna av radiochefen när han önskade sig ett föredrag av Svenska Amerika-linjens direktör Dan Broström – ”i det civila en utmärkt talare och kåsör” – inför Gripsholms jungfruresa 1925. Åtskilliga reseskildringar finns även med i de första tablåerna.

Till en början var nästan alla föredragshållare män, men de dominerade inte totalt, som Gunnar Hallingberg påpekar och ger prov på i boken *Stockholm-Motala*. En tiondel av föredragen 1925 behandlade ”hus och hem-frågor” med Vivan Roth som återkommande röst. Den manliga övervikten var dock påfallande och i början av 1930-talet krävde 14 ledande kvinnoföreningar i ”Svenska kvinnoföreningars radiokommitté” en förändring. ”Att kvinnoröster hördes i koloraturarior och fondbörsnoteringarna var inte tillräckligt”. Kommittén ”ville höra kvinnor tala om väsentliga ting”. Det fick effekt, antalet kvinnliga föreläsare ökade från 29 år 1932 till 101 år 1936, noterar Karin Nordberg i *Folkhemmets röst*.

En del föreläsare måste provläsa, särskilt radiodebutanter. För en van föreläsare i ”framskjuten ställning” var provläsningen inte en ”förutsättning för rätten att få tala, den anordnas endast för att ge talaren tillfälle att på förhand sätta sig in i radions teknik”, skriver föredragsavdelningens Sven Wilson i *Röster om radio. Kring högtalare och mikrofon. Radiotjänst 1925–1935*.

Provsjungningar och provspelningar ordnades också, två timmar i veckan i Stockholm och lite glesare på Radiotjänsts lokalkontor. Det var vid ett prov i Göteborg som Zarah Leander underkändes. Ryggraden i radions musikaliska verksamhet utgjordes annars av Radioorkestern. Den bestod av musiker som rekryterats från Konsertföreningen i Stockholm och hade en bred reper-

Zarah Leander på omslaget till ett not-häfte 1938. Bildkälla: Wikipedia.

toar med tonvikt på den ”högre underhållningsmusiken”. En annan och stor del av musikutbudet hade sitt ursprung i de avtal Radiotjänst slöt med etablerade orkestrar och institutioner. Det mest omfattande samarbetet skedde med symfoniorkestrarna i Stockholm och Göteborg, som när de framträdde i radion kallades Stockholms respektive Göteborgs radioorkester. Musikerna i dessa orkestrar kom på 1930-talet att deltidsanställas av Radiotjänst under fem månader per år.

Det kunde dock hända att tillfrågade svarade nej. Julius Rabe rapporterar 1926 i ett brev om ett resultatlöst besök hos kompositören Wilhelm Stenhammar. Denne ville av principiella skäl inte spela i radio, men Rabe bad i alla fall fru Stenhammar att ”framföra vårt anbud och de 1 000 kr tycktes göra intryck.” Om Stenhammar, som det verkar, erbjöds 1 000 kr för en medverkan var det lika mycket som Göteborgs orkesterförening fick för en hel konsert.

Radion och religionen

Radiogudstjänsterna blev från början ett permanent inslag i radioprogrammet. De upptog i genomsnitt sex procent av den sammanlagda sändningstiden, mer än i något annat land, enligt Radiotjänsts femårsbok 1929. Men vem skulle få lov att predika? Det var ett grannliga spørsmål. Liksom fördelningen av antalet utsända gudstjänster mellan Svenska kyrkan och de frikyrkliga samfunden.

Från Svenska kyrkan framkastades tanken ”att den makt-påliggande uppgiften att utse radiogudstjänsternas prästmän borde tillkomma någon central kyrklig myndighet”. Men det avvisades bestämt av Radiotjänst, som hävdade att ”församlingarna själva äro ansvariga för den förkunnelse som bäres ut till lyssnarna”. Valet av präster överlämnades till församlingarnas kyrkoherdar.

”Det kan icke tillräckligt starkt understrykas, vilket ansvar som i detta hänseende åvilar församlingarna”, heter det i Radiotjänsts femårsbok. Radiogudstjänsten måste med nödvändighet ”ställa stora krav på predikanten, framför allt därför att hans ord når tusen sinom tusen åhörare”. Någon överordnad instans ville man absolut inte ha: ”Man vet vad man har, men icke vad man kan få, och några allvarligare klagomål från lyssnarnas sida ha icke försports.”

Hallåproven – ett nålsöga

Det kanske hårdaste kravet på dem som ville medverka i den tidiga radion ställdes på de aspiranter som ville bli hallåmän. Det var en eftertraktad syssla. Den förste hallåmannen, Sven Jerring, blev på kort tid en av Sveriges mest kända och populära personer. Ett godkänt hallåprov kunde bli inkörsporten till en lång och framgångsrik karriär inom företaget.

Hallåproven började ordnas på 1930-talet. De annonserades ut i pressen och det krävdes inga formella meriter för att få delta i testen. En av dem som lyckades ta sig igenom detta nålsöga var den blivande programdirektören Nils-Olof Franzén. Han anmälde sig till ett hallåprov 1939 och berättar i sin bok *Radiominnen*:

”Man fick ett folioark som innehöll korta texter på engelska, tyska och franska, dessutom en efterlysning och en halvtimmes grammofonmusik, där kända och okända utländska artister inom olika genrer skulle presenteras med riktigt uttal. På så sätt skulle också ens allmänbildning i någon mån kunna utrönas”.

Det säger sig självt att bara en liten grupp kunde komma ifråga, särskilt under radions första decennier. Kravet på kunskaper i tre främmande språk avgränsade kandidatkretsen till det relativa fåtal som tagit studenten (knappt fyra procent kring 1940). Fram till 1944 var därtill alla kvinnor uteslutna, efter-

som Radiotjänst först då accepterade hallåmän av båda könen. Krav fanns också på en i det närmaste dialektfri röst. I praktiken torde bara några tusental män, boende i huvudstaden eller dess närhet, ha haft möjlighet att klara proven.

Litteraturförteckning

- Elgemyr, Göran (1996), *Radion i strama tyglar. Om Radiotjänsts tillblivelse, teknik och ekonomi 1922–1957*. (Stiftelsen Etermedierna i Sverige)
- Engblom, Lars-Åke (2020), *En himla massa program. Göteborgs radio och tv under 100 år*. (Universus Academic Press)
- Engblom, Lars-Åke (1999), *Radio och TV-folket. Rekryteringen av programmedarbetare till radion och televisionen i Sverige 1925–1995*. (Stiftelsen Etermedierna i Sverige)
- Franzén, Nils-Olof (1991), *Radiominnen. Historia och hågkomster*. (Natur och kultur)
- Hadenius, Stig (1998), *Kampen om monopolet. Sveriges Radio och TV under 1900-talet*. (Stiftelsen Etermedierna i Sverige / Prisma)
- Hallingberg, Gunnar (1999), *Stockholm-Motala. Radion i Sverige från 20-tal till 50-tal*. (Atlantis)
- Jonsson, Åke (2021), *Radion och språket. Om lyssnare, hallåmän, språkvård, dialekter och svordomar*. (Morfem)
- Nordberg, Karin (1998), *Folkhemmets röst. Radion som folkbildare 1925–1950*. (Brutus Östlings bokförlag Symposium)
- Radiotjänst. En bok om programmet och lyssnarna* (1929). (Norstedts)
- Röster om radio. Kring högtalare och mikrofon*. Radiotjänst 1925–1935. (Norstedts)

Arkiv

Sveriges Radio Förvaltnings AB (SRF), Dokumentarkivet, Stockholm.

Lars-Åke Engblom är professor emeritus i medie- och kommunikationsvetenskap, verksam vid Högskolan i Jönköping och Göteborgs universitet. Han var tidigare bl.a. journalist och distriktschef vid SVT, direktör för Nordens hus i Reykjavik, ordförande i Svensk presshistorisk förening och vice ordf. i Utbildningsradions styrelse. Lars-Åke Engblom har skrivit och medverkat i flera böcker i de mediehistoriska projekten *Svenska pressens historia* och *Etermedierna i Sverige*. Hans doktorsavhandling är en undersökning av arbetarpressens villkor i Göteborg. Senaste böcker: *Från djungeltelegraf till internet* och *En himla massa program, Göteborgs radio och tv under 100 år*.

e-post: lars-ake.engblom@telia.com

Maria Edström & Ulrika Lagerlöf Nilsson

Mediebilden av 60+

**Föreställningar om äldre på *DN:s*
förstasidor 1912–2022**

Hur har äldre under de senaste hundra åren framställts i medierna? Vad är det för idéer om åldrande som kännetecknar de beskrivningarna? I vilken utsträckning har journalistiken bidragit till den åldersdiskriminering som på olika områden i samhället måste sägas vara ett faktum? Det frågar sig Maria Edström och Ulrika Lagerlöf Nilsson under en tidsresa i den svenska dagspressen.

När coronapandemin bröt ut 2020 införde Sverige särskilda rekommendationer för alla i befolkningen över 70 år. Beslutet fick stark kritik för att vara ålderistiskt, och rekommendationer baserade på ålder försvann efter ett halvår. Det är rimligt att tro att rekommendationerna var byggda på fördomar om äldre och att de delvis hade sin orsak i föreställningar om äldre som grupp som cirkulerar i medierna. För att förstå dagens mediebilder av äldre behöver vi göra en historisk tillbakablick.

Att världens befolkning blir äldre och friskare är väl känt. Det gäller inte minst i Sverige, där de äldre ökar snabbare än någon annan åldersgrupp. SCB räknar med att de som hör till gruppen 60 år och äldre kommer att vara fler än tre miljoner runt 2030. Den växande andelen äldre i befolkningen är en av nutidens stora globala utmaningar och devisen "Ingen ska lämnas utanför" (Leave no one behind) är ett av huvudbudskapen i de globala hållbarhetsmålen (Agenda 2030), som anger riktningen mot en ekonomiskt, socialt och ekologiskt hållbar värld. Samtidigt vet vi att äldre sällan förekommer i medierna och – när de gör det – har få roller.

Nyhetsmedierna påverkar vilka ämnen som ska finnas på dagordningen i det offentliga samtalet, vem som får en röst och vem som blir synlig. Journalistiken kan både bekräfta fördomar och utmana idéer om äldre och åldrande. Därför är det viktigt att studera nyhetsbilden av äldre och hur den har förändrats över tid men även att lyfta fram andra berättelser om åldrande.

Metod och material

Vem som betraktas som äldre beror på situation och sammanhang. Därför är ålder ett komplext begrepp. Det är vanligast att tala om kronologisk ålder, alltså att utgå från födelseår, men det finns fler sätt att definiera ålder – till exempel i form av biologisk, social eller kulturell ålder (Nilsson 2017). I denna studie utgår vi enbart från kronologisk ålder och äldre definieras som 60+, även om dagens 60-åringar i fråga om balans, minne, andningskapacitet och andra förmågor är betydligt "yngre" än vad äldre var i början av 1970-talet. (Se till exempel rapporten *70 är det nya 50* av AgeCap:s föreståndare Ingmar Skoog (2020).

Vi utgår i artikeln från tidigare forskning om äldre i medierna och historisk forskning om äldre och åldrande samt välfärdssamhällets framväxt och etablering. Vi redovisar sedan empiriska exempel där äldre förekommer eller omtalas på

Dagens Nyheters förstasidor. Där har vi gjort nedslag vart tjugonde år från 1912 till år 2000 och därefter vart tionde år fram till 2022. På så sätt kan vi visa exempel både från tiden före och tiden efter 2009, då ålder blev en diskrimineringsgrund i svensk lagstiftning. Vi valde att studera en konstruerad vecka baserat på en hel månad. De datum som slumpades fram blev 2, 8, 13, 14, 18, 21, 28 för mars månad under åren 1912, 1932, 1952, 1972, 1992, 2002, 2012 och 2022. Sökningen har skett via Kungliga Bibliotekets digitala arkiv Svenska dagstidningar. I två fall saknades en förstasida (8 mars och 28 mars 1932). Datum ersattes då med 7 mars och 29 mars. På förstasidorna sökte vi efter äldreteman i rubrik, text eller bild och efter personer som var 60 år eller äldre, därefter läste vi hela artiklarna inne i tidningen. Tidningarnas form förändrades under undersökningsperioden. År 1912 hade *Dagens Nyheter* bara 16 sidor per tidning och där gick vi igenom alla rubriker i tidningarna. Under 1900-talets första hälft fanns det betydligt fler ingångar på förstasidan som från början var mest textbaserad. 1912 var det ofta tolv nyheter på förstasidan, 2022 bara sju till åtta och bilden har blivit mer central.

Ett metodproblem är att ålder inte alltid skrivs ut på yrkesverksamma personer. Finns bild till artikeln är det lättare att bedöma ålder, liksom naturligtvis när det handlar om offentliga personer. Eftersom urvalet utgick från första sidan fick vi sällan med sektioner i tidningen som exempelvis familjesidan där många äldre återfinns i födelsedagsnotiser, på guldrölopsbilder och i nekrologer. Offentliga personers bortgång når ibland förstasidan och då har de ingått i vårt urval.

Journalistiken och makten

För att tolka de enskilda berättelserna om äldre behöver man beakta journalistikens förändrade roll i samhället. Medierna kallas ofta för den tredje statsmakten, ett begrepp som syftar

på att journalistiken har en beskrivande och kontrollerande makt över regering, riksdag och andra maktcentra. Inom forskningen ses dock sällan journalistiken som en egen maktsfär, snarare är den ett semiautonomt maktfält som delvis verkar i samklang med andra maktfält i samhället. Medierna kan både spegla, granska och tolka, beroende på samtiden (Djerf Pierre & Weibull 2001). I boken *Det redigerade samhället* visar medieforskarna Jan Ekecrantz och Tom Olsson (1994) hur starkt journalistiken under 1900-talet varit kopplad till makten när det gällt att bygga upp det svenska folkhemmet. Genom nedslag i olika tidsperioder från 1910 fram till 1990 pekar de på en successiv förskjutning av journalistiken: från att ha varit refererande och berättande till att bli mer autonom och handla om förenklingar och utspel, präglade av en ökad kommersialisering av mediemarknaden. Sedan dess har samhällets digitalisering påverkat journalistiken ytterligare, mediehusen konkurrerar med globala plattformar om annonser, alla kan publicera sig på nätet och vad som är journalistik är inte längre glasklart, inte heller vem som är avsändare.

Mediebilden av äldre formas inte bara av journalistik, snarare är flera mediegenrer, som exempelvis reklam och fiktion, delaktiga i att skapa våra uppfattningar om äldre. Genrer lånar av varandra och som mottagare är det inte den enskilda bilden man blir mest påverkad av. Det är det samlade medieflödet som har störst betydelse. Tidigare forskning har visat att äldre sällan förekommer i medierna och när så sker är det vanligt att de är stereotypt skildrade, ofta som svaga, hjälpbehövande och sjuka åldringar (se Bergström & Edström 2020; Nelson 2005; Wien 2003; Nilsson & Jönson 2009; Lundgren & Ljuslinder 2011). Numera finns också en bild av det "framgångsrika" åldrandet med äldre som springer maraton, kör motorcyklar, bestiger berg och är aktiva på olika sätt som också kan vara stereotyp (Wallander 2013; Whelehan 2014; Bai 2014; O'Neil & Haydon 2015; Sweetland et al. 2017).

Förekomsten av äldre i medierna, menar vi, kan vara stereotyp på åtminstone två sätt. För det första blir själva frånvaron av äldre ett slags stereotyp i sig. Det liknar vad man inom medieforskningen kallar *symbolisk utplåning* (Tuchman 1978). Forskning har visat att äldre är särskilt osynliga i svenska medier i allmänhet och i nyhetsmedier i synnerhet. Det finns också en skillnad mellan hur medierna skildrar kvinnor och män, ett slags könsmärkt ålderism, som innebär att kvinnor som är yngre syns oftare för att sedan med stigande ålder bli allt mer osynliga (Kokkinakis et al. 2018; Stark & Fransson 2020; Edström&Jacobsson 2021). För det andra blir sättet på vilket de äldre framställs (i roller och sammanhang) stereotyp (Edström 2018). Dessutom är stereotyper av äldre ofta negativt laddade. En studie av en amerikansk språkkorpus visade att de negativa skildringarna av äldre började redan på 1800-talet för att sedan öka över tid (Ng et al. 2015).

Medan nyhetsmedier har ett ljust intresse för äldre är reklambranschen desto mer intresserad, så länge de äldre är köpstarka och tillhör den så kallade "grå marknaden" eller är i den "gyllene åldern" (Bai 2014). Marknadsundersökningar driver på intresset för äldre målgrupper, men problemet är att de flesta marknadsundersökningar i Sverige slutar vid 79 år eller tidigare, vilket gör att kunskapen om de allra äldsta är låg. Ett svenskt undersökningsföretag förklarade 2019 i *Sveriges Tidskrifter* att personer över 80 år inte är kommersiellt intressanta och att det beror på att det är medieföretagen som definierar marknaden. Branschorganisationen Sveriges kommunikatörer visar i en rapport att få äldre personer förekommer i svensk reklam i en internationell jämförelse (KOMM 2021). Detta kan man anta förstärker äldres osynlighet i samhället.

Ålderism bygger på stereotyper som en grogrund till fördomar som i sin tur kan leda till diskriminering. Begreppet definierades redan 1969 i en amerikansk vetenskaplig artikel (Butler 1969), men i Sverige är det relativt nytt (Andersson

Veckans ord

Framkant

Det är viktigt att ligga i utvecklingens framkant, i teknikkens framkant, på framkanten av samhällsdebatten, säger folk på hugget. Förut skulle man befinna sig i frontlinjen, men nu är det framkanten som gäller, the front edge.

Ordböckerna ägnar framkanten ett förstrött intresse. Ordet finns definierat bara på ett enda håll, i Nuvens ord-bok från 1920-talet, och där är det framkanten på en fjärlingsvinge det är frågan om.

Men det var före kaosforskningens tid, innan ryktet sprreds att vingslaget från en fjärr i Amazonas kan växa till en storm över Atlanten. Så klart att man måste ha koll på framkanten.

Catharina Grünbaum
är språkvårdare
och korrekturchef på DN

Fördriva

Fördriva har en kuslig klang: Bosnien, etnisk rensning. Förföljda och trakasserade grupper, ibland hela folk, fördrivs från hem och fosterland. I gammal tid var det de lytta, de udda, de stigmatiserade, trollkonorna. De fördrivs från gemenskapen, blev fredlösa i utmärkena. När aborter var illegala kallades de fosterfördrivning. Bara tid kan fördrivas i gemytlighet. Vill du ha en trevlig stund – fördriv den! Spela sällskapsspel, läs en deckare, se Roderiet. Tidsfördriv.

Jesús Alcalá
är jurist, författare
och kulturskribent på DN

Ålderism

Könslösa generaliseringar går under rubriken sexism. Dito om folkslag kallas rasism. Fenomenen fick namn och blev en del av språket. Då kunde de identifieras och motarbetas på allvar.

I engelskan finns termen "ageism". Ordet dyker upp när folk i samma åldersgrupp klumpas ihop och dras över en kam. När äldre damer exempelvis föreslås få mindre socialbidrag eftersom de äter mindre än unga män skulle vi behöva ett liknande ord i Sverige. Kanske skulle vaksamhet mot "ålderism" även sätta stopp för vanan att ge alla under trettio den homogena och något omyndigförklarande titeln "ungdom".

Jane Magnusson
är frilansjournalist
och krönikör i DN På Stan

*Ålderism var
veckans ord i
Dagens Nyheter
29 september 1996.*

2008, Krekula et al. 2018). I KB:s dagspressarkiv förekommer det första gången 1996 i *Dagens Nyheter*s bilaga På Stan, i en notis om "Veckans ord" där Jane Magnusson förutspår att det kan bli användbart (DN 1996-09-29).

I engelskan finns termen "ageism". Ordet dyker upp när folk i samma åldersgrupp klumpas ihop och dras över en kam. När äldre damer exempelvis föreslås få mindre socialbidrag eftersom de äter mindre än unga män skulle vi behöva ett liknande ord i Sverige. Kanske skulle vaksamhet mot "ålderism" även sätta stopp för vanan att ge alla under trettio den homogena och något omyndigförklarande titeln "ungdom".

Jane Magnusson, frilansjournalist och krönikör i *DN På Stan*

Ordet ålderism förekommer sedan bara fem gånger i *Dagens Nyheter* fram till 2010. Detta trots att bland andra geriatrikern Lars Andersson kom ut med boken *Ålderism* redan 2008, samma år som riksdagen antog en samlad diskrimineringslag där även ålder blev en av sju diskrimineringsgrunder (SFS 2008:567).

Äldre blir pensionärer

Vem som definieras som äldre har ändrats över tid. I bondesamhället var den kronologiska åldern sekundär i förhållande till det arbete, de sysslor och den erfarenhet man kunde bidra med. I takt med att städerna i Sverige växte på 1800-talet och urbaniseringen tilltog förändrades också synen på äldre och åldrande. Avståndet mellan generationerna blev också mer kännbart då de yngre flyttade till städerna och de äldre blev kvar på landsbygden. Medan all arbetskraft inom jordbruks-samhället var värdefull, oavsett ålder, blev de äldre i städerna som inte längre var arbetsföra alltmer ett "problem" som samhället var tvunget att lösa. (För en allmän historisk översikt om äldre, se t. ex. Odén, 1993.)

Omvandlingen i det svenska samhället fortsatte under 1900-talet vad gällde både hur människor flyttade och hur den sociala omsorgen skulle organiseras. Fattigvården som var socknarnas ansvarsområde blev tungt belastad i samband med att jordbruket rationaliserades och behovet av arbetskraft begränsades. Kraven ökade på att staten skulle ta ansvar för de fattiga äldre. Ett viktigt årtal för svenska idéer om åldrande och ålder är 1913. Då infördes i Sverige en allmän pensionsförsäkring för alla som fyllt 67 år, det var i en tid då medelåldern för män var 58 år och för kvinnor 55 år. Ett skäl till den låga medellivslängden var den höga barnadödligheten, för dem som överlevde sin 50-årsdag var medellivslängden cirka 73 år för män och 75 år för kvinnor. Införandet av den allmänna pensionsförsäkringen innebar en gräns för vem som skulle räknas som äldre i förhållande till andra åldersgrupper. I stort hade pensionsreformen sin grund i två motiv – dels att skydda invalider som inte kunde försörja sig själva, dels att avlasta den alltmer belastade fattigvården.

Det stora politiska ämnet, i både Sverige och övriga Europa, var i början av 1900-talet frågan om demokrati. Vilka skulle

få vara med och göra sina röster hörda och hur skulle det gå till? Vad var medborgerliga rättigheter och vem skulle ha dem? Fortfarande hade fattiga äldre inte fått en drägligare tillvaro. Pensionsfrågan debatterades i riksdagen, en lag om att varje kommun skulle kunna ombesörja att det fanns möjlighet att bo på ett ålderdomshem var på väg, men den kom först 1918 och snart skulle den allmänna pensionen träda i kraft.

Professorer och ingenjörer

I *Dagens Nyheter* 1912 lyser de äldre i princip helt med sin frånvaro, de når inte första sidan över huvud taget i det undersökta materialet. Dock förekommer de som jubilarer på Namn och nytt-sidan. Det är då äldre manliga professorer, direktörer och ingenjörer som fyller jämnt eller som avlidit. Någon enstaka änkefru som avlidit förekommer också. En jubilar sticker ut, ”Stina i bastun 60 år.” (8 mars 1912). En rejäl bild på Stina (vars efternamn inte nämns) som arbetar på Malmtorgsbadets bastu kompletteras med en närmast kåserande text. ”Hon är lika kry och munter som man minns henne årtal tillbaka, alltjämt lika rapp i tungan som i vändningarna”. Stinas skurborste och uppfriskande skämt uppskattas enligt artikeln av ”herrarna” som besöker badet och artikelförfattaren hoppas att hon ska arbeta många år framåt. Porträttet är ovanligt, dels därför att det är en äldre arbetarkvinna, dels därför att det helt fokuserar på hennes yrkeskompetens. Kvinnors närvaro i tidningen motiveras annars mest av att de är i kulturbranschen, teater- och operaföreställningar med kvinnliga aktörer omnämns vissa dagar till och med på förstasidan.

Den 13 mars 1912 uppmärksammar *DN* i en större nyhets-text att Hemmet för gamla i Enskede snart ska öppnas. Signaturen Regan noterar att det är ”förträffligt” inrett med vackra gamla möbler på de gemensamma ytorna, totalt består hemmet av 67 rum för pensionärer och 31 rum för vanliga hyres-

Stina i bastun 60 år.

De jovialiska dragen här ovan skola säkert hos en mängd stockholmare i minnet återkalla mången het och svettosam, men därför ingalunda obehaglig, stund, mången duktig kalldasch och mångt muntert och uppiggande skratt. Konterfejet återgifves just nu, ty Stina i Malmorgsbadets bastu fyller i dag sina modiga 60 år och det utan att blinka.

En ovanlig jubilar uppmärksammades i Dagens Nyheter 8 mars 1912. Stina (som saknar efternamn i texten) önskades ett långt arbetsliv – och "...att hon länge måtte få verka i renlighetens och den sanna frodiga humorns skönt förenade intressen".

ifrån. Jag har ju bott där i 60 år och nu är jag snart nittio hade jag hoppats att också få dö där. Men nu sedan jag blifvit hvantrivs jag här ute också." Även om kvinnan inte är namngiven eller med på bild så får hon utveckla resonemang om ensamhet och förnöjsamhet efter ett långt arbetsliv som sömmerska.

DN har även en notis om att det startats ett lotteri till förmån för Svenska konstnärers pensionsförenings kassa. Både prins Eugen och Anders Zorn har bidragit med konstverk och lotte-

gäster med en årshyra på 430 kr Dessutom finns 13 rum i en sjuksal. "Det är en ömtålig sak att bygga "hem för de gamla", att samla under samma tak en skara åldringar hvar och en med sina vanor, sina minnen, och hvar och en med ålderdomens rätt att få behålla den form för sin tillvaro hon en gång funnit sig ha rätt till."

De boende är mellan 60 och 100 år, varav en del har flyttat med från det gamla hemmet på Garvaregatan i Stockholm till det nya hemmet i Enskede. En kvinna, beskriven som "en gammal fröken", kommenterar flytten så här: "Många af de andra tyckte att det bara skulle vara skönt att komma ut till landet, men jag tyckte att det var svårt att fara där-

riet sägs var det största i sitt slag. I övrigt märks inte pensionsfrågan eller att den allmänna pensionen är på väg att införas.

Nästan bara män

Mellankrigstiden blev en period av ekonomisk lågkonjunktur och kris i befolkningsutvecklingen. Regeringen inledde en expansiv bostadspolitik för att få fart på ekonomin. Bostäder byggdes i första hand för dem som flyttat in till städerna, prioriterade grupper var lantarbetare, fattiga barnrika familjer och pensionärer (Edebalk 1991:31). Socialförsäkringarna började också ta form.

Mars månads urval av tidningar präglas av finansmannen Ivar Kreugers död och den ekonomiska krisen den medförde. Äldre och äldrefrågor lyser i princip helt med sin frånvaro i nyhetsflödet. "Åldrig gårdfarihandlare knivhögg sin chaufför" är den enda nyheten som når förstasidan (18 mars 1932). Den åldrige är då enligt *DN* "70 à 75 år" medan brottsoffret är i 34–40 årsåldern. Förövaren namnges och händelsen beskrivs i detalj. Det är rimligt att anta att brottets karaktär gjorde det nyhetsmässigt. Den andra nyheten som berör äldre handlar om bedrägerier i fattigvården "Skoj försök upptäckas som regel och beivras. 'Fallet Sixten' ej unikt för depressionstiden". Vem Sixten är framgår inte, det förväntas läsarna veta. Fattigvårdsdirektören förklarar att det handlar om ett fåtal fall av bedrägerier och att det inte har ökat under kristid. Däremot nämns i artikeln ett gammalt fall – ett äldre par som bett att få bo på ålderdomshem trots att de haft 20 000 kronor på banken. "I överensstämmelse med dåvarande lagstiftning beslagtogs hela beloppet trots gråt och tandagnisslan från de både ertappades sida." (*DN*, 29 mars 1932.) Det är fortfarande nästan enbart män som förekommer i tidningen, både på nyhetsplats och på familjesidorna.

Reformernas tid

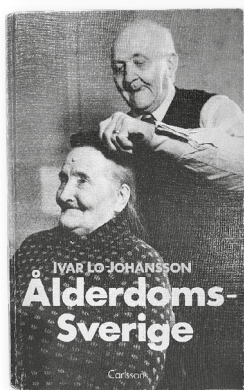
När andra världskriget avslutats kom 1950-talet som präglad av ekonomisk högkonjunktur. Det svenska folkhemmet byggdes upp och socialpolitiska reformer ansågs vara ett viktigt medel för att öka tillväxten för samhället. (Odén 2012:186). Några år tidigare, 1947, hade allmänna barnbidrag införts och skattereformer genomförts. 1951 infördes rätten till tre veckors semester. Under decenniet skedde också en tydligare uppdelning mellan generationer i samband med att ungdomskulturen växte fram.

Undersökningsåret 1952 hade också folkpensionen reformerats och ersättningen höjts. Diskussionen om att skapa en allmän tilläggspension (ATP) hade inletts, men de äldres livsvillkor var ändå inte bra. Författaren Ivar Lo-Johansson hade under flera år drivit en kampanj för bättre åldringsvård (Wersäll 1987, Gaunt 1995). Lo-Johansson reste tillsammans med fotografen Sven Järlås runt i Sverige och dokumenterade äldres dåliga levnadsförhållanden på ålderdomshemmen. En rapport publicerades som en artikelserie i tidningen *Vi* och låg också till grund för några föredrag i radio 1949. 1952 fortsatte Lo-Johansson debatten om samhällets ansvar för de äldre genom att ge ut boken *Ålderdoms-Sverige*.

”Åldringars anseende i ett land följer lagen om tillgång och efterfrågan. Så länge det är få åldringar i ett land är det fint att vara gammal. När de gamla blir för många, blir ålderdomen föraktad, hatad.”

Lo-Johansson 1952:9

Vården för de äldre var fortfarande fattigvårdens ansvar, det kom dock snart att förändras i samband med att en ny lag om socialhjälp infördes 1956 som bland annat innebar att äldre kunde bo kvar hemma om de ville, något som Lo-Johansson starkt argumenterat för.

Debattboken Ålderdoms-Sverige var ett resultat av de resor under vilka författaren Ivar Lö-Johansson och fotografen Sven Järlås besökte olika åldersdomshem. Boken kom ut i flera upplagor. Dessa omslag är från 1952 och 1987.

Debattfrågorna om äldre under 1950-talet återfinns också i nyhetsflödet 1952. Det handlar både om äldreomsorgen och pensionsfrågan. På förstasidan den 14 mars lyder en av rubrikerna "FATTIGHUSEN FINNS KVAR. Gamla får dela hem med sjuka." På bilden syns en äldre kvinna som sitter vid sin säng med bildtexten: "Snyggt men trist är det på Sandbyhov. 83-åriga Hedvig Karolina Andersson gör inte mycket annat än sitter i sin stol." Artikeln fortsätter inne i tidningen där ytterligare en äldre person, 81-åriga Edvard Johansson, syns på bild. Ingen av dem får uttala sig. De ska bara illustrera problemet med ovärdiga boenden för äldre. I texten på insidan får dock 85-åriga Karl Emil Andersson som bor tillsammans med sin döva maka (ej namngiven) på hemmet förklara att de hellre skulle vilja bo hemma. Enligt artikeln har socialminister Gunnar Sträng utlovat en skyndsam utredning.

Den 18 mars var det fokus på folkpensionärerna och rubriken "INGET ATT DRA IN PÅ. Gröt men inte kött är daglig dyrtidskost för Folkpensionärer" anger att det handlar om de äldres knappa ekonomiska villkor.

Troligen påverkades redaktionen både av pensionsdebatten och av att många äldre hade så dåliga livsvillkor. Äldrefrågor var helt enkelt nyhetsmässiga 1952. Samtidigt fanns också ett

allmänt nyhetsintresse som inkluderade äldre elitpersoner. Den 21 mars uppmärksammas att lundaprofessorn i arkeologi, Otto Rydbeck, fått Svenska Vitterhetsakademins guldmedalj och den 28 mars refereras begravningen av Birger Lundquist, tidningens egen tecknare, på förstasidan. Det första svenska kungabesöket i Norge på 35 år uppmärksammas också på första sidan med en bild där kung Gustav VI Adolf (då 70 år gammal) skakar hand med en av de äldsta Oslosvenskarna, Hanna Nicolaussen.

Jubilarer och offer

Efter flera decennier av ekonomisk högkonjunktur och en aldrig tidigare skådad materiell utveckling gick Sverige under 1970-talet in i en lågkonjunktur. Oljekrisen 1973 var en bidragande faktor. Det socialdemokratiska styret som suttit i princip sedan 1930-talet ersattes 1976 av en borgerlig regering. Detta fick följderna för hur frågor om äldre diskuterades. Framför allt var det frågor om olika typer av äldreboenden som lyftes fram under 1970-talet och servicehusen för pensionärerna som skapade intresse. Moderaterna började också att lyfta frågan om alternativa privata lösningar och vårdformer. (Edebalk 2020:24–32)

”Vi vägrar att känna igen oss i de gamlingar vi kommer att bli”, skrev den franska författaren och filosofen Simone de Beauvoir 1970 i essän *La Vieillesse*, som handlar om samhällets negativa syn på åldrande. Översättningen till svenska – *Ålderdomen* – kom först 1976, men kanske speglar boken även den rådande svenska synen på äldre i medierna, de är helt enkelt inga journalister vill känna igen sig i. Det kan vara en möjlig förklaring till att de även i vår undersökning av *Dagens Nyheters* förstasidor 1972 förekom så få äldre, trots att viktiga samhällsfrågor gällde dem.

1972 var semesterlön, billig arbetskraft och andra arbetsmarknadsfrågor tydligt i fokus på nyhetsplats, och kanske bidrog det till att människor som lämnat arbetsmarknaden inte var lika intressanta, de var sekundära ur ett ekonomiskt perspektiv. Två äldre personer finns med på första sidan den 21 mars. I vänsterkrysset, under rubriken "Nu är det krig i Belfast". Folkmassa i dödsfälla. Gata blodigt slagfält får en äldre irländsk kvinna representera tragedin. Hon halvsitter blodig på gatan i Belfast omgiven av tre yngre män. Bombattentatet har dödat sex personer och skadat 150. Bildtexten lyder: *"En gammal kvinna får första hjälpen av en ambulansman på Donegall Street. Många av de lemlästade var kvinnor ..."*. Hur gammal kvinnan är framgår dock inte, inte heller hennes namn. I nedre vänsterpalten på samma första sida finns en annan äldre person under en bildsatt puff under sportvinjetten. Det är "legendaren" målvakten Sigge Lindberg som fyller 75 år. DN:s sportchef "hyllar jubilaren" med en minneskrönika inne i tidningen. Dessa personer är tydliga exempel på hur journalistiken väljer att ha med äldre som illustrationer: kvinnan i Belfast har inget namn och även när den äldre är huvudperson, som målvaktsjubilaren, hyllas han utan att få vara med själv.

Demografisk bomb

Under 1980- och 1990-talet började man tala om äldre som en "demografisk bomb" (Tornstam 1993:186). Den stora gruppen 40-talister fick 1984 epitetet "jätteproppen Orvar" av en ung debattör i SVT-programmet *Ärligt talat*, en benämning som skulle ge genklang framöver. Äldres osynlighet i medierna kom dock att bestå. I slutet av 1980-talet kom en stor forskningsstudie, *Televisionens idévärld*, som visade att endast fyra procent av dem som förekom i svensk television var över 65 år. "Ungdomlig apparition" var enligt forskarna ett grundläggande nyhets-

värde (Nowak et al. 1989). Eftersom de äldre så sällan förekom i TV efterlyste forskarna fler studier inom området.

I början av 1990-talet genomfördes Ädelreformen (1992). Den innebar en genomgripande förändring när det gällde hur äldres vård och omsorg skulle finansieras och organiseras. Huvudmannaskapet för omsorgen skulle inte längre delas mellan landsting och kommuner, i stället gavs kommunerna ensamma huvudansvaret. Reformen fick stora följder för hur äldres vård och omsorg utvecklades i Sverige. Den blev också kritiserad ur flera aspekter, bland annat för problemen med gränsdragning mellan sociala och medicinska insatser (Gustafsson 2006). Värt att nämna är också att kommunaliseringen av den svenska skolan skedde vid samma tid, vilket innebar att kommunernas ekonomiska ansvar ökade på flera områden samtidigt. (Edebalk 2020:43, 46; Westgård & Lagerlöf Nilsson 2020; Gustafsson 2006:9–10)

Den 8 mars 1992 toppas *Dagens Nyheters* första sida av en bild på före detta finansminister Gunnar Sträng som avlidit vid 85 år års ålder. Han beskrivs av statsminister Carl Bildt som en "folkkär folkbildare och folkhushållare". Den 13 mars uppmärksammas i en notis i kulturdelen fotograf Christer Strömholm, som då fyller 73 år. Intresset för framstående personer håller alltså i sig. Det gör också tendensen att använda äldre som illustration. Bakom en enspaltig puff på första sidan den 14 mars, "Dyrare att handla mat i Stockholm", döljer sig några äldre som inne i tidningen finns med i en tvåspaltig bild under rubriken "Danmark sänker priser i Göteborg". Bilden visar pensionärerna Anna-Lisa och Arne Larsson från Lerum med matkassar i båda händerna på väg ut från Danmarksterminalen i Göteborg. De har varit i Frederikshavn för att handla billig mat, berättar bildtexten, men vare sig där eller i artikeln kommer paret till tals.

Samma mönster är det i nyheten "Idealism räddar kulturen" som är en etta-puff till kulturdelen. På insidan är under-

rubriken ”Pensionärer hoppet när Sandviken drar åt”. Artikeln handlar om att kommunen måste spara på kulturen och att 30 PRO-pensionärer renoverar nöjestemplet Valhalla för en tredjedel av den beräknade renoveringskostnaden. Fyra män finns med på bild (pensionärer från Sandviken PRO), men ingen har namn eller säger något i texten.

Den 18 mars finns en äldre kvinna med på bild bredvid rubriken ”Levande bevis mot lögnen”. Artikeln handlar om att förintelseöverlevare deltagit i motdemonstrationen som genomfördes då den franske förintelseförnekaren Robert Faurisson gästade Stockholm. Av bildtexten på första sidan framgår att kvinnan heter Margareta Dicker och att hon suttit två gånger i Auschwitz och en gång i Bergen-Belsen. 16 av hennes anhöriga dog. Hon bär en gul judestjärna fäst på sin kappa och visar upp sin arm med det tydligt tatuerade numret från koncentrationslägret. Inne i artikeln är Margareta Dickers roll central även om hon inte direktciteras.

Den 28 mars finns en enspaltig puff, ”Lidbom sätter punkt”. Den leder in till ett helsidesporträtt av Sveriges ambassadör i Paris, Carl Lidbom, som ska gå i pension. Hans ålder skrivs inte ut, men av bilderna framgår att det är en äldre man (66 år). I bildtexten beskrivs Lidbom som en besvärlig och sammansatt personlighet. ”Svensk politiks JR”.

Sammantaget kan man säga att äldrefrågor 1992 verkar ha svårt att nå *Dagens Nyheters* förstasidor men att äldre elitpersoner i både text och bild bereds plats.

Nuders köttberg

Under 2000-talet började den stora gruppen 40-talister ta ut pension. De blev kallade ”köttberg” av Pär Nuder 2004¹ och

¹ Pär Nuder använde ordet på ett morgonmöte hos Skandinaviska Enskilda Banken den 1 december 2004. ”*Detta köttberg av 40-talister som vi 60-talister ska föda – det är en realitet att försörjningskvoten riskerar att bli ett problem.*” Hans ordval blev kriti-

Mediebilden av 60+ 245

bilden på första sidan Karin Näsvalld som ska gå i pension efter 39 år som sekreterare. Hon står framför ett palatsliknande hus och rubriken är "Karin Näsvalld höll ordning på sex vd:ar". Rubriken anspelar på kvinnan som logistiskt ansvarig, en roll som kvinnor fortfarande förväntas ha, både på arbetsplatsen och i hemmet. En puff, "Frihetskämpen som blev despot", handlar om Zimbabwe:s dåvarande president Robert Mugabe (78 år). Det finns också en puff med karta över kortegevägen vid Astrid Lindgrens begravning i Stockholm. "Här kan du ta farväl av Astrid".

Det mest uppseendeväckande i vårt undersökta material 2002 är att *DN* 28 mars puffar för att "Äldre är lika tåliga för stress". Inne i tidningen har reportern Aiwa Keller skrivit tre artiklar (en helsida) om äldres förmåga att arbeta längre. Professor Martin Ingvar, professor vid Klinisk neurovetenskap vid Karolinska Institutet, dementerar där under rubriken "Hjärnan mycket ekonomisk" uppgiften att äldres hjärnor skulle tåla stress sämre. I en annan artikel, "Inga biologiska skäl att kasta ut äldre", diskuteras bland annat begreppet "åldersmedvetet ledarskap". Journalisten Frank Hirschfeldt, 78 år, omnämns. Han var anställd på Sveriges Radio tills han var 74 år. Efter det producerade Hirschfeldt för TV4 programmet "Vid 65 kan du hälsa hem" och har sedan dess arbetat mot åldersdiskriminering enligt artikeln. Artikeln ifrågasätter problemfokuset på äldre i svenska utredningar. Keller erinrar också om grannländernas arbete, bland annat Norges Senter för Seniorpolitikk (fortfarande verksamt 2022) och det finska Institutet för arbetshygien som utvecklat begreppet "*age management*", åldersmedvetet ledarskap som ett strategiskt verktyg för företagens konkurrenskraft. "*Det handlar om att utveckla ett mer individorienterat ledarskap, som förmår att ta hänsyn till olika individers brister och tillgångar. Oavsett ålder.*" Den tredje artikeln på sidan, "Lag för äldre dröjer till 2006", handlar om att det kommer att dröja ytterligare några år innan ålder blir en grund för diskri-

minering. (Idag vet vi att det dröjde ända till 2009.) I sidhuvudet framgår att artikeln ingår i en serie som heter ”50+ och arbetsmarknaden”.

Ännu 2012 var det ont om äldreperspektiv, men när äldre förekommer är de tydliga subjekt som framträder med namn och ofta bild. En insändare, ”Jag vill jobba, men ingen anställer mig”, skriven av en 64-årig kvinna, annonseras på förstasidan som rubrikrad med tillägget ”Pensionen är ett hån” (2 mars 2012). Kanske är det någon med nyhets känsla som anar ett ämne här?

Den 13 mars lyfter *DN Kultur* en ny bok med texter av Per Albin Hansson (statsminister 1932–1946), rubriken är ”Dagböcker från Folkhemmet” och bilden på första sidans balkong och kulturdelens första sida föreställer den äldre Per Albin Hansson.

”Äldre lockas i lånefälla” är huvudnyheten 14 mars. Finansinspektionen har slagit larm och på bild är en äldre man som varit lånefri men lurats att ta seniorlån, dvs. belåna sin bostad, för att placera pengarna i fonder som sedan fallit i värde. Inne i tidningen framgår det att mannen är 77 år och att han känner sig lurad och DN ger tips på hur man kan undvika ”fallgropar” om man vill belåna sin bostad. 18 mars uppmärksammas äldre kvinnors kulturintresse. ”Hon bär upp kulturen” lyder etta-puffen som leder vidare till kulturdelen vars första sida är en helsidesbild på den 82-åriga konstnären Sturtevant som kallas provokatör. ”Jag visste att tiden skulle ge mig rätt”. Hon ställer ut på Moderna Museet och på frågan om hon befinner sig på toppen av sin karriär svarar hon ”Nej nej, det här är bara början!”

Ålder som riskfaktor

På 2020-talet är åldrandet fortfarande något som ska undvikas, i mediekoncernen Schibsteds framtidsrapport talas det om att hacka åldrandet med bioteknikens hjälp, odödligheten är

nära (Åkerman 2019). Den ”grå marknaden” har etablerats och köpstarka äldre är med i debatten. Pensionsåldern är på väg att stegvis höjas och äldre uppmanas jobba längre. Samtidigt har svensk forskning visat att i jobbsökningar sorteras sökande över 40 år bort, innan de ens kommit till anställningsintervju (Carlsson & Eriksson 2019).

Så drabbades världen av coronapandemin och det visade sig att äldre var extra känsliga för viruset covid-19. Ålder var en riskfaktor, och de svenska myndigheterna införde därför särskilda rekommendationer för 70+ äldre, ett beslut som samfällt kritiserades av äldreforskare för att vara ålderistiskt. Pandemin ledde inledningsvis till ett medialt uppsving för äldrefrågor (Dahlgren 2021; Bergström & Edström 2022), men när rekommendationerna för äldre försvann dämpades medieintresset. Intressant nog föreföll allmänheten ha fler synpunkter och mer stereotypa föreställningar om yngres beteende än om äldres under pandemin (Sandstig & Edström 2021). Mitt under pandemin, 2021, utlyste WHO en global kampanj mot ålderism gentemot såväl yngre som äldre.

De undersökta tidningarna 2022 präglas av kriget i Ukraina. Fortfarande är det få äldre på första sidorna. Etta-puffen ”Tufft för äldre när priserna stiger” (13 mars 2022) känns också onekligen som en upprepning av 1952 och 1992 års nyhetsvärdering där nyhetsvinkeln också var hur pensionärer ska klara höjda utgifter. Skillnaden är att inne i tidningen får äldre komma till tals. Under rubriken ”Lenas låga pension gör livet tufft när matpriserna stiger i allt snabbare takt”, uttalar sig Lena Renman, 67 år, i egenskap av konsument liksom Christina Tallberg, ordförande i PRO – hennes ålder anges inte.

Den 18 mars finns det en tvåspaltig bildsatt puff till kulturdelen, ”Povelhyllning: Nöjeslegendaren firas med konserter runt om i landet”, med en bild på en äldre Povel Ramel. Det är ett stort uppslag inne i tidningen ”Rameliana firar Povels hundraåriga kamp mot tråkigheten” och Povel Ramel syns på

två av åtta bilder. Den 21 mars finns en notispuff längst ner i högra hörnet, "Populismen hotar pensionssystemet", som leder till ett debattinlägg. En annan notispuff, "Covid-19 kan ge mental ohälsa under lång tid", leder till en artikel om en studie i sex länder kring långtidseffekter av covid-19. Den svenska delen av studien är gjord på svenskar 18–94 år. Något om ålderspåverkan nämns inte.

Den 28 mars handlar notispuffen i nedre högra hörnet om att "Bedrägeribrott mot äldre ökar". Inne i tidningen är rubriken "Mona, 81, lurades på 34 000 kronor: De är helt fria från empati". "De" avser bedragare som ringer och lurar äldre genom att erbjuda pensionärsrabatter. Mona är med på bild, hennes efternamn finns inte med i rubriken, men i bildtexten får hon ha hela sitt namn med, Mona Rudenfelt. I texten får hon berätta hur hon försökt få pengarna tillbaka av banken och delvis lyckats. En andra artikel, "Brotten mot äldre ökar – så har de förändrats", ger ett makroperspektiv genom att statistik för åren 2019–2021 redovisas. Mona Rudenfelt beskrivs både som ett brottsoffer och som en person som agerat gentemot banken.

Kontinuitet och förändring

Vår genomgång bekräftar vad tidigare studier visat – att äldre sällan syns eller kommer till tals i nyheterna, vare sig i text eller bild. Den visar också hur det ständigt förekommer en växelverkan mellan samhällsutveckling och mediebilder av äldre. Det gäller även förstasidorna i *Dagens Nyheter* som granskats. Däremot är äldre inte stereotypt skildrade i de enskilda nyhetsartiklarna, snarare är det sammanhangen som är stereotypa. Äldre ska räddas undan höga matpriser och slippa dyrt och dåligt boende och kostsamma boendelån. De är ofta sköra och behövande. Journalistiken gestaltar dem också som en tydligt separat grupp. Äldre är med i egenskap av äldre och förekom-

mer sällan tillsammans med andra åldersgrupper, om de inte är företrädare för eliter eller kulturutövare. På det sättet ger dagspressen en begränsande syn på äldre. Men vi ser också tydligt att äldre oftare tar plats i nyheterna på 2000-talet, med bild, namn och egna röster. Fler äldre kvinnor finns med, men de allra äldsta är fortfarande ovanliga i nyheterna.

Samtidigt finns det också exempel på att journalistiken är tidigt ute med omvärldsbevakning. Ett sådant är artikelserien, ”50+ och arbetsmarknaden” från 2002. Den tar upp äldres goda arbetsförmåga och vikten av åldersmedvetet ledarskap. Serien skulle i princip lika gärna kunna vara publicerad 2022. Journalistiken ligger både före och efter sin samtid. När det gäller diskrimineringslagen kan den ha påverkat hur ofta åldersdiskriminering tas upp, åtminstone blir det ett vanligare ämne på nyhetsplats efter att lagen trätt i kraft 2009. En lag kan på det sättet bli normerande för nyhetsjournalistiken.

Forskning och samverkan

Är det samhället som påverkar mediebilderna av äldre eller är det medierna som påverkar samhällets bemötande av äldre? Det har vi i denna artikel inte kunnat svara på, men det är viktigt att reflektera över vad som synliggörs, begränsas och öppnar i berättelser om åldrande. Det tycks cirkulera ”eviga” idéer om äldre vad som är friskt och sjukt och vad som är normalt och onormalt. Det är rimligt att tro att stereotypa mediebilder av äldre under pandemin påverkade det svenska beslutet 2020 att under sex månader ha särskilda restriktioner för dem, baserade enbart på kronologisk ålder och inte på kunskap om den stora grupp det berörde.

Inom gruppen äldre finns en stor heterogenitet, och det har forskning inom AgeCap, Centrum för åldrande och hälsa vid Göteborgs universitet, bidragit till att synliggöra. Det är vår övertygelse att kunskap är ett sätt att råda bot på ensidiga

Från vandringsutställningen Årsrika som turnerade 2017–2022. Marianne Pipping (82), Carl-Göran Ekerwald (99) och Sten Carlsson (83). Bilderna togs 2016 av Elisabeth Ohlson.

skildringar av äldre och ålderism i medierna och i samhället. Vi vill därför avslutningsvis nämna några exempel på att forskare samverkat med kulturproducenter för att nå ut med kunskap och vidga synen på äldre. 2019 medverkade AgeCap och Carin Mannheimers minnesfond till att vandringsutställningen *Årsrika* av Annica Carlsson Bergdahl/Rot produktion kom till Göteborg. Utställningskatalogen trycktes upp med ett nytt appendix som innehåller populärvetenskapliga texter om AgeCaps forskning om äldre och hälsa. Allmänheten erbjöds också en rad samtal på olika teman, till exempel om konsten att åldras. Samarbetet fortsatte sedan under flera år. I samband med att utställningen visades kunde AgeCap bistå med nya rön från forskningen.

Som ett inslag i Göteborgs 400-års-firande visades mellan april och september 2022 en fotoutställning med elitidrottande äldre på Heden och Slottsskogsvallen. Foto: Alex Rotas.

Som en del av Göteborgs 400 års-jubileum bidrog AgeCap och Carin Mannheimers minnesfond till att utställningen *Snabb. Stark. Årsrik.* av den brittiska fotografen Alex Rotas visades på Göteborgs gator under 2022. Utställningen visar elitidrottande äldre, bilder vi sällan eller aldrig ser i nyhetsmedierna. Det mediala intresset för dessa utställningar förefaller vara svagt, det nyhetsmässiga i äldres liv och erfarenheter är fortsatt lågt värderat på redaktionerna. Utanför de traditionella medierna syns dock tendenser till att äldre tar plats. Flera journalister skriver om åldrande, och äldrefrågor tas upp i sociala medier, på instagramkonton, bloggar och poddar. Det finns även enskilda aktörer som vill bör nämnas. Ett exempel på det är försäkringsbolaget Alecta som bidragit till att skapa en mer varierad bild av äldre genom utställningen *Äldre men inte gammal* av fotografen Evelina Carborn (Alecta 2022), ett annat ABF som finansierat utställningen *Erfarenheter ur ett arbetsliv*, med pensionerade kroppsarbetare (ABF & Rot produktion 2022). Äldres liv börjar också bli ett säljande tema

inom fiktionen och allt fler böcker och program handlar om åldrandets villkor.²

Kanske är ändå den största utmaningen för medierna att bidra till generationsmöten. I sin iver att dela upp användare i målgrupper riskerar medierna att missa alla de andra dimensioner i livet, där en 85-åring ibland kan ha mer gemensamt med en 25-åring. En människa kan vara både skör och stark samtidigt. Det skulle också kunna synas i mediernas offentliga samtalsrum.

Referenser

- ABF & Carlsson Bergdahl, A./Rot produktion. (2022). Erfarenheter ur ett arbetsliv. Skrift till utställning <https://www.visomarbetarmedvarakroppar.se/erfarenheter-ur-ett-arbetsliv>. Hämtad 20 oktober 2022.
- Alecta. (2022). *Äldre men inte gammal*. (Utställning) <https://www.alecta.se/aldremenintegammal>. Hämtad 10 november 2022.
- Andersson, L. (2008). *Ålderism*. Lund: Studentlitteratur.
- Bai, X. (2014). Images of ageing in society: A literature review. *Journal of Population Ageing* 7 (3): 231–53.
- de Beauvoir, S. (1970/1976). *Ålderism*. Almqvist & Wiksell.
- Butler, R. N. (1969). Age-ism: Another Form of Bigotry. *The Gerontologist* 9(4): 243–246.
- Bergström, A. & Edström, M. (2020). *Får äldre vara med i mediesamhället? Rapport 19*: Delegationen för senior arbetskraft S 2018:10 Kan laddas ner via <https://seniorarbetskraft.se/publikationer/>.
- Bergström, A. & Edström, M. (2022). Invisible or Powerful? Ageing in a Mediatized Society. In: Hanna Falk Erhag, Ulrika

² Se t ex böcker som *Räkna med rån* (Catharina Ingelman-Sundberg), *Torsdagsmordsklubben* (Richard Osman), *De blå zonerna* (Henrik Ennart), *Passé* (Marianne Rönnblom), *Välj din ålder* (John Mellkvist) och *I november. Om åldrandet* (Sven-Eric Liedman). I etermedierna finns också exempel: *Sveriges bästa äldreboende* (SVT) *Pyramiden*, *Uppkopplad & Ok Boomer* (SR), *Fyraåringar på äldreboende* (TV4) och UR *Samtiden – Allt du vill veta om att bli äldre*. Dramaserier från strömningstjänster: *Grace & Frankie* (Netflix) *Only murder in the building* (Disney+).

- Lagerlöf Nilsson, Therese Rydberg Sterner, Ingmar Skoog. (Eds). *A Multidisciplinary Approach to Capability in Age and Ageing*. International Perspectives on Aging, vol 31. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-78063-0_14
- Carlsson, M. & Eriksson, S. (2019). *Bortvald på grund av ålder – åldersdiskriminering vid rekryteringar*. Stockholm: Rapport 11, Delegationen för senior arbetskraft. S 2018:10.
- Dahlgren, P. (2021). *Medieinnehåll och mediekonsumtion under coronapandemin*. JMG arbetsrapport nr 88. Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet.
- Djerf Pierre, M. & Weibull, L. (2001). *Spegla, granska, tolka: Aktualitetsjournalistik i svensk radio och TV under 1900-talet*. Stockholm: Prisma.
- Edström, M. (2018). Visibility patterns of gendered ageism in the media buzz: a study of the representation of gender and age over three decades, *Feminist Media Studies*, 18:1, 77–93. <https://doi.org/10.1080/14680777.2018.1409989>
- Edström, M. & Jacobsson, J. (red,) (2021). *Räkna med kvinnor – Global Media Monitoring Project 2020 Nationell rapport Sverige*. JMG arbetsrapport nr 87. <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/69345>
- Edebalk, P.G. (1991). *Drömmen om ålderdomshemmet: åldringsvård och socialpolitik 1900–1952*. Lund: Socialhögskolan.
- Edebalk, P.G. (2020). *Äldreboenden: från ålderdomshem till särskilda boenden*. Lund: Lunds universitet, Socialhögskolan.
- Ekecrantz, J. & Olsson, T. (1994). *Det redigerade samhället: om journalistikens, beskrivningsmaktens och det informerade förnufts historia*. Stockholm: Carlsson.
- Ericson, A. (2015). Proppen Orvar. *Neo*, nr 1. <https://magasinet-neo.se/artiklar/proppen-orvar/> Hämtad 10 augusti 2022.
- Gaunt, D. (1995). Ivar Lo, de radikala pensionärerna och striden mot ålderdomshemmen 1949. Lund: *Socialvetenskaplig Tidskrift*.
- Gustafsson, E. (2006). *Lagstiftningen inom vården och omsorgen om äldre: likheter och skillnader mellan socialtjänst- och hälso- och sjukvårdslagstiftningen*. Socialstyrelsen.

- Jönson, H. (Red.) (2021). *Perspektiv på ålderism*. Social work press. Lunds universitet.
- Kokkinakis, D., Edström, M. & Berggren, M. (2018). Ageism and the Swedish news media. Poster presentation at, 24 Nordic Congress of Gerontology (NKG), Oslo, Norway 2–4 May.
- Krekula, C., Nikander, P. & Wilinska, M. (2018). Multiple marginalizations based on age: gender ageism and beyond. I Ayalon, L & Tesch-Römer, C (Red.) *Contemporary Perspectives on Ageism* (sid. 33–50). Cham: Springer.
- Levin, L. (2009). Massmedial kategorisering av äldre i arbetslivet. Den som blir arbetslös vid 50 års ålder får räkna med att gå arbetslös fram till pensionen. I Jönson, H. (red) *Åldrande, åldersordning, ålderism* (sid. 105–120). Linköping: Linköpings universitet.
- Lo-Johansson, I. (1952/1987). *Ålderdoms-Sverige*. Lund: Carlssons.
- Lundgren, A-S. & Ljuslinder, K. (2011). Problematic Demography: Representations of Population Ageing in the Swedish Daily Press *Population Ageing* (2011) 4: 165–183.
- KOMM. (2021). *Svart på vitt. En studie av reklamens förmåga att spegla sin samtid åren 2015–2020*. Sveriges kommunikatörer. <https://komm.se/svart-pa-vitt/>. Hämtad 20 augusti 2022.
- Nelson, T.D. (Red.) (2005). *Ageism: Stereotyping and Prejudice Against Older Persons*. MIT press.
- Ng, R., Allore, H., Trentalange, M., Monin, J., & Levy, B. (2015). Increasing negativity of age stereotypes across 200 years: Evidence from a database of 400 million words. *PloS One*, 10(2).
- Nilsson, K. (2017). *Bäst före datum på arbetskraften? Olika åldersbegrepps betydelse för äldre i arbetslivet* i Krekula Johansson (red) *Introduktion till kritiska åldersstudier*. Lund: Studentlitteratur.
- Nilsson, M. & Jönson, H. (2009). Äldre i massmedierna – osynliga eller förknippade med problem i H. Jönson (red.) *Åldrande, åldersordning och ålderism*. (sid. 96–104.) Linköpings universitet.
- Nowak, K., Strand, H., Andren, G., Ross S. & von Feilitzen, C. (1989). *Folket i TV: Demografi och social struktur i televisionens innehåll*. Stockholm: Centrum för masskommunikationsforskning, Stockholms universitet. Mass 14.

- Odén, B. (1993). Tidsperspektivet. I Odén, B. Svanborg, A., & Tornstam, L. *Att åldras i Sverige*. Borås: Natur & Kultur.
- O'Neil, M. & Haydon, A. (2015). *Aging, agency and attribution of responsibility: Shifting public discourse about older adults*. Washington DC: FrameWorks Institute.
- Sandstig, G. & Edström, M. (2021). Stereotypa föreställningar om ålder under coronapandemin. I: Ingen Anledning Till Oro (?). *SOM-undersökningen 2020*. SOM-rapport nr 78 (s. 119–131).
- Åkerman, M. (2019) Hacking the code of aging. In *Schibsted Future Report 2019*.
- SFS 2008:567 *Diskrimineringslagen*.
- Skoog, I. (2020). 70 är det nya 20. *Rapport 21* Delegationen för senior arbetskraft S 2018:10. <https://seniorarbetskraft.se/publikationer/>
- Språktidningen* 2019/11 Veckans nyord Boomer, Boomare.
- Stark, S. & Fransson, P. (2020). *Är man någonsin för gammal för att synas i media? En kvantitativ och kvalitativ studie av ålder och äldres representation i Göteborgs-Posten*. Kandidatuppsats, JMG. Göteborgs universitet.
- Statistiska Centralbyrån (SCB). (2022). *Efter 60. En beskrivning av äldre i Sverige*. Demografiska rapporter 2022:2 Örebro: Statistiska Centralbyrån. <https://www.scb.se/publikation/47310>
- Statistiska Centralbyrån (SCB). (2019). *Återstående medellivslängd för åren 1751–2018*. Enheten för statistik om befolkning och ekonomisk välfärd. Tillgänglig via scb.se. Hämtad 15 januari 2020.
- Sveriges Television. (2015). Ilskan över jätteproppen Orvar <https://www.svt.se/kultur/ilskan-over-jatteproppen-orvar>. Hämtad 27 aug 2022.
- Sveriges Tidskrifter* (2019). Nr 1. Tema Mångfald, s. 22–39.
- Sweetland, J., Volmert, A., & O'Neil, M. (2017). *Finding the frame: An empirical approach to reframing aging and ageism*. Washington, DC: FrameWorks Institute.
- Tornstam, L. (1993). En kritisk tillbakablick och nya perspektiv i gerontologisk forskning. I Odén, B, Svanborg, A & Tornstam, L. *Att åldras i Sverige*. Borås: Natur & Kultur.
- Tuchman, G. (1978). Introduction. The symbolic Annihilation of Women in the Mass Media. I Tuchman, G., Daniels, A. K. &

Benet, J. (Red.) *Hearth and Home: Images of Women in the Mass Media*. New York: Oxford U.P.

Wallander, K. (2013). 'Successful Images of Successful Ageing?: Representations of Vigorous Elderly People in a Swedish Educational Television Programme' *Nordicom Review*, vol 34, nr 1/13, s. 91–103.

Westgård, T. & Lagerlöf Nilsson, U. (2020). Comprehensive Geriatric Assessment. Historien bakom hur ett strukturerat omhändertagande av sköra äldre blev en arbetsmetod, i Riksföreningen för sjuksköterskan inom äldreomsorg, *Ä: en tidning för Riksföreningen sjuksköterskan inom äldreomsorg: geriatriker, dietister inom geriatrik samt alla professioner runt den äldre patienten*. Signum: JLD & Kompani, s. 10–12.

Wien, C. (2003) *Äldrebildet i medierna genom 50 år*. Syddanskt universitetsforlag.

Whelehan, I. & Gwynne, J. (2014). *Ageing, popular culture and contemporary feminism: Harleys and hormones*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Maria Edström är docent på Institutionen för journalistik, medier och kommunikation vid Göteborgs universitet.

e-post: maria.edstrom@jmg.gu.se

Ulrika Lagerlöf Nilsson är docent på Institutionen för historiska studier vid Göteborgs universitet.

e-post: ulrika.lagerlof.nilsson@history.gu.se

Båda är knutna till AgeCap, Centrum för åldrande och hälsa vid Göteborgs universitet, vars övergripande syfte är att öka äldre människors kapacitet så att var och en kan få åldras på ett sätt som den själv finner värdefullt.

■ ■ ■

Göteborgs-Posten

Prenumeration 031-80 47 00 | gp.se/kundservice | kundservice@gp.se

Dagens redaktörer:
Andesson & Lälling
samt Sture
Hegerfors

Tisdag 29 november 2022

Vecka 48

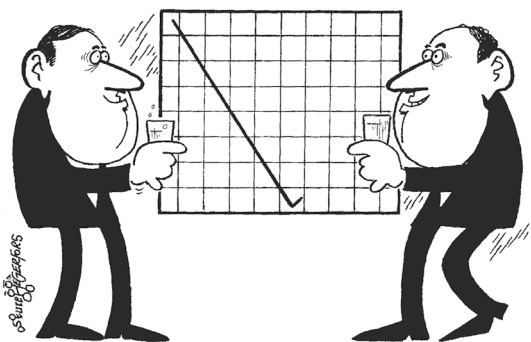
164:e årgången

Pris: 35 kr

Jubileumsspecial: P.S. 50 år i GP.

Göteborgstrafiken granskad

Nyheter: Trafikverket har framlagt sin årliga rapport om trafikläget i Sverige. – Trafiksituationen i Göteborg är så fruktansvärd att flera gator är alldeles upprivna, heter det bland annat i rapporten.

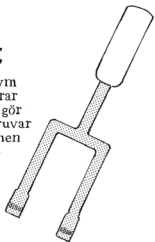

Näringslivs-toppar skålar: "Nu vänder det!"

Näringsliv: Hur ska Sverige få hjulen att rulla igen? Svenskt Näringsliv presenterar i dag ett recept. – Lösningen för våra företag är helt enkelt att minska personalen och öka produktionen.

Revolutionerande svensk uppfinning

Ekonomi: En än så länge anonym uppfinnare från Partille lanserar i dagarna en skruvmejsel som gör det möjligt att skruva i två skruvar samtidigt. För snickeribranschen innebär detta att vissa arbetsmoment kommer att kunna klaras av dubbelt så snabbt. Dubbelskruvmejseln väntas bli en internationell succé.

Så ska Gamla Ullevi gräs bli bättre

Sport: Problemen med gräset på Gamla Ullevi kan vara över. Efter samråd med det kommunala fastighetsbolaget Higab avser alliansklubbarna att själva lösa frågan på gräsrotsnivå.

Optimissen och Pessimissen inför helgerna

Sömnens gåta knäckt?

Nyheter: Insomnia (sömnlöshet) var ett av huvudämnena vid helgens läkarstämma i Göteborg. De församlade specialisterna enades om att god sömn är en ren läggningsfråga.

SJ:s tider åter normala

Nyheter: Tågtrafiken från och till Göteborg flyter på som vanligt igen, meddelar SJ. Båra hållan av tågen är försenade.

Vinterprognos från SMHI

Väder: Nu föreligger SMHI:s långtidsprognos. Allt tyder på att vintern 2022–23 kommer att bli kall så till den milda grad.

Optimism i skidlandslaget

Sport: "Dåligt glid är inget att fästa sig vid", säger det svenska vallateamet efter helgens världsuppremiär i finska Ruka.

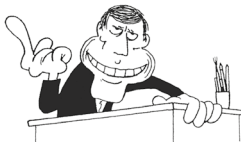
Därför förbjuds ölet i Qatar

Sport: I går kom äntligen den officiella förklaringen till ölförbudet under Qatar-VM. – Vi vill inte att matcherna ska spelas inför fulla läktare, uppger arrangörerna.

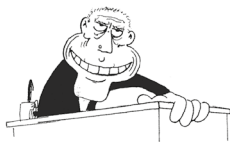
Sture Hegerfors: För övrigt anser jag att vi behöver ett humormuseum i Göteborg...

...och det har jag hävdat länge. Konsthallen vid Götaplatsen kommer som bekant att utrymmas inom kort – och då kan Göteborgs Humormuseum flytta in!

15 000 P.S.!

Efter 50 år och 15 000 teckningar vet jag hur man gör: Man behöver penna, papper och Tippex. En bestämd deadline är bra, desperation är bra och mejl med tips från läsekretsen är bra.

Sture 1972

Sture 2022

PS

Historisk förstasida

Tisdagen den 29 november 2022 fyllde ett av *Göteborgs-Postens* flitigast besökta spalthörn 50 år: den så kallade PS-rutan där ”Göteborgs mest citerade journalist”, Sture Hegerfors, och hans tecknade figurer på en av tidningens sista sidor kommenterar allt från vädret till världsläget. Det firade de genom att i den dagens nummer gästspela på den första – som därmed gick eller snarare rusade raka vägen till mediehistorien. En etta som den hade aldrig ritats på, än mindre publicerats i, *GP*. Men den hyllningen var, förklarade redaktören för Världens gång, Kristian Wedel, i en närliggande jubileumskolumn, Sture Hegerfors mer än väl värd. I fem decennier har, påpekade han, ”PS-rutorna suttit urklippta på göteborgska kylskåp och anslagstavlor, i fikarum och tvättstugor, i klubblokaler och på fackföreningsexpeditioner. Det finns en PS-ruta för alla. Ingen annan journalist i Göteborg har varit i närheten av att erövra en sådan position i det allmänna medvetandet.” Det känns, summerade han, ”helt naturligt att hela *Göteborgs-Postens* förstasida i dag är en PS-ruta.”

Svensk Mediehistorisk Förening

Verksamhetsberättelse för året 2022

Ordinarie ledamöter

Elisabeth Sandlund-Gäfvert, ordförande

Åke Pettersson, vice ordförande och redaktör för hemsidan

Jan Örnéus, skattmästare

Tomas Odén, sekreterare

Anders Franck, årsboksredaktör

Maria Edström (fr.o.m. årsmötet)

Ulrika Holgersson

Gunnar Nygren

Emma Severinsson (fr.o.m. årsmötet)

Göran Svensson (t.o.m. årsmötet)

Suppleanter

Göran Svensson (fr.o.m. årsmötet)

Ola Sigvardsson

Morgan Svedlund

Emma Severinsson (t.o.m. årsmötet)

Revisorer

Sanna Lindén

Ulf Eriksson

Revisorssuppleanter

Staffan Sundin

Jens Karlsson

Valberedning

Lars-Åke Engblom, sammankallande

Birgitta Ney

Årsmöte

Årsmötet hölls den 17 maj på Kungliga Biblioteket där vi fick en redogörelse för arbetet med digitalisering av tidningsarkivet. Stipendiaterna medverkade med korta anföranden. Ett 30-tal medlemmar deltog.

Styrelsen

Styrelsen har haft fyra protokollförda sammanträden. Därtill har arbetsutskottet sammanträtt vid två tillfällen via telefon och länk.

Medlemsstatistik

Vid utgången av 2022 hade föreningen 380 privata personer och 23 juridiska personer, huvudsakligen medieföretag, som medlemmar.

Under året har tre medlemsbrev skickats ut med vanlig post och via mail för att informera alla medlemmar om föreningens pågående verksamhet.

Främjande av ändamålen

Föreningen har enligt stadgarna till uppgift att stödja och stimulera forskning rörande pressens och etermediernas historia, att utge publikationer med inriktning på pressens och etermediernas historia samt att samverka med andra institutioner, stiftelser och föreningar med inriktning på pressens och etermediernas historia. Detta har under året främst skett genom utlysning och utdelning av tre mediehistoriska stipendier, utgivning av föreningens årsbok samt styrelsens kontakter med och deltagande i olika närliggande organisationer och institutioner. Uppgiften att stödja verksamheten vid Sveriges Pressarkiv/Riksarkivet och verka för att arkivmaterial överlämnas dit eller till annan lämplig arkivinstitution samt att i övrigt verka för god arkivvård hos pressens arkivbildare, sker kontinuerligt genom styrelsekontakter med Riksarkivet och spridning av den broschyr för arkivvård av mediehistoriskt material som föreningen tagit fram. En mer detaljerad beskrivning av årets verksamhet redovisas under respektive punkt nedan.

Stipendier m.m.

Årets tre stipendier för mediehistorisk forskning à 40 000 kronor tilldelades Kent Zetterberg för en studie om Nazitysklands bevakning av och protester mot den svenska pressen under andra världskriget, Malin Wahlstedt för ett projekt om hennes mormor, journalisten och författaren Viola Wahlstedt samt Vladimir Cotal San Martin för en studie om Chilebulletinen (1973–1991).

Årets uppsatspris för bästa kandidat- eller magisteruppsats i mediehistoria –10 000 kronor tilldelades uppsatsen *”En kultur av män för män”* av Marika Bäckman och Isa Pellbäck, framlagd på MKV-programmet vid Södertörns högskola.

Föreningens hemsida har fortlöpande uppdaterats med information om föreningens verksamhet, mediehistorisk litteratur och aktuella mediehistoriska händelser.

Föreningen är sedan 2014 medlem av samarbetsorganisationen DELS, De Litterära Sällskapen i Sverige. Sedan tidigare är föreningen också medlem i den ideella föreningen De Svenska Historiedagarna.

Arrangemang

Under våren genomfördes ett webinarium om radions roll i vardagslivet och ett mycket välbesökt fysiskt seminarium om 1970-talets vänsterpress.

Under hösten deltog vi på bokmässan i Göteborg med tre föredrag på DELS-scenen och med en monter med information om föreningens verksamhet och bokförsäljning. I ett samarrangemang med Journalistutbildningen vid Lunds universitet uppmärksammades i december att utbildningen fyllde 30 år.

I övrigt kunde flera av föreningens medlemmar synas och höras i radioprogram och webbseminarier och som skribenter i nya böcker inom det mediehistoriska området.

Årsbok

Mediehistorisk Årsbok 2022 utkom i mitten av maj som den trettionionde i ordningen av föreningens årsböcker, tidigare Presshistorisk årsbok fram till föreningens namnbyte 2018. Boken innehöll tolv artiklar och omfattade totalt 280 sidor.

Redaktionsrådet har bestått av Anders Franck (redaktör), professor Ulla Carlsson, docent Jonas Harvard, fil dr Tobias Lindberg, docent Kristina Lundgren samt docent Birgitta Ney.

Medlemsförteckning

Abrahamsson, Kenneth,
Hägersten
Ahlberg, Anders, Alta
Ahlqvist, Eva-Lena, Stockholm
Ajaxson, Anders, Karlstad
Andersson, Börje, Göteborg
Andersson, Erik J, Örkelljunga
Andersson, Jan G, Kalmar
Andersson, Johnny, Åskloster
Andersson, Jon, Stockholm
Andersson, Per-Olof, Ingelstad
Andersson, Rune, Strängnäs
Andersson, Sven-Erik, Lund
Andersson, Sylve, Lund
Andersson, Ulf, Västra
Frölunda
Andersson, Ulf B, Dalarö
Andreasson, Kenth, Varberg
Andrén, Gunnar, Stocksund
Anell, Lars, Stockholm
Arnberg, Klara, Skärholmen
Asker, Björn, Uppsala
Axelsson, Claes Göran,
Falsterbo
Axelsson, Mats, Göteborg

Baksi, Kurdo, Sundbyberg
Baksell, Anna, Stockholm
Barke, Gunnar, Odensbacka
Bengtson, Jörgen, Enångers
Bengtsson, Billy, Vinslöv
Bengtsson, Håkan A,
Stockholm
Benjour, Anna-Britt,
Stockholm
Berger, Gertrud, Lund
Bergman, Tuve, Vellinge
Bergstrand, Jan-Erik, Farsta
Bergström, Hans, Arvika
Bergström, Håkan, Falkenberg
Bergström, Peter, Bålsta
Bernhard, Irene, Uddevalla
Bernhardsson, Bo, Stockholm
Berns, Lennart, Stockholm
Birgersson, Dan, Dalby
Bjelkholm, Mia, Stockholm
Björkman, Börje, Vaxjö
Björnsson, Anders, Kista
Blomé Gunilla, Vallentuna
Boberg, Kare, Vaggeryd
Bokgren, Bo, Göteborg

Bonnier, Pontus, Stockholm
Bosved, Michael, Nacka
Brink, Lars, Mellerud
Bruce, Edith, Finspång
Bruce, Leif, Finspång
Brügge, Anne, Fristad
Byström, Tora, Överhörnäs
Börjesson, Britt, Göteborg

Carlsson, Lars O, Torslanda
Carlsson, Stephan, Visby
Carlsson, Ulla, Göteborg
Carlstoft Bramell, Anna-
Karin, Lomma
Carnbro, Kjell, Sundsvall
Centerwall, Stefan, Göteborg
Cronqvist, Marie, Lund

Dahlén, Peter, Moss, Norge
Dahlman, Erik, Lund
Dahlström, Sven-Erik, Säffle
Darell, Birgitta, Råå
Delbro, Ulf, Göteborg
Dimming, Lars, Västra
Frölunda
Dopping, Staffan, Nacka
strand

Edlund, S Gunnar, Täby
Edoff, Erik, Umeå
Edström, Maria, Göteborg
Ek, Thomas, Lund
Ekdahl, Mats, Helsingborg
Eklund, Stefan, Borås
Ekman, Stefan, Göteborg
Ekstedt, Göran, Skärhamn
Ekström, Göran, Hovås
Eldh, Nina, Malmö
Elgemyr, Göran, Stockholm

Elgemyr Krook, Sofia,
Stockholm
Eliasson, Per Olof, Västra
Frölunda
Ellefson, Merja, Umeå
Elsasser, Sophie, Lund
Engblom, Lars-Åke, Göteborg
Englund, Viktor, Uppsala
Engqvist, Lars, Åseda
Engström, Anne, Hultafors
Ericsson, Bo, Hägersten
Eriksson, Alice, Trollhättan
Eriksson, Bertil, Södertälje
Eriksson, Bodil, Falun
Erlandson, Lars-Gunnar,
Stockholm
von Essen, Charlotte, Lomma

Falck, Jonathan, Billdal
Falk, Bertil, Trelleborg
Fernberg, Magnus, Sävedalen
Fichtelius, Erik, Enskede
Finer, David, Stockholm
Forsgren, Nils, Lidingö
Forsman, Michael, Skarpnäck
Franck, Anders, Göteborg
Fredriksson, Rolf, Stockholm
Fröier, Mats, Göteborg
Funck, Claes, Saltsjöbaden
Funcke, Nils, Stockholm

Gardeström, Elin, Hägersten
Gellric, Arne, Bremen,
Tyskland
Gerd, Jan, Trollhättan
Gerentz, Martin, Stockholm
Gidlöf, Leif, Stockholm
Gillberg, Jan, Gränna
Gilly, Pierre, Tranås

Glans, Sigurd, Stockholm
 Gottfridsson, Roger, Vellinge
 Grahl, Thomas, Ljungbyholm
 Granding Larsson, Josefine,
 Stockholm
 Grenfeldt, Bror, Handen
 Grönkvist, Lars, Stockholm
 Gullberg, Stephan, Spånga
 Gustafsson, Bengt, Vellinge
 Gustavsson, Björn, Boda
 kyrkby
 Gustavsson, Tobbe, Hässelby
 Gäre, Susanne, Hallaryd
 Göransson, Mattias, Göteborg
 Göthe, C G, Växjö

 Hallenberg, Jerker, Linköping
 Hammarlund, Kaj, Bromma
 Hammarlund, Karl-Gunnar,
 Haverdal
 Hammarlund, Mats, Enskede
 Hammarlund, Nils, Gnesta
 Hamrin, Christina, Jönköping
 Hansen, Lars-Erik, Bromma
 Hanson, Nils, Stockholm
 Hansson, Göran, Norrköping
 Hansson, Johan, Hörnefors
 Hansson, Lena, Malmö
 Hatje, Ann-Katrin, Solna
 Hedberg, Gunnel, Malmö
 Hedén, Anne, Stockholm
 Hedén, Per-Åke, Linköping
 Hedvall, Barbro, Bromma
 Hellsten, Unn, Bagarmossen
 Henriksson, Anita, Spånga
 Henriksson, Claes, Spånga
 Hernborn, Hans, Stockholm
 Heyman, Eva, Göteborg
 Hirsch, Monica, Göteborg
 Hirschfeldt, Johan, Stockholm

Hjelte, Gudrun, Stockholm
 Hjorth, Anna, Stockholm
 Holm, Mats, Göteborg
 Holmblad, Marika, Stockholm
 Holmlund, Gunnar, Göteborg
 Holmqvist, Göran,
 Helsingborg
 Hultén, Gunilla, Uppsala
 Hultén, Olof, Kalmar
 Hultman, Kristina, Stockholm
 Håkansson, Per-Arne,
 Stockholm
 Häger, Björn, Hägersten
 Häggqvist, Patrik, Umeå
 Höjeberg, Elle-Kari, Stockholm
 Hök, Jöran, Bandhagen
 Hörngren Lif, Lena, Västerås

 Ilshammar, Lars, Stockholm

 Jais-Nielsen, Eva, Stockholm
 Jansson, Dan, Karlskrona
 Jarlbrink, Johan, Umeå
 Jigenius, Pär-Arne, Göteborg
 Johansson, Anders, Göteborg
 Johansson, Anders, Strängnäs
 Johansson, Anette, Huskvarna
 Johansson, Bengt, Mölndal
 Johansson, Gunnar R,
 Stockholm
 Johansson, Marcus, Ljungby
 Johansson, Östen, Stockholm
 Jonsson, Christer, Göteborg
 Jonsson, Gunilla, Havdhem
 Jonsson, Göran, Stockholm
 Jonsson, Sverker, Göteborg
 Josephson, Olle, Bandhagen
 Junback, Carl Gunnar,
 Stockholm

Jungeryd, Christer,
Landskrona
Järtelius, Arne, Malmö

Kalin, Yngve, Hyssna
Karlsson, Hugo, Knislinge
Karlsson, Johnny, Olofström
Karlsson, Ove, Hägersten
Kimsjö, Thelma, Stockholm
Kleberg, Madeleine, Stockholm
Klockljung, Mats, Burträsk
von Krogh, Torbjörn,
Stockholm
Kvist, Lena, Göteborg
Källström, Mia och Ulf,
Göteborg
König, Arne, Malmö

Lambert-Olsson, Håkan,
Lidingö
Larsson, Håkan, Krokomb
Larsson, Tomas, Stockholm
Lazzari, Franco, Göteborg
Lempert, Gösta, Malmö
Lenken, Peter, Alingsås
Lidberg, Einar, Filipstad
Lidén, Sture, Uppsala
Lilja-Svensson, Margareta,
Mörbylånga
Lind, Kalle, Malmö
Lindberg, Tobias, Stockholm
Lindblad, Maria, Staffanstorps
Lindblom Hultén, Agneta,
Tvååker
Lindén, Mats, Stockholm
Lindgren, Bengt, Jönköping
Lindhoff, Håkan, Hägersten
Lindroth, Bengt, Stockholm
Lindstedt, Niklas, Stockholm
Lindskog, Mac Lennart, Täby

Lindström, Per, Lund
Lindström, Sverker, Stockholm
Liscano, Armando, Göteborg
Ljungqvist, Kenneth, Varberg
Lohr, Ines, Göteborg
Lund, Lennart, Stockholm
Lundgren, Eva, Göteborg
Lundgren, Kristina, Nacka
Lundström, Gunilla, Lomma
Lundälv, Jörgen, Gånghester
Löfqvist, Thomas, Lund
Lönnbom, Ingemar, Karlskrona
Lönnroth, Ami, Södertälje
Löwgren, Göran, Bromma

Malmsten, Anders, Lidingö
Mannerfred, Åke, Borås
Mattisson, Lennart, Örebro
Mattsson, Per Eric, Södertälje
Mazetti, Katarina, Lund
Mejdevi, Hans, Västerås
Melander, Ellinor, Bromma
Melander, Per, Stockholm
Mellbourn, Anders, Bromma
Methi, Maria, Helsingborg
Modig, Goran, Kalmar
Mogensen, Lars, Vitaby
Molin, Karl, Stockholm
Montell, Leif, Alingsås
Månson, Hans, Limhamn
Mårtensson, Bo, Saltsjö-Boo
Mårtensson, Torbjörn, Ystad

Ney, Birgitta, Stockholm
Nilsson, Carsten, Skarpnäck
Nilsson, Par, Gnesta
Nilsson, Torbjörn, Stockholm
Nordegren, Thomas, Bromma
Nordling, Jonas, Stockholm

Nordlöf, Malte, Gusum
Nordström, Bo, Lindome
Norling, Anna, Gävle
Norrman, Leif, Annerstad
Nycander, Svante, Sigtuna
Nygren, Gunnar, Mariefred
Nyström, Lars, Linköping
Näslund, Sture, Malmö

Odén, Tomas, Göteborg
Odlander Jutterström,
Christina, Uppsala
Ohlén, Alf, Adelsö
Olander, Håkan, Stockholm
Olin, Mats, Stockholm
Olofsson, Morgan, Stockholm
Olow, Anders, Stockholm
Olson, Rolf, Stockholm
Olsson, Agneta, Göteborg
Olsson, Jimmy, Staffanstorp
Oscarsson, Ingemar, Lund

Pagil, Arne, Göteborg
Palmkvist, Peter, Lund
Perlenberg, Csaba Bene,
Billdal
Pers, Anders H, Hallstaham-
mar
Persson, Lars, Göteborg
Persson, Roland, Kristianstad
Perwe, Johan, Vaxholm
Petersson, Klas, Alingsås
Pettersson, Åke, Lund

Rabenius, Lars, Stockholm
Rahm, Henrik, Lund
Ramklint, Lars, Malmö
Reinholdsson, Anders, Kinna
Rinkeborn, Hans, Västerås
Romefors, Örjan, Stockholm

Rosen, Robert, Gävle
Rosin, Mats, Umeå
Rosqvist, Lennart, Angered
Rudhe, Elisabet, Hägersten
Rumar, Lars, Stockholm
Runow, Andreas, Lund
Rur, Bengt, Vaddö
Ruth, Arne, Stockholm
Rydén, Per, Lund
Rydh, Marianne, Solna

Samuelsson-Leffler, Agneta,
Saltsjö-Boo
Samuelsson, Jan, Harnösand
Sandahl, Dag, Moheda
Sandén, Weimar, Älvsjö
Sandin, Lars, Nacka
Sandlund-Gäfvert, Elisabeth,
Bromma
Scherman, Jan, Stockholm
Sehlin Zederfeldt, Maria,
Malmö

Severinsson, Emma, Malmö
Sigvardsson, Ola, Stockholm
Sjögren, Martin, Göteborg
Sjöman, Börje, Stockholm
Sjöstrand, Nils, Stockholm
Skarhed, Anna, Göteborg
Skoglund, Lars-Olof,
Stockholm
Sköld, Gullan, Stockholm
Sollbe, Barbro, Gävle
Sommelius, Sören, Helsingborg
Sponberg, Udo, Sävedalen
Stenius, John, Uppsala
Stenmark, Bernt, Sandviken
Stigedal, Daniel, Varberg
Storn, Thomas, Lund
Strandberg, Hans, Stockholm

Strandell, Leif-Rune,
 Stockholm
 Strömquist, Stefan, Uppsala
 Ståhl, Pernilla, Lund
 Stålbarm, Elisabet, Varnhem
 Sundin, Staffan, Jönköping
 Svan, Christer, Kallinge
 Svanberg, Åke, Strömstad
 Svedin, Lennart, Malmö
 Svensson, Carl-Johan,
 Jönköping
 Svensson, Goran, Uppsala
 Svensson, Janne, Huskvarna
 Svensson, Sonja, Stockholm
 von Sydow, Elisabeth, Lidingö
 Särnvald, Peter, Stråvalla
 Söderberg, Karen, Malmö
 Söderbergh, Catharina, Järfälla
 Söderlund, Marcus, Brand-
 bergen
 Söderman, Helena, Handen

 Taubert, Johan, Sköndal
 Tholin, Jens, Solna
 Thorsell, Staffan, Stockholm
 Thorsson, Jan, Skivarp
 Thulin, Staffan, Skarpnäck
 Thunström, Anders, Löttorp
 Tjerneld, Andreas, Ljugarn
 Torekull, Bertil, Brantevik
 Tornbjær, Charlotte, Lund

Ullenhag, Jörgen, Uppsala

Vidlund, Annalena, Göteborg
 Vigsö, Orla, Alingsås
 Viklund, Stig-Henrik,
 Skellefteå
 Viktorson, Bengt, Örebro

Wadbring, Ingela, Alingsås
 Wedel, Kristian, Göteborg
 Weisberg, Pia, Johanneshov
 Weibull, Lennart, Göteborg
 Welandar, Lars-Olof, Hässelby
 Wettergren, Anders, Göteborg
 Wickman, Lars, Malmö
 Widholm, Torsten, Stockholm
 Wigforss, Johan, Särö
 Wrangle, Ann-Marie,
 Stockholm
 Wredén, Åke, Eksjö
 Wästberg, Olle, Stockholm

Zetterberg, Kent, Stockholm
 Zetterberg, Leif, Stockholm
 Zilliacus, Henrika, Helsing-
 fors, Finland

Åhländer, Torsten, Luleå
 Åhlén, Carl-Gunnar,
 Stockholm
 Åkerlund, Kjell, Saltsjö-Boo
 Åsen Ekstrand, Eva, Gävle

Öberg, Gunnar, Visby
 Öhrn, Maria, Malmö
 Öhrström, Lilian, Stockholm
 Örnebring, Henrik, Karlstad
 Örneus, Jan, Stockholm
 Östnäs, Anders, Lund

Företag och organisationer

Aftonbladet AB, Tidningen, Stockholm
Borås Tidning, Borås
Dagens Nyheter AB, Stockholm
Eskilstuna-Kurirens Stiftelse, Eskilstuna
Expressen Kvällstidningen AB, Stockholm
Gota Media, Kalmar
Gotlands Media AB, Visby
GUJournalen, Göteborgs universitet, Göteborg
Herenco AB, Jönköping
MittMedia AB, Gävle
Norrbottens-Kuriren AB, Luleå
Nya Lidköpings-Tidningen AB, Lidköping
Piteå Tidning AB, Piteå
Publicistklubben, Stockholm
Skånes journalistseniorer, Lund
Skånska Dagbladet AB, Malmö
Smålandsposten AB, Växjö
Stampen Lokala Medier AB, Göteborg
Stockholmsjournalisterna Seniorer, Stockholm
Svenska Dagbladets AB & Co Hb, Stockholm
Svenska Journalistförbundet, Stockholm
Svenska Tidningsutgivareföreningen, Stockholm
Sveriges Radio, Stockholm
Sydsvenska Dagbladet AB, Malmö
Sydöstra Sveriges Dagblad AB, Karlskrona
Tidnings AB Nya Dagen, Stockholm
Ulricehamns Tidnings AB, Ulricehamn
Västsveriges Journalistseniorer, Göteborg
Västerbotten-Kurirens AB, Umeå
Östgöta Correspondenten AB, Linköping

HUR GICK DET NÄR DIREKTÖRERNA försökte rädda livet på högerpressen? Varför slutade satirtecknarna att kommentera Nådiga luntan? Hur stor skuld bär journalistiken till diskrimineringen av äldre?

Det är några av de frågor som ställs och besvaras i årets upplaga av Mediehistorisk årsbok. Där avslöjas också vilken stad som för några decennier sedan var Sveriges tidningstätaste, vad som krävdes för att de första radiocheferna skulle betrakta en röst som kvalificerad för etern och vilken hemligheten bakom en nästan hundraprocentig hushållstäckning kan vara.

UTGIVEN AV
SVENSK

MEDIEHISTORISK

FÖRENING